T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türkiye Cumhuriyet'i Tarihi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

AHMET CEVDET ORAN'IN YAZILARIYLA LOZAN KONFERANSI VE SONRASINDA TÜRKİYE'NİN SİYASİ/İKTİSADİ MESELELERİ (1922-1925)

Zehra KUMRU
(2501191075)

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü

İstanbul, 2023

ÖZ

AHMET CEVDET ORAN'IN YAZILARIYLA LOZAN KONFERANSI VE SONRASINDA TÜRKİYE'NİN SİYASİ/İKTİSADİ MESELELERİ (1922-1925)

ZEHRA KUMRU

Ahmet Cevdet Oran, 1862-1935 yılları arasında yaşamış, gazeteci ve yazardır. Hayatı hakkında sınırlı bilgiye ulaşabildiğimiz Oran, gazetecilik mesleğinden yetişmiş, İkdam gazetesini çıkarmadan evvel Sabah ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde tercümanlık yapmıştır. Gazetesini kurduktan sonra onu kısa sürede önemli tiraja ulaştıran Oran, döneminin önemli gazetecilerini gazetesinin bünyesinde bulundurmayı başarmıştır. İkdam gazetesi dilde Türkçülük ve sadeleşmeyi savunmuştur. Buradan hareketle Ahmet Cevdet Bey'in dil ve tarih konusundaki görüşlerinin çıkış noktasına ulaşmak mümkündür.

Bu çalışmada Ahmet Cevdet Bey'in 1922-1925 yılları arasında İkdam gazetesinde yayımlanan yazılarından hareketle kendisinin düşüncelerinin tahlil edilmesi amaçlanmıştır. Oran'ın Türk kamuoyuyla paylaştığı düşünceler doğrultusunda, Lozan Konferansı'ndaki bir Türk gazetecinin fikir dünyasına tanık olma fırsatı elde edilmiştir. Türkiye Cumhuriyet'i'nin kuruluşuna giden süreçle beraber Türkiye'nin ilk demokratik adımları Oran'ın Cumhuriyet'e ve demokrasiye dair düşünceleri çerçevesinde incelenmiştir. Takrir-i Sükûn Kanunu'yla beraber sonlandırılan bu süreçte dönemin siyasi ve iktisadi durumu Ahmet Cevdet Bey'in fikir dünyasıyla beraber mercek altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Cevdet Oran, İkdam, Lozan Konferansı, Cumhuriyet, Hilafet, Takrir-i Sükûn.

ABSTRACT

THE POLITICAL AND ECONOMIC ISSUES OF TURKEY DURING AND AFTER THE LAUSANNE CONFERENCE IN AHMET CEVDET ORAN'S ARTICLES (1922-1925)

ZEHRA KUMRU

Ahmet Cevdet Oran, lived between 1862 and 1935, was a journalist and writer. Limited information is available about his life. Oran, who emerged from the profession of journalism, worked as a translator in the Sabah and Tercüman-ı Hakikat newspapers before founding İkdam newspaper. After establishing his newspaper, Oran managed to gather important journalists of his time within its ranks and quickly achieved significant circulation. The adopted ideology of İkdam newspaper was Turkism, advocating simplicity in language. From this perspective, it is possible to trace the origins of Ahmet Cevdet's views on language and history.

This study aims to analyze Ahmet Cevdet's thoughts based on the articles published in İkdam newspaper between 1922 and 1925. Through the ideas shared by Oran with the Turkish public, an opportunity is obtained to witness the worldview of a Turkish journalist at the Lausanne Conference. Along with the process leading to the establishment of the Republic of Turkey, the initial democratic steps of Turkey are examined within the framework of Oran's thoughts on republicanism and democracy. The political and economic conditions of the period, which ended with the Law on the Maintenance of Order, are scrutinized alongside Ahmet Cevdet's intellectual world.

Keywords: Ahmet Cevdet Oran, İkdam, Lausanne Conference, Republic, Caliphate, Law on the Maintenance of Order.

ÖNSÖZ

Millî Mücadele döneminin ardından yeni bir devletin kuruluşuna giden süreçte basın faaliyetlerinin incelenmesi, döneme farklı pencerelerden bakmayı ve birçok gazetecinin fikirlerini göz önüne sermeyi sağlamaktadır. Bu bağlamda İkdam Gazetesi'nin kurucusu ve başmuharriri Ahmet Cevdet Oran'ın yazıları, bu çalışmanın konusunu teşkil eden Lozan Konferansı ile Takrir-i Sükûn Kanunu arasındaki sürecin ele alınması için önemli bir kaynak olmuştur. Bu çalışmada söz konusu tarihler arasında Türkiye'nin siyasi ve iktisadi gelişmeleri Ahmet Cevdet Bey'in bakış açısı dairesinde ele alınmıştır.

Öncelikle bana bu konuyu çalışmamı tavsiye eden ve süreç boyunca yardımlarından faydalandığım tez danışmanım Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ'ye sabrı ve ilgisi için teşekkür ederim. Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca bilgilerinden faydalandığım tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam boyunca desteğini esirgemeyen ve bana her zaman inanan annem Songül KUMRU başta olmak üzere tüm aileme teşekkürü borç bilirim.

Tezimi, üstümde büyük emekleri olan ve bana öğrettikleriyle her zaman yoluma ışık olacak kıymetli babam Mustafa KUMRU'ya ithaf ediyorum.

Zehra KUMRU

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ ii
ABSTRACT iii
ÖNSÖZ iv
İÇİNDEKİLER v
KISALTMALAR LİSTESİ vii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
LOZAN KONFERANSI'NIN İLK DEVRESİ
(20 KASIM 1922–4 ŞUBAT 1923)

1.1. TRAKYA MESELESİ 11
1.2. EGE ADALARI MESELESİ 20
1.3. BOĞAZLAR MESELESİ 25
1.4. KAPİTÜLASYONLAR 34
1.5. TAMİRAT BEDELİ 41
1.6. DUYUN-U UMUMİYE 43
1.7. EKALLİYETLER 46
1.8. MUSUL MESELESİ 59
1.9. NÜFUS MÜBADELESİ VE İSTANBUL RUM PATRİKHANESİ 64

İKİNCİ BÖLÜM
LOZAN KONFERANSININ KESİNTİYE UĞRAMASIYLA
MUAHEDENİN İMZALANMASINA GİDEN SÜREÇ
(4 ŞUBAT 1923-24 TEMMUZ 1923)

2.1. LOZAN KONFERANSI'NIN KESİNTİYE UĞRAMASI 72
2.2. LOZAN KONFERANSI'NIN İKİNCİ DÖNEMİ (23 NİSAN- 24 TEMMUZ 1923) 81
2.2.1. TRAKYA MESELESİ 82
2.2.2. EGE ADALARI 84
2.2.3. KAPİTÜLASYONLAR 87

2.2.4. TAMİRAT BEDELİ 89
2.2.5. DUYUN-U UMUMİYE 95
2.3. LOZAN MUAHEDESİNİN İMZALANMASI 100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CUMHURİYETİN İLANINDAN EVVEL
TÜRKİYE'YE BAKIŞ

3.1. AHMET CEVDET BEY'İN NÜFUS VE ZİRAATA DAİR GÖRÜŞLERİ 104

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
CUMHURİYETİN İLANINDAN
TAKRİR-İ SÜKUN'A KADAR
TÜRKİYE (1923-1925)

4.1. CUMHURİYETİN İLANINA GİDEN SÜREÇ VE AHMET CEVDET BEY'İN CUMHURİYET'E BAKIŞI 126
4.2. HİLAFETİN İLGASI VE AHMET CEVDET BEY'İN İSTİKLAL MAHKEMESİ SÜRECİ 133
4.4. TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DENEMESİ VE TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI 144
4.5. ŞEYH SAİT İSYANI VE TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU 148

SONUÇ 153
KAYNAKÇA 157

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.:	Adı geçen eser
A.g.m.:	Adı geçen metin
Bkz:	Bakınız
BMM:	Büyük Millet Meclisi
C.:	Cilt
CHF:	Cumhuriyet Halk Fırkası
DİA:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed:	Editör
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TTK:	Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Bu çalışma, İkdam gazetesinin sahibi ve baş muharriri olan Ahmet Cevdet Oran'ın 1922-1925 yılları arasında İkdam gazetesinde yayımlanan yazılarıyla Lozan Konferansı'nı ve sonrasında Türkiye'nin siyasi ve iktisadi meselelerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu yazılarla Ahmet Cevdet Bey'in dönemin gelişmelerine dair fikirleri incelenirken, çeşitli hatıratlar ve inceleme eserler aracılığıyla bu gelişmelere dair farklı değerlendirmelere de yer verilmeye çalışılmıştır.

İkdam gazetesi, bu çalışmanın ana kaynağını teşkil etmiş, gazetenin tüm sayılarına Atatürk Kitaplığı'ndan erişilmiştir. Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır:

İlk bölümde, Ahmet Cevdet Bey'in Barış Konferansı'nın toplandığı İsviçre'nin Lozan kentinden gönderdiği yazılarla, kendisinin fikirleri ve konferanstan aktarımları ekseninde konferansın ilk döneminde yaşananlara dair incelemeler yapılmıştır.

İkinci bölümde, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasından itibaren konferansın yeniden toplanmasına giden süreç ve akabinde Lozan muahedesinin imzalanışı ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Cumhuriyet'in ilanına giden süreçte Türkiye'nin iktisadi durumu Ahmet Cevdet Bey'in bakışından nüfus ve ziraatla birlikte değerlendirilmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise Cumhuriyet'in ilanı, Hilafet'in ilgası, Cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçiş için ilk teşebbüs olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuyla beraber Takrir-i Sükûn Kanunu'na giden süreç Oran'ın düşünceleriyle incelenmiştir.

Çalışmamızın ana konusunu kendisinin fikir ve gözlemleri oluşturan Ahmet Cevdet Bey, 1862-1935 yılları arasında yaşamış, İkdam gazetesinin kurucusu ve başmuharriri olan Türk gazeteci ve yazardır. Babası Hacı Emin Efendi bir kereste tüccarıdır. Ahmet Mithat'ın oğlunun aktardığı bilgiye göre Ahmet Cevdet, Ahmet Mithat Efendi'ye bir mektup yazmış ve Mithat Efendi'nin bu mektubu okuduğundaki

tepkisi *"Bu çocukta cevher var"* şeklinde olmuştur. Bunun üzerine tüm işlerini bırakarak keresteciler çarşısına giden Ahmet Mithat, Ahmet Cevdet Bey'in babasını bularak oğlunu matbaasına almak için kendisinden müsaade istemiştir. Matbaada tercümanlık işine başlayan Ahmet Cevdet, yine Mithat Efendi'nin yardımıyla İkdam matbaasını açarak gazetesinin temelini atmıştır[1]. Gazeteyi kurmadan evvel Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi'ni bitiren Ahmet Cevdet, Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri almış, bunun yanında kendi çabalarıyla Almanca ve Rumca öğrenmiştir. Bu yabancı dillere olan hakimiyeti sayesinde Sabah ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde çeviriler yapmıştır[2].

Ahmet Cevdet Bey'in mesleği süresince bulunduğu ülkeler kendisinin ufkunu Batı anlayışına doğru genişletmiştir. Öğrenmiş olduğu yabancı dillerin ve kimi zaman ikamet ettiği memleketlerde edindiği tecrübelerin bundaki katkısı ise kuşkusuzdur. Sahip olduğu anlayış doğrultusunda Türkiye'nin toplumsal politikalarıyla Avrupa'nın uygulamalarını sık sık karşılaştıran gazeteci, dil kullanımında Türkçü görüşleriyle bilinmekle birlikte zaman zaman muhalif ve liberal bir kimlikle de karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber siyasi iktidarla dengeli ilişkiler kurmayı da başarmıştır.

Ahmet Cevdet'in yazıları da kendisinin düşünce dünyasına dair fikirler vermektedir. 1922-1925 yılları arasında incelediğimiz meselelerin haricinde kendisinin farklı konularda yazıları da bulunmaktadır. Gazeteci, toplumsal meselelerden devlet kurumlarının işleyişine kadar pek çok konuda makale yayımlamıştır. Bunun yanında bilhassa Türkiye'nin eğitim politikasına ve toplumun ahlaki yapısına dair yazılarına rastlanmaktadır. Oran, bu dönemde eğitim politikalarına eğilerek mevcut düzenin iyileştirilmesine dair tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu önerilerde Avrupa'dan verdiği örnekler karşımıza çıkmaktadır. Eğitimle paralel olarak toplumun ahlaki anlamda iyileşmesi de gazetecinin bu dönemde ele aldığı bir diğer

---

[1] Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın**, Güven Matbaası, Ankara 1976, s.220.; Münir Süleyman Çapanoğlu, **Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar**, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul 1962, s.149.

[2] Nuri Yüce, "Ahmet Cevdet, İkdamcı", **DİA**, II, İstanbul 1989, s.55.; Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s.73.

mesele olmuştur. Bu yazılardaki ortak gaye Türk toplumunu daha ileriye taşımaktır. Oran bunu amaçlarken Türkiye'nin kendi imkanları çerçevesinde hareket etmesini ve kendi değerlerini koruması gerektiğini de savunur. Yenilikçi anlayışının yanında geleneksel kimliğini koruduğu da burada görülmektedir.

İkdam gazetesi, II. Abdülhamid döneminde yayın hayatına başlamış, 1894-1928 yılları arasında faaliyet göstermiştir. II. Abdülhamit dönemi, başka gerekçelerin yanında, Sultan'ın basına karşı tavrı nedeniyle de "istibdat"[3] dönemi olarak da tanımlanmıştır. Ancak İkdam gazetesi II. Abdülhamit dönemi boyunca yayınını sürdüren birkaç gazeteden birisi olmayı başarmıştır. Bununla birlikte dönemin sık rastlanan gazete kapatma cezalarından İkdam gazetesi de sık sık nasibini almıştır. Gazete yayın hayatına başladıktan 4 gün sonra, bir dizgi hatası sebebiyle "Cenab-ı Padişahileri" ifadesi yerine "Mösyö Cenab-ı Padişahileri" ifadesi kullanılınca kapatılmıştır[4]. İkdam'ın ikinci defa kapatılma şekli de ilkine benzemiş, II. Abdülhamid'in tahta çıkışında yapılan şenliklerden bahsedilen yazıda "Leyle-i mes'ude" (mutlu gece) kelimesi, "ayın" harfinin dizgi esnasında düşmesi sebebiyle "mesude" biçiminde yayımlanmıştır. Kelimenin yayımlanan hali itibarıyla anlamı "kara gece" olabileceğinden gazetenin ikinci defa kapatılmasına karar verilmiştir[5].

Gazete, çıkışından 3 sene sonra "Siyasi, ilmi, Türk Gazetesidir" ibaresiyle yayımlanmıştır. Dilde sadelikten yana olan gazete, bunun yanında Türkçe sözcük kullanımına da ehemmiyet vermiştir[6]. Gazetenin bu politikası, sonraki dönemlerde Ahmet Cevdet'in Türkçü görüşe sahip aydınlar arasında zikredilmesine neden

---

[3] II. Abdülhamid'in tahta çıkışının ardından 1876'da ilan edilen anayasaya göre basının yasalar çerçevesinde serbest olduğu kaydedilmiş ancak II. Abdülhamid, bu yasanın Meclis'ten geçmesine izin vermemiş, 1878'de meclis dağıtılmıştır. Bu tarihten itibaren II. Abdülhamid döneminde 1864 Yasası ile Âli Kararname yürürlükte sayılmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006, s.61-70; Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s.57-66.

[4] Hıfzı Topuz, **II.Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, s.69.

[5] M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Çağlayan Basımevi, İstanbul 1982, s.284.

[6] Handan Haykır, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Yerel Basını**, Aktif Yayınevi, İstanbul 2022, s.76.

olmuştur. Ancak politik olarak Ahmet Cevdet Bey Türkçü bir siyasi çizgiye sahip değildir.

II. Abdülhamit döneminde; Sabah ve Tercüman-ı Hakikat gazeteleri ile birlikte İstanbul basınının üç önemli gazetesinden birisi olan İkdam, çoğunlukla Sabah gazetesi ile rekabet halinde olmuştur. İlhami Safa'nın aktardığına göre, Sabah gazetesi dönemin önemli gazetecilerini kendi bünyesine dahil etmek için bazen onlara daha fazla ücret vermiş, kimilerini de kendi gazetesinde yazmaları için dostluk ilişkileriyle ikna etmiş fakat Ahmet Cevdet yine de bir şekilde onları kendi ekibine dahil etmeyi başarmıştır. 1901 yılında, İkdam'da çalışan gazetecilerle Ahmet Cevdet Bey arasında ücret meselesi üzerinden ihtilaf meydana gelmiş ancak 1 haftalık grevin ardından aynı kadro gazetede yeniden bir araya toplanmıştır[7]. Ahmet Rasim, Ahmet Cevdet Bey'in gazetecilik mesleğinde yetişmiş olduğundan Sabah gazetesinin yanında Saadet ve Tarik gibi daha küçük gazetelerin imtiyaz sahiplerinden bir farkının olduğunu ve bu nedenle de İkdam gazetesinin dönemin diğer gazetelerine nazaran öne çıktığını ifade eder[8].

İkdam, II. Meşrutiyet döneminin de en önemli yayın organlarından birisi olmuş ve bu dönemin başarılı gazetecilerini de kadrosuna katmıştır. Bu dönemde gazeteye katılanlar arasında Ahmet Rasim, Necip Asım, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Teodor Kasap gibi isimler vardır[9]. Dönemin gazeteleri içinde önemli bir yere sahip olan İkdam, tirajı 15.000 civarında iken Meşrutiyet'in ilânı günlerinde 40.000'e kadar çıkmış ve bu o dönem için daha önce görülmemiş bir yenilik olmuştur[10]. Ancak Meşrutiyet'in başlarında Ahmet Cevdet Bey siyasi olarak çeşitli sorunlar yaşamıştır. Bu sorunların kaynağında, II. Abdülhamit döneminde gazetesinin yayınına izin verilmesine duyulan tepkinin yattığı söylenebilir. İttihat ve Terakki'ye muhalefetle suçlanması üzerine Ahmet Cevdet Bey gazeteyi bırakarak 1908 yılı sonlarında

---

[7] Münir Süleyman Çapanoğlu, **a.g.e.**, s.127.

[8] M. Nuri İnuğur, **Türk Basın Tarihi (1919-1989)**, Erdini Basım ve Yayınevi, İstanbul 1992, s.36.

[9] Hıfzı Topuz, **II.Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s.69.

[10] Nesimi Yazıcı, "İkdam", **DİA**, XXII, İstanbul 2000, s.24-25; Şapolyo, **a.g.e.**, s.220-222.

İsviçre'ye gitmiş ama başmuharrir olarak yazılarını oradan yazmaya devam etmiştir. İkdam, Ahmet Cevdet'in İsviçre'den gelen yazılarını yayımlamıştır. Bu esnada gazetenin başında Hüseyin Rahmi bulunmuştur. İlerleyen yıllarda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı desteklemeye başlayan gazete, bir dönem Ali Kemal'in idaresinde yönetilmeye başlanmıştır[11].

Birinci Dünya Savaşı yıllarında dönemin siyasi konjonktürüne bağlı olarak iktidarla uyumlu bir politika izleyen ve yayın hayatını sürdüren gazete, mütareke döneminin de önemli basın organları arasında olmuştur. Ahmet Cevdet Bey bu döneme kadar İsviçre'de yaşamaya devam etmektedir ancak gazetedeki yazılarını ve gazeteyle ilgisini sürdürmektedir. Ahmet Cevdet Bey, İsviçre'de bulunduğu dönemde Yakup Kadri Karaosmanoğlu ile görüşerek kendisine gazetenin yönetimini üstlenmeyi teklif etmiştir. Yakup Kadri ise bu öneriye karşılık olarak *"Eğer Damat Ferit hükümetinin meddahlığı yolunu tutacaksa ben bu işin içinde değilim."* cevabını vermiştir. Yakup Kadri de Millî Mücadele yıllarında bir gazetede dönemin sorunlarını kaleme almayı fazlasıyla istediğinden 1919'da İstanbul'a gelerek İkdam'ın yazar kadrosuna dahil olmuştur[12]. Nitekim gazetenin başına geçtiği andan itibaren Yakup Kadri Bey, gazetede Millî Mücadele yanlısı bir politika izlenmesine öncülük etmiştir. Bu doğrultuda gazetenin bünyesinde bulunan Hürriyet ve İtilaf taraftarlarını göndererek onların yerine vatanseverliğinden şüphe duymadığı kişileri getirmiştir[13]. Bu dönemde Kuva-yı Milliye'nin ve Ankara Hükümeti'nin faaliyetleri ve başarıları gazetede yansıtılmış, Millî Mücadele döneminde Ankara'ya muhabir gönderen ilk gazete İkdam olmuştur[14].

---

[11] Fuat Süreyya Oral, **Türk Basın Tarihi (1728-1922)**, Yeni Adım Matbaası, 1968, s.157.

[12] M. Nuri İnuğur, **Türk Basınında İz Bırakanlar**, Der Yayınları, İstanbul 1988, s.70.

[13] Yakup Kadri Bey'in gazete bünyesine dahil ettiği isimler arasında İlhami Safa, Abidin Daver ve Tahir Lütfi Bey bulunmuştur. Bkz: Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.48,56.

[14] "Bütün mazlum milletler çelikten zincirlerini kırıyor" (16 Nisan 1921), "Mustafa Kemal Anadolu'ya hayat vermiştir" (14 Nisan 1921), ''Dumlupınar Savaşı, kahraman askerlerimizin yaptığı akınlar ve Yunan ordusunun çekmesiyle sonuçlanmıştır'' ifadeleri kullanılmıştır. Bununla beraber Yakup Kadri'nin 1921 Temmuz'da Mustafa Kemal ve İsmet Paşalarla konuşmalarını İkdam'da yayımlamasının ardından "800 yıl önce Sakarya vadisinde Haçlılara karşı koyan Kılıçarslan yerinde

Cumhuriyet'e geçiş sonrası ise İkdam'ın muharrirleri arasında Babanzade İsmail Hakkı, Ali Reşad, Ahmet Rasim, Ahmet Refik, Hüseyin Rahmi, Hüseyin Cahit gibi İttihatçı kimliği ve muhalif tavrıyla bilinen isimler bulunmuştur. Enver Behnan Şapolyo, böyle kudretli bir kadronun hiçbir gazeteye nasip olmadığından bahsetmiştir. İkdam sadece kadro bakımından kuvvetli olmamış, aynı zamanda basında yeniliklere de öncülük etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de ilk kez rotatifi kullanan gazete İkdam'dır[15]. Latin harflerine geçişle birlikte gazete, 1-31 Aralık 1928 tarihli sayılarını Latin alfabesiyle çıkarmış, 31 Aralık 1928 sayısıyla ise yayın hayatına son vermiştir[16].

Çalışmamız Ahmet Cevdet Bey'in 1922-1925 yılları arasındaki görüşlerine odaklanacağından, 1928'e kadar olan sürece dair ayrıntılara girilmemiştir. İncelediğimiz döneme dair Ahmet Cevdet Bey ve İkdam gazetesi hakkında bir çalışma da bulunmamaktadır. Ancak çalışmamızın sonlandığı dönemde, Ahmet Cevdet Bey'in Lozan makalelerine dair bir kitap yayımlanmıştır. Nuri Sağlam'ın "Türk Basınında Lozan- Ahmet Cevdet'in Lozan Makaleleri" adlı eseri, Ahmet Cevdet Bey'in Lozan Konferansı öncesinde iki aylık bir süreçte yayımladığı yazılar ile konferans boyunca yayımladığı makalelerin transkriptlerinden oluşmaktadır[17]. Eser, bizim de incelediğimiz döneme dair yazıları içerdiğinden ulaşamadığımız kimi yazılar için bu esere de müracaat edilmiştir. Ancak bizim çalışmamızda esas olarak Ahmet Cevdet Bey'in Lozan Konferansı süresince yayımladığı makalelerin transkriptleri dönemin siyasi konjonktürüyle beraber ele alınarak inceleme eserler ve hatıratlarla beraber değerlendirilmiştir. Bunun yanında Ahmet Cevdet Bey'in Lozan Konferansı'nın ardından Takrir-i Sükûn Kanunu'na kadar yayımladığı makaleler de siyasi ve iktisadi gelişmeler eşliğinde incelenmeye çalışılacaktır.

---

bugün İsmet Paşa'nın ordusu var" (25 Temmuz 1921) başlıklı yazı gazetede yayımlanmıştır. Bkz: Hıfzı Topuz, **II.Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, s.114,115.

[15] Şapolyo, **a.g.e.**, s.220-222.

[16] Yazıcı, **a.g.m.**, s.24-25.

[17] Nuri Sağlam, **Türk Basınında Lozan- Ahmet Cevdet'in Lozan Makaleleri**, Albaraka Yayınları, İstanbul 2023.

BİRİNCİ BÖLÜM
LOZAN KONFERANSI'NIN İLK DEVRESİ
(20 KASIM 1922–4 ŞUBAT 1923)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Anadolu'da işgale son vermesinin ve 9 Eylül 1922'de İzmir'i kurtarmasının ardından, İtilaf Devletleri, İngiltere, Fransa ve İtalya başta olmak üzere bir barış konferansının toplanmasını talep etmiştir[18]. TBMM Hükümeti, Mudanya Mütarekesi görüşmeleri devam ederken, 4 Ekim 1922'de Müttefiklere verdiği nota ile barış konferansının toplanma tarihi için 20 Ekim'i ve toplanma yeri için de İzmir'i teklif etmiştir; fakat müttefikler bu teklifi kabul etmemiştir. Bunun yanında Müttefik devletler konferansa İstanbul ve Ankara Hükümetlerini birlikte davet etmiştir; ancak her iki hükümet de kendisini mutlak hâkim olarak kabul ederek buna göre hareket etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise Türk tarafının temsil edilmesi sorununda taviz verilmeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Mudanya Mütarekesi'nin 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanmasının ardından 14-15 Ekim 1922 tarihinde yürürlüğü girmesiyle hem Türk-Yunan savaşı sona ermiş hem de TBMM harici ve dahili meselelerde devletin tek temsilcisi haline gelmiştir[19]. Bu esnada TBMM'de Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının hazırladığı kanun teklifiyle saltanat ile hilafet birbirinden ayrılmış ve hilafetin TBMM'nin görevlendireceği kişiye verilebileceği kararlaştırılarak, 1 Kasım 1922'den itibaren saltanat ilga edilmiştir[20].

Böylece konferanstaki temsil sorunu ortadan kaldırılarak TBMM konferansta Türkiye'yi temsil edecek tek muhatap makamı haline getirilmiştir. Lozan Konferansı'na gidecek olan Türk murahhas heyeti, 2 Kasım 1922 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde seçilmiş, Hariciye Vekili İsmet Paşa heyet reisi olurken Hasan Bey

---

[18] Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2010)**, Der Yayınları, İstanbul 2010, s.683.

[19] Levent Ürer, **Mondros'tan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Dış Politikası**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2005, s.232,233; Mehmet Gönlübol- Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s.40,41.

[20] Temuçin Faik Ertan, "Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi Temsil Sorunu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi (Lozan Antlaşması Özel Sayısı)**, cilt:14, sayı:53, Ankara 2013, s.69.

yüz elli iki, Sıhhiye Vekili Rıza Nur yüz yirmi iki oyla murahhas tayin edilmişlerdir. Bununla birlikte heyette çok sayıda mütehassıs, müşavir ve kâtip de bulunmuştur[21].

Lozan Konferansı, Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya) ve Yunanistan'ın katılımıyla 20 Kasım 1922 tarihinde İsviçre'nin Lozan kentinde toplanmıştır. Boğazlar ile ilgili meselelerde Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'ın katılması kabul edilirken ABD ise konferansta müşahit olarak yer almıştır[22].

Katılımcı devletlerin temsilcilerinin yanı sıra, basın temsilcileri de Lozan Konferansı'nda bulunmuştur. Bu temsilcilerden biri olan Ahmet Cevdet Oran'ın hem konferanstaki oturumlara dair gözlemleri hem de burada edindiği tecrübeleri süreç boyunca İkdam gazetesinde yayımlanarak Türk kamuoyuna birinci elden bilgi alma imkânı sağlamıştır.

Konferans sürecince yayımlanan yazılardan ilk olarak Oran'ın Gazet de Lozan'dan bir muhabire yönelttiği eleştiriler dikkat çekmektedir. Söz konusu gazeteden Muris Mure adlı muhabirin Türkiye aleyhinde yazılar neşrettiğini belirten Ahmet Cevdet Bey, sulh niyetiyle konferansa teşrif eden bir devlete karşı bu olumsuz fikirlerin yayımlanmasını her şeyden evvel nezaketsizlik olarak görmüştür. Muris Mure'nin bu olumsuz tavrına karşın Oran, Türklerin konferansa gelirken hem kendi ülkesine hem de dünyaya barış getirecek adımlar atmak niyetinde olduğundan da bahseder. Bu noktada heyetin ve basın temsilcilerinin tutumuna ve onların fikir dünyasına Ahmet Cevdet Bey'in bakışından tanık olmaktayız. Kendisinin barış yanlısı ifadelerinin yanında bu barışın kısa sürede sağlanmasından yana olduğunu da görmekteyiz. Bununla beraber barış sonrası her toplumun düzenini tesis etmesi gerektiğine inanan Oran, geç kalınacak bir sulhun herkese zarar vereceğini de düşünmektedir:

---

[21] Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, Vatan Neşriyat, İstanbul 1957, s.168,169; Heyetteki diğer isimler için bkz: Hüseyin Avni Çavdaroğlu, **Öncesi ve Sonrası ile Lozan**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.68,69.

[22] Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016, c.I, s.225.

"Bize gayrı müsait bir zihniyet hazırlamak himmetini ahiren (Gazet de Lozan) da beş altı seneden beri bizim aleyhimizde yazı yazmak mesleğini tutmuş olan (Muris Mure) ifa etti. Bu adam Türkiye aleyhinde yazı yazmaya teşnedir. Yazılarında esas yoktur ha! Zaten esasa yanaşamaz. Keşke müdekkik bir insan olsa idi de onun yazılarından istifade etse idik. Yani yazılarında terbiyetkar bir meziyet yoktur. Maksadı fenalık eriştirmektir. İyiliğe hizmet etmek değildir. Bu onun zevkidir. Taaccüp ettiğim şey kıymetsiz olmaktan kati nazar, terbiyeye ve usul-u muaşerete mugayir olan ibarelerin tam Türkler Lozan'a çağrıldığı zaman bir İsviçre gazetesine girmesinde tereddüt olunmamaktır. Biz Lozan gazetesini sansür etmek iddiasında değiliz ama konferans in'ikad edecek bir şehir gazetesinde terbiye haricinde ifade-i meram olunmasına da müsamaha ile bakılamaz.

Bunda bir de ahlak meselesi vardır. Bu şehre akd-ı sulh gibi bir maksat-ı mukaddes için gelen misafirlerin hükümetine karşı böyle perdebirunane terbiyesizcesine söz söylemez. Her şeyden evvel bir vazife-i nezaket de vardır. Bunu ifa etmeyenlere medeni nazarıyla bakılamaz. Bahusus bir iki gün evvel İsmet Paşa buradaki gazetecilere hitaben vuku bulan beyanatında Türkiye'yi her nokta-i nazardan teşrih etmiş idi. Ben Gazet de Lozan'ın bu bendinde bir maksat görmüyor değilim. Makalenin serâpâ cümleleri o maksadı gösteriyor. Bir daha söyleyelim Türk ilinin maksadı da hem kendini hem cihanı sulhtan mütena'im etmek, Avrupa'da işsiz kalan ameleye iş tedarik etmeye çalışmaktır. Yoksa sergüzeştler peşinde gezmek, haksız mutâlebete kıyam etmek değildir. Konferansta kamilen bu hissiyat hâkim olduğu surette müzakerat çabuk bitebilir. Yok beyhude münakaşata girilecek olursa alemin dört gözle baktığı sulh geç kalır. Bir an gecikme hem bizim hem Avrupa devletleri için zarardan başka bir şey tevlit edemez. Bir an evvel erişilecek şey cihanı bu şüpheli mevkiden tahlis etmektir ki herkes işiyle gücüyle meşgul olsun, fabrikaların ocakları tütsün, amele faaliyete girsin. Çok ümit ediyoruz ki Türkiye hüsnüniyetinin mükafatını görsün ve kendisine hukukperverane muamele edilsin[23]."

İsviçre Federasyon Başkanı M. Haab Lozan Konferansı'nın açılış konuşmasını yapmış, bu konuşmada Türk-Yunan savaşının sulhtan önceki son mücadele olmasını dilemiş ve dünya barışı için çağrıda bulunmuştur. M. Haab'tan sonra konuşmasına başlayan Curzon, onunla benzer düşüncelerde buluşarak barış için ellerinden geleni yapacaklarının teminatını vermiştir. Son olarak sözü alan İsmet Paşa, Türk ulusunun 1918'den beri yaşadığı sıkıntıları dile getirmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin en büyük gayesinin Türkiye'nin bağımsızlığını daim kılmak olduğunu söylemiştir. Türk heyetinin de barış yanlısı bir tutumla konferansa katıldığını ifade eden Paşa, konferanstan umut verici sonuçlar beklediğini açıklamıştır[24]. Bununla birlikte İsmet Paşa, başlıca komisyonlardan birinin başkanlığının Türklere verilmesini istemiş; fakat

[23] Ahmet Cevdet Oran, "Konferanstan Evvel", **İkdam**, sayı:9230, 27 Teşrinisani 1922, s.1.

[24] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.1-4.

komisyon başkanlığının davet eden devletler arasında bölünmesi gerektiği sebebiyle bu talebi reddedilmiştir[25].

Ahmet Cevdet Bey, konferansın açılış gününü ve konferansta yer alan Türk gazetecilerini şu satırlarla tasvir etmiştir:

"Resmi küşada pek çok sâmiin hazırdı. Bütün cihan matbuatının muhabirleri miktarı bile mu'cib-i hayret olacak bir adette idi. Herkes yerini işgal ettiğini müteakip heyet-i murahhasalar otomobiller ile in'ikat mahalline geldiler. İsmet Paşa hazretlerinin riyaseti altındaki Türk heyeti murahhası bu Fransız, Japon heyeti murahhaslarıyla birlikte (Lozan Palas) otelinde ikamet ediyorlardı. Otelin cephesinde Türk, Fransız, Japon sancakları temevvüç etmektedir. Bizden Servet-i Fünûn sahibi Ahmet İhsan Bey, Tanin sahibi Hüseyin Cahit Bey, Akşam Gazetesi sahibi ve muharrirlerinden Necmettin Sadak Bey, Vakit muharrirlerinden Şükrü Bey, İkdam sahibi isbat-ı vücut ettiler. Resmi küşattan bir gece evvel Lozan'a gelmiş olan Fransa reis-i vükelası Mösyö Poincare ile İtalya reisi vükelası Mösyö Mussolini dahi resmi küşatta hazır bulundular."

Açılış nutuklarıyla ilk oturumun sonlanmasının ardından Ahmet Cevdet Bey İsmet Paşa'nın açılış değerlendirmesi hakkında şu yorumu yapmıştır:

"Gazetecilerin konferanstan ne his ile çıktığını İsmet Paşa'dan sorduklarında Paşa, "Konferans mütekabil ve tam bir nezaketle açılmıştır." cevabını vermiştir ki bu kısa ifade Türk heyet-i murahhası reisinin memnuniyetini ifham eder[26]."

Konferansta Lord Curzon'un başkanlığında toprak sorunu komisyonu, Marki C. Garroni başkanlığında kapitülasyon komisyonu ve Pierre Eugene C. Barrere başkanlığında iktisadi ve mali komisyon olmak üzere üç komisyon kurulmuştur. Lord Curzon diğer sorunları kendi lehine çevirebilmek için önce toprak komisyonunun toplanmasını sağlamış, böylelikle ilk 16 oturum Toprak Komisyonu yönetimi altında toplanmıştır[27].

---

[25] Salahi Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.42

[26] Ahmet Cevdet Oran, "Lozan Konferansı Resmi Küşadı", **İkdam**, sayı:9229, 26 Teşrinisani 1922 (26 Kasım 1922), s.1.

[27] Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan**, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, s.100-108.

1.1. TRAKYA MESELESİ

Lord Curzon konferansta Türklerin zayıf olduğuna inandığı konuları öncelikli olarak ele almak istemiştir. Bu meselelerin arasında Musul, Boğazlar, kapitülasyonlar, azınlıklar, savaş tazminatı gibi konular bulunmaktadır ve Türk Heyeti bu sorunlara bilhassa önem vermiştir[28]. Bununla beraber Curzon hem Müttefiklerin hem de Balkan ülkelerinin dayanışma içinde olacağını düşündüğü için Trakya meselesini gündeme getirmiş, bu konuda yalnızca Müttefiklerin değil, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan'ın da desteğini almıştır[29]. İsmet Paşa hatıralarında Trakya sınırlarının görüşülmesinden bahsederken; *"Karşımızda müttefikler var, Yunanistan var, diğer Balkan devletleri var. Yugoslavya ve Romanya murahhasları, dikkat ediyorum bir blok halinde müttefiklerin yanında yer almışlar. Biz Lozan Konferansı'na girerken şu kanaatte idik ki başlıca güçlüğümüz İngilizlerden geliyordu, onlardan gelecekti*[30]*."* cümlelerini kullanarak konferanstaki Türk heyetinin başta İngiltere olmak üzere kalabalık bir ittifakla karşı karşıya olduğunu ifade etmiştir.

Trakya sınırının görüşüldüğü oturumlar Ahmet Cevdet Bey'in yazılarında kendine geniş bir yer bulmuş, bilhassa Karaağaç meselesinin Türkiye lehine sonuçlanmasını gerektiren birçok noktaya değinilmiştir. Oran, oturumlarda yaşananların yanında sürece dair şahsi fikirlerini de kaleme almıştır. Bu bağlamda oturum başkanı Curzon başta olmak üzere Müttefiklere eleştirilerini yönelten gazeteci, meselenin müzakere ediliş biçimini de değerlendirmiştir.

Trakya meselesi 22 Kasım 1922 tarihinde, Ouchy Şatosu'nda Lord Curzon'un başkanlığında gündeme getirilmiştir. Curzon oturumu açtıktan sonra Türk heyetinin görüşlerini açıklamasını talep etmiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa, Batı Trakya'da bir plebisit isterken Doğu Trakya sınırının da Karadeniz'den Meriç ağzına kadar 29 Nisan 1913 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması'nın 7.maddesi doğrultusunda çizilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Paşa'nın talepleri karşısında Lord Curzon bunların

---

[28] Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, TTK Yayınları, Ankara 1986, s.304.
[29] Demirci, **a.g.e**, s.109-111.
[30] İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, c.II, s.64.

nedenlerini öğrenmek isteyince İsmet Paşa bu sebepleri; müttefikler, 24 Eylül 1922 tarihli nota ve Mudanya Sözleşmesi ile Edirne dahil olmak üzere Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilmesini kabul etmiştir, Edirne Türkiye sınırları içinde olduğuna göre onun İstanbul ile bağlantısını sağlayan demiryolunun Kuleli Burgaz - Mustafa Paşa mevkisinin bulunduğu toprağın Türkiye'ye geri verilmesi zorunludur ve Meriç'in batısındaki vatandaşların büyük bir kısmı Türk'tür[31] şeklinde sıralamıştır. Lord Curzon, Meriç'in batısında çoğunluğun Türk olduğunu ifade ettiği mevkiyi İsmet Paşa'ya sorduğunda, kendisinden "*Mütehassıslarla görüştükten sonra bu noktayı da tayin ederim*." cevabını almıştır[32]. İsmet Paşa'nın bu cevabı üzerine Lord Curzon ile bir münakaşa meydana gelmiş, İngiliz temsilci oturum anında beyanların bildirilmesi konusunda ısrar etmiştir[33].

Ahmet Cevdet Bey, oturumda Lord Curzon'un İsmet Paşa'ya Meriç'in batısındaki mevkiyi sorduğunda İsmet Paşa'nın bunun cevabını sonra vereceğini ifade etmesi hakkında konuşulanları ve düşüncelerini ifade ederken İsmet Paşa'nın meseleleri etraflıca tetkik etmeden bir karara varmadığını belirtir. Bu da Ahmet Cevdet'in bakışından İsmet Paşa'nın müzakere yöntemini görmemiz açısından önemlidir:

"Dünkü müzakerede İsmet Paşa'nın cevabı tehir etmesi bazıları tarafından cevap hazırlanmamış manasına alınmış idi. Halbuki tayin ve sevkulceyşteki askeri marifetini dünyaya göstermiş olan koca asker münazarada da görülüyor ki mahirdir. Bu zat aceleci değil. Bir meseleyi bila-taraf tetkik etmedikçe cevap vermek istemez. Her söylenen söze de cevap vermek mecburiyetini hissetmez, eğer o sözde bir esas, bir ehemmiyet görmezse. İsmet Paşa'nın bu tarz-ı münazarasını Lord Curzon pek iyi anlamıştır. Lord Curzon, Paşa'nın beyanatını istima ettikten sonra beyanat açık, pürüssüz, vesaike müstenittir mukabelesinde bulunmuştur. Paşa'nın bizim için hakikaten büyük manevi bir tesiri daha oldu. Kendisini sevmeyen yoktur. Sahip olduğu nezaket-i hali, hele dürüst sözlülüğü doğru özlülüğü burada hemen darbımesel olmuştur. Böyle namus-u mücessem bir zat ile müzakereye girişilmesi umum murahhaslara fevkalade bir emniyet ihsas etmiştir. Bu büyük bir mazhariyet-i âlidir.

---

[31] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.20; Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları (1922-1922)**, TTK Yayınları, Ankara 1990, s.120 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:15,16).

[32] Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılap Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1943, s.74.

[33] Şimşir, **a.g.e.**, s.122 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:18).

Paşa'nın tavr-ı hakperverane ve necibanesi Mösyö Venizelos'un da nazar-ı dikkatini celbetmekten hâli kalmamıştır. Venizelos bir girizgâh olarak Türk ve Müslümanları methetmiş, bilhassa Garb-ı Trakya'da Rum muhacirlerini inak ettiklerini dahi söylemiştir. Venizelos'un maksadı Trakya'daki Türklere Yunanlıların hüsn-ü muamele edeceklerini ihsas etmek olsa gerektir. Bir de Venizelos ahali-i İslamiyye hakkındaki mezalimi örtmek istemiştir. Yoksa hakikat böyle değildir. Venizelos sözlerine pek dikkat ediyor ve hatta istemeyerek ağzından bazı namülayim sözler çıkacak olursa onlara dikkat edilmemesini rica etmiştir[34]."

Trakya sınırının çizilmesi Yunanistan'da da mühim bir gündem konusu olmuş, Venizelos bu konuda Yunanistan Trakya Ordusu Komutanı Pangalos ve İhtilal Komitesi Lideri Plastiras'tan mektuplar almıştır. Bu mektuplarda Türkleri Asya'ya kapatmaktan ve Trakya için anlaşma sağlanamadığı takdirde savaşın da hayırlı olabileceğinden bahsedilmiştir[35]. Venizelos, sorunla alakalı en yakın ülke Yunanistan olduğundan İsmet Paşa'ya bu konu hakkında cevap vermek istediğini belirtmiştir. Sözlerine savaşı isteyen ve savaşa katlanan iki halkın aynı muameleyi görmemesi gerektiğini söyleyerek başlayan Venizelos, savaşı başlatanın Yunanistan olmadığını ve saldırının karşıdan geldiğini iddia etmiştir. Bölgenin nüfusu hakkında ise; Doğu Trakya'da Balkan Savaşlarının sonuna kadar Türk çoğunluğunun olmadığını, savaş zamanından itibaren bölgeden Bulgarların çıkartılıp yerlerine Bosna Müslümanları getirildiği halde dahi Türklerin çoğunluğu teşkil etmediğini söylemiştir[36]. Yunan delege, Türklerin Batı Trakya'da halk oyuna müracaat etme isteğine hayret ettiğini de eklemiştir. Karaağaç bölgesinin Türkiye'nin kendi rızasıyla 1915'te Bulgaristan'a terk edildiğini ve Bulgar topraklarına Neuilly Antlaşması'yla müttefikler tarafından el konulduğunu, Batı Trakya'da halk oyuna müracaatın Hıristiyan halkı göçe zorlayacağı sebebiyle oyların kıymetsiz olacağını vurgulamıştır[37]. Venizelos'un sözlerine son vermesinin ardından Curzon, İsmet Paşa'dan taleplerini desteklemesi için verilerini ortaya koymasını isterken Batı Trakya'nın tamamına egemenlik istekleri olup

---

[34] Ahmet Cevdet Oran, "Lozan Konferansı: Perşembe Günü Sabah Celsesi", **İkdam**, sayı:9232, 29 Teşrinisani 1922, s.1.

[35] Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, ''Lozan Barış Konferansı'nın İlk Aşaması ve Konferansın Kesintiye Uğradığı Dönemde Yunanistan'', **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi (Lozan Antlaşması Özel Sayısı)**, Ankara 2013, cilt:14, sayı:53, s.144.

[36] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.21,22.

[37] Ali Naci Karacan, **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.93.

olmadığını da sormuştur. İsmet Paşa ise Türkiye'nin böyle bir isteğinin olmadığı karşılığını vermiştir[38].

Türk Temsilci Heyeti, Venizelos'un iddia ettiği gibi bu bölgenin 1915'te Bulgaristan'a bırakıldığını kabul etmemiş, bunu tayin eden antlaşmanın Türk parlamentosu tarafından onanmadığını gerekçe olarak göstermiştir. Müttefikler ise bu gerekçeyi yeterli bir sebep olarak görmemiştir[39]. Ahmet Cevdet ise Venizelos'un bu iddiasını yersiz bulmuştur. Kendisine göre esas mesele Trakya ve Edirne'nin konumuna göre Karaağaç'ın kalacağı bölgenin şekillenmesidir. Bu meselede daha önceki uygulamalar esas alınmadığından Ahmet Cevdet bunu bir çifte standart olarak görmektedir:

"Ben, serbest bir gazeteci hükümlerimi işittiğim ve okuduğum şeylere bina ederek verip diyeceğim ki mesela Karaağaç meselesinde hak bizim tarafımızdadır. Bu araziyi beş on kilometre daha ziyade malikane sahibi olmak için istemiyoruz. Bunun böyle olduğu meydandadır. Bir milletin, bir kıtanın ihtiyacat-ı bedihisi vardır ki bunu teslim etmemek kabil olamaz. O araziyi vaktiyle Türklerin Bulgarlara terk edip etmemiş oldukları mevzu bahis değildir. Mevzu bahis olan madde Trakya'nın Edirne'nin mevkiidir. Nasıl ki Silezya'da işte böyle oldu. Her havzanın ihtiyacı ayrı ayrı nazar-ı dikkate alındı. Neden bize gelince iş değişiyor, işte bu bir muammadır[40]."

Sırp delege Nintchitch, oturumda söz alarak Türk heyetinin tekliflerinin kabul edilemez olduğunu, Meriç'in Türkiye'nin emniyeti için doğal bir sınır teşkil ettiğini, onun ötesindeki toprak taleplerinin komşularında endişe uyandırdığını belirtmiştir. Kendisine göre bu topraklar Bulgaristan'a gönül rızasıyla bırakılmış olduğundan İsmet Paşa'nın talebinin geçerli bir sebebi olmadığını iddia etmiştir. Nintchitch bu bağlamda Sırp-Hırvat-Sloven Hükümeti'nin daha önceden yapılmış olan antlaşmalarda herhangi bir değişikliğe gitmeyeceğini sözlerine eklemiştir[41]. Nintchitch'in oturumda söz alarak

---

[38] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.21.

[39] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.91.

[40] Ahmet Cevdet Oran, "Konferansın Zahir ve Batını", **İkdam**, sayı:9236, 3 Kanunuevvel 1922, s.1.

[41] Seha L. Meray, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl – Lozan (1922-1923)**, Türkiye Cumhuriyet'i Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1973, s.18; Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.25,26.

meseleye müdahil oluşu Ahmet Cevdet Bey tarafından eleştirilmiş, gazeteci bu hareketi Türkiye ve Yunanistan arasındaki meseleye müdahale olarak görmüştür[42].

Trakya sınırının görüşüldüğü oturumda, Bulgarlar Dedeağaç'ta bir mahreç talep ederek Adalar denizine çıkışın yolunu açmak istemiştir. Venizelos, mağlup oldukları tarafın Bulgarlar değil Türkler olduğunu söyleyerek bu talebe şiddetle karşı çıkmıştır. İsmet Paşa ise söz alarak Bulgarların talebinin ölçüsünce yerine getirilmesi gerektiğini ve Yunanların harp esnasında bu haktan onları mahrum ettiğini ifade etmiştir[43]. Bulgaristan'ın bu talebi, İsmet Paşa'nın düşünceleriyle paralel olarak Ahmet Cevdet Bey tarafından da desteklenmiş, gazeteci Bulgarların bu haktan mahrum kalmasının sorumlusu olarak Yunanistan'ı işaret etmiştir:

"Yine bu celsede Bulgaristan'ın arzusu isaf edilmemiştir. Malum olduğu üzere Bulgarlar Adalar denizine bir mahreç istemektedirler. Bundaki hakları derkârdır. Yunanlılar bu ana kadar Bulgarlıları bu haklarından mahrum ettiler. Şimdi Bulgarlar yeniden bu meseleyi mevki-i müzakereye koydurdular. Haklarını teslim ettirdiler, biz de istedik in'ikat edecek ikinci komisyon gerek bu mesele ile gerek şimendiferler ve Dedeağaç limanı meselesiyle iştigal edecektir[44]."

23 Kasım 1922 tarihli oturum yine Lord Curzon'un başkanlığında açılmıştır. Bölgede plebisit yapılmasını talep eden İsmet Paşa bu bölgeyi oluşturan Gümülcine, Dedeağaç, Sofulu ve İskeçe kazalarına dair istatistikleri komisyona teslim etmiştir. Buna göre Türkler burada yaşayan Rum, Bulgar, Yahudi ve Ermenilere oranla büyük çoğunluğu oluşturmaktadır[45]. Karaağaç, Mustafapaşa, Simenli, Dimetoka'da Rum çoğunluğun olduğu yönündeki iddialar İsmet Paşa tarafından reddedilmiş,

---

[42] *"Sonra yine anlamıyoruz ki Sırbistan bu ihaleye müdahale hakkına haiz olsun. Bu bizimle Yunanistan arasında görülecek bir iştir. Bu konferans yeni bir muharebe için değil sulh akdi için akdediliyor. Türkiye'nin Trakya'da askeri beyanı yoktur. Sırbistan kime hücum edecek? Sırbistan'ın kendisi için mevcut olan ihtilaf ve pürüzler bütün şiddetiyle devam etmekte iken bu devletin kendisiyle hiçbir alakası olmayan Türkiye'ye hücum etmesini ortaya atmak olsa olsa Balkan meselesini bilmemekten ileri gelmiş olabilir. Biz istihsal-ı hakta tehdidi hesaba katmayız. Çünkü bu bugün Almanların matlubu değildir. Biz şimdi tehdit asrında değiliz hak asrındayız."* Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "Konferansın Zahiri ve Batını", **İkdam**, sayı:9236, 3 Kânunuevvel 1922, s.1.

[43] Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s.128, (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:27).

[44] Ahmet Cevdet Oran, "Lozan Konferansı: Perşembe Günü Sabah Celsesi", s.1.

[45] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.41,42.

Dimetoka'nın Avrupa'daki ilk payitaht sayılabileceğini, Türklerin burada mimari anlamda birçok izi olduğunu söylemiştir[46].

Ahmet Cevdet Oran, bu bölgenin neden Türklerde kalması gerektiğinden bahsetmiş, Karaağaç'ın yalnızca bir toprak kazancı meselesi olmadığını belirtmiştir. Gazeteci, Karaağaç'ın kaybedilmesi halinde bölgedeki iktisadi faaliyetlerin dahi sekteye uğrayacağını ileri sürmüştür. Buradan hareketle Ahmet Cevdet Bey'in bakışından Karaağaç bölgesinin Türkiye için mahiyeti şu şekildeydi:

"Edirne civarındaki (Karaağaç)'ı muhtevi arazinin ne tarafta kalması lazım geleceği meselesi (Lord Curzon)'un riyaseti altındaki (arazi ve askeri) komisyonunu işgal eden mesele oldu. Bu arazinin bize mi verilmesi yahut Yunanlılarda mı kalması lazım geleceği meselesi mühim meselelerden biriydi. Zira Şark Trakya'nın hal ve istikbaline taalluk ediyordu.

Akıl ve mantık, lüzum ve ihtiyaç, iktisat, askerlik, münakalat gibi noktalardan bakılınca bu arazinin bize verilmesi bittabi iktiza eder idi. Fakat rey-i muhalifte olanlar ezcümle Mösyö Venizelos aksi mütalaada idiler. Eski muakadelere istinat ettiler yahut bu arazinin vaktiyle Bulgaristan'a tarafımızdan teslim edilmiş olduğunu beyan ettiler.

Halbuki bu meselenin mahiyeti herhangi bir araziyi elde etmekten ibaret değildir. O arazi Şark Trakya'ya ilhak edilmedikçe Edirne'nin ve o havalinin Yunan nüfus ve tesiri altında kalarak iktisaden dahi terakkisine haylûlet edilmiş olacağı muhakkaktır. Dünkü mektupta işaret ettiğim vech ile şimendifer hatları, istasyonları herhangi bir idareye rabıta edileceği zaman hizmet ve fayda ciheti evvel emrde nazar-ı dikkate alınır. Yoksa hiçbir tarafın faydası istihsal edilemez olur. İşte Karaağaç'tan geçen şimendifer hattı istasyonu da böyle bir meseledir. Hatta daha hususidir. Çünkü bir mahalledir. Bunu Türklerin gayrısına vermeye ne siyaset ne iktisadiyat ne mütalaat-ı askeriye ve vaziyet-i topografya müsait olamazdı[47]."

Karaağaç bölgesinin Türk topraklarına dahil olmaması, Edirne'nin ülkeyle bağlantısının kesilmesine sebebiyet vererek şehrin ekonomik anlamda yıkıntıya uğraması anlamına gelmektedir. Bununla beraber Karaağaç bölgesindeki tüm taşınmazlar bu şehirde oturanların mülkü olduğundan olası bir ayrılığın bölge halkı için de birçok soruna yol açma ihtimali olmuştur. Bu bölgenin hangi devlette kalacağının tartışma konusu olması yersiz bulunmuştur; çünkü Müttefiklerin 23 Eylül tarihli notası, Edirne'yi Türkiye'ye verdiği için Karaağaç bölgesi de dolaylı olarak Türkiye'ye verilmiştir[48]. Bunun yanında, konferansta bulunan İngiliz temsilcisi

[46] Karacan**, Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, s.79.
[47] Ahmet Cevdet Oran, a.g.m, s.1.
[48] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.44.

General Harrington ve İtalya Temsilcisi General Monbelli de Mudanya Mütarekesi'nde Karaağaç'ın Türkiye'ye verilmesini kabul etmiştir[49].

Ahmet Cevdet, Karaağaç mevkisinin mahiyetine ve Edirne ile bağlantısına değinirken batı sınırının tayin edilmesinin adeta bir kördüğüm haline getirildiğini düşünmüştür. Oran, Karaağaç bölgesinin Türklerde kalması gerektiğini savunmuş, aksi bir durumun yaşanması halinde ise bunun yalnızca bir toprak kaybı olmayacağını, Edirne'nin ruhunu da kaybedeceğini ifade etmiştir. Karaağaç bölgesinin Türk topraklarından ayrılışını belgeleyen bir anlaşmaya Türk hükümetinin katiyen imza atmayacağını vurgulayan Cevdet Bey'in cümlelerinden heyetin bu konudaki kararlılığını da görmekteyiz:

"Lozan Konferansı ihzar olunduğu esnada, bunu ihzar ve davet eden zimamdâran sulhun ümit ve tahminin fevkinde olarak serî bir surette akdedileceğini aleni ve müşa'şa' beyânatlarıyla ilan etmişler idi. O salahiyettar ricalin bu beyânat ve temînâtı bütün cihanın samimi sulh taraftarâtı gibi bizi de müsterih ve memnun etmiş idi.

İşte sulh konferansı böyle müsait bir hava-yı muhiti dahilinde kuşat olunmuş ve konferansın mesut bir neticeye vasıl olacağı ümidi bütün sulh ve salah taraftaratını nikbin kılmış idi.

Konferans, en evvel, bizim garp hududumuz ile işe başladı. Fakat bu ilk mesele, öyle çatallandırıldı, öyle dallandırıldı ki birçok meseleler bizim o hudut meselesindeki girift bir hale geldi. Adeta kördüğüm olmak mahiyetini almaya başladı.

Mesela evvela, Karaağaç'ın bize terk edilmemesi, yani Edirne şehrinin parçalanması meselesi çıktı. Sonra bütün Avrupa hudutlarımızda, gayri askeri bir mıntıka ihdası teklifi meydana atıldı. Bundan sonra, Edirne-Dedeağaç şimendifer hattında, hususi ve beynelmilel mahiyette bir idare tatbiki teklifi vaki oldu. Sonra Bulgarlar tarafından Dedeağaç ile bir koridorun Bulgar hakimiyeti altına vazedilmesi yani buraların doğrudan doğruya Bulgaristan'a ilhak arzusu meydana çıktı.

Bu muhtelif meseleler, alakadarların iştihâsını ve hırsını tezyid edecek surette, müşevveş bir halde, birbirine karıştırılıp bizim garp hududumuzun tayin ve tahdidi ciheti güçleştirildikçe güçleştirildi, sulh konferansının günlerinde bizim efkâr-ı umumiyyemizde hükümferma olan nikbinlik, adeta duçar inkisaf olmaya başladı.

Mesela Karaağaç meselesini mülahazaya alalım. Konferansta Karaağaç'ın bizden alınmak ve Edirne'den ayrılmak istenilmesi, sulh-u müstakbel için elbette hayırlı bir iş değildir ve hatta bugünkü sulh konferansının şöyle böyle bir sulh akdedilmesine bile manidir. Zira Karaağaç'ı Edirne'den ayıracak ve Edirne şehrini parçalayacak ve öldürecek olan konferans kararını, kabul ve imza edecek bir Türkiye hükümeti yoktur.

---

[49] Ahmet Cevdet Oran, "Lozan Konferansı", s.1; İsmet Paşa, Mudanya görüşmeleri esnasında, 6 Ekim 1922 tarihli toplantıda General Monbelli'nin kendisine ''Karaağaç sizin olacaktır.'' şeklinde bir cümle kurduğunu Lozan Konferansı'nda beyan etmiştir. Bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.44.

Hem Karaağaç'ı Edirne'den ayırmak isteyenlerin ya Karaağaç ile Edirne'nin ne olduklarını ve bunların birbiriyle alakaları ne olduğunu hiç bilmemesi veyahut da bizim için ve sulh-u müstakbel için suiniyet sahibi olması lazımdır.

Zira Karaağaç'ı Edirne'den ayırmak, bir şehrin alelade bir mahallesini ayırmak dahi değildir. Ondan çok daha mühimdir Edirne şehrinin ruhunu kabzetmek demektir. Karaağaç'ın Edirne'ye nazaran ehemmiyeti onun yalnız şehrin istasyonu olmasından değildir. Bununla beraber, Edirne faaliyet-i iktisadiyyesinin pek mühim bir hayat noktası olmasındandır. Mahalli hayat-ı iktisadiyye, Edirne ile Karaağaç arasında taksim edilmiştir.

Karaağaç'ın Edirne'den ayrılması, yalnız mahalli iktisadiyatı mahvetmekle kalmayıp bütün garp havalimizi şimendiferden mahrum edeceğinin ve bizim o havaliye seyahatimiz ve nakliyatımız için ecnebi topraklarından geçmek ıztırarında kalacağımızın dahi asla hatırdan çıkarılmaması lazımdır. Karaağaç'ın yalnız Edirne'ye değil bütün memleketimize bu derece zaruri olduğunu teslim etmemek yolunda vaki olan ısrarların saiki ne olduğunu bilmiyoruz. Fakat herhalde bu, sulh-u alem için bir hizmet olmayacaktır. Onun için hâlâ ümit ediyoruz ki Lozan Konferansı bizim bu hakkımızı akıbet kabul ve tasdik edecektir[50]."

Batı Trakya meselesinin konferansta layıkıyla görüşülmediğini ve çözüm odaklı adımların atılmadığını düşünen Ahmet Cevdet Bey, esas niyetin bu meseleyi öylece bırakmak olduğu görüşündedir. Kendisinin eleştirileri doğrultusunda Müttefiklerin bu konuda yanlı bir tavır izlediği sonucuna varmaktayız. Daha önce örnekleri olduğu halde Müttefiklerin plebisiti reddetmesi, Türk Heyeti'ne karşı yanlı bir tutum izlendiği konusunda Oran'ın şüphelerini artırmıştır:

"Garbi Trakya meselesinin halli layıkıyla teressüm etmemiştir. Konferans bu meseleyi meskût bırakmak istiyor. Fakat orada sakin olan ahali-i İslamiyyenin kesret adedi meskût kalamamıştır. Zira bizzat Venizelos Garbi Trakya'da Müslümanların ekseriyette olduğunu teslim etmeye mecbur olmuştur. Bize kalırsa Silezya'da olduğu gibi burada dahi rey-i amme müracaat edip ahalinin arzusunu isaf etmek Düvel-i İtilafiyyeyi Müslümanlar nazarında tekrim ettirmeyecek bir adalet-i siyasiyye olur. Her ne kadar Mösyö Venizelos Müslümanlara hüsn-ü muameleden bahsediyor ise de hakikat bunun aksinedir. Değil Trakya'da, Selanik civarındaki köylerin Müslüman halkı bile memleketlerini terk ederek şehre gelmişlerdi[51]."

Garbi Trakya -- Bunda da Lord Curzon'un tefsir ve telakkilerini yanlış buluyoruz. Müşarünileyh rey-i amme usulün fena olduğunu iddia ediyor. Lord Curzon'un neden bu vech ile idare-i kelam ettiği anlaşılması pek kolay meselelerdendir. Biz Garbi Trakya'yı kendimize mâl etmek istemiyoruz. Belki ora ahalisinin hukuku mahfuz olmasını arzu ediyoruz. Mösyö Venizelos orada ekseriyetin Türklerde olmadığını beyan ettiği halde diğer taraftan rey-i amme müracaat edilmesini reddediyor. Demek ki ekseriyet Türklerdedir. Silezya'da tatbik olunan bir usul neden Garbi Trakya'da tatbik edilmesin. Bunun diğer yerlere numune olmasından mı korkuluyor? Biz deriz ki haksızlık daimî bir semere veremez. Nasıl olsa onun netice-i muzırrasın meydana çıkar. Bunu kimse menedemez. Sırp Hariciye Nazırı "Balkanlarda

[50] Ahmet Cevdet Oran, ''Konferans İşleri-Karaağaç Meselesi", **İkdam**, sayı:9233, 30 Teşrinisani 1922, s.1.

[51] Ahmet Cevdet Oran, "Lozan Konferansı: Perşembe Günü Sabah Celsesi", s.1.

muhtariyet idare olmaz." diyor. Acayip! Öyle ise vaktiyle Makedonya'nın muhtariyet idaresi neden isteniyor idi? Sonra Lord Curzon'un İstanbul'da ekseriyeti Türk de bulunmuyor farz etmesi eğer mizah kabulünden bir şey ise o başka. Aksi halde diyeceğiz ki Venizelos'un vaktiyle vermiş olduğu musanna istatistiklere olan inanılıyor. Buna karşı İsmet Paşa hazretleri iyi bir cevap verdi. İsterseniz bir tecrübe edin dedi[52]*."*

24 Kasım 1922 tarihli oturumda, alt komisyondan beklenen Trakya sınırında askerden arındırılacak bölge ve Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkışı hakkındaki rapor hazırlanmıştır. Bu raporda; Doğu ve Batı Trakya arasında çizilecek sınırın her iki tarafında otuzar kilometre genişliğinde alanın askerden arındırılması başta olmak üzere bazı hükümler yer almıştır[53]. Alt komisyonun hazırladığı raporu inceleyen İsmet Paşa, "Türk heyetinden Avrupa'daki Türk sınırı boyunca 30 kilometre eninde bir toprak şeridinin askerlikten arındırılmasına razı olmasının istenmesi, Türkiye'nin kendisi için hayati bir önemi olan bir toprak parçasını savunma olanaklarından tamamiyle vazgeçmesini istemek anlamına gelir. Bu koşullar altında, şimdiye kadar Türkiye için bir savunma kalesi olagelmiş bulunan Edirne şehri bu niteliğini yitireceği gibi Türkiye, Meriç'in savunma gücünden de yoksun bırakılmış olmaktadır." demiştir. Türk Heyeti'nin talebi bu bölgenin güvenliğini garanti altına alacak uluslararası bir güvencedir[54].

Trakya sınırının çizilmesi için yapılan müzakerelerde Batı Trakya için plebisit talep edilirken bilhassa Karaağaç bölgesinin statüsü görüşülmüştür. Türk heyeti, oturumlar esnasında Karaağaç bölgesinin Türk topraklarında kalması için bölgenin Edirne'den ayrılamaz bir noktada olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında Edirne'deki Türklerin demiryolu vasıtasıyla şehre ulaşımında Yunan ülkesinde bulunan bir demiryolunu kullanmak yerine, bağımsız bir demiryolunu kullanma hakkına sahip

[52] Ahmet Cevdet Oran, "Konferansın Zahir ve Batını", s.1.

[53] Dedeağaç'ta serbest bir liman kurulması ve bu liman ile demiryolunun Büyük Britanya, İtalya, Fransa, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye temsilcilerinden oluşan komisyon tarafından yönetilmesi, bu komisyonu aynı ülkelerin uzmanlarından oluşan bir komisyonun da askeri olmayan bölgeyi denetlemesi maddeleri bulunmaktadır. Bkz: Rıza Nur, Joseph C. Grew, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923)**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s.316.

[54] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.63.

olduğunu da vurgulamıştır[55]. Lord Curzon, buranın daha önce Bulgarlara verildiği gerekçesiyle Karaağaç mevkisinin verilemeyeceğini, Batı Trakya'da ise plebisitin reddedildiğini bildirmiştir.[56] Konferans kesintiye uğramadan hemen önce, 27 Ocak 1923 tarihinde Trakya sınırı Türk Heyeti ve Müttefikler arasında uzlaşma sağlanamayan meselelerden biri olmuştur[57]. Bu sebeple Trakya sınırının tayin edilmesi Lozan Konferansı'nın ikinci dönem görüşmelerinde yeniden müzakere edilmiştir.

1.2. EGE ADALARI MESELESİ

Ahmet Cevdet Bey, Ege Denizi'ndeki adaların görüşüldüğü oturumlarda Türk heyetinin talepleri doğrultusunda yazılar kaleme alarak heyetin konferansta verdiği mücadelenin destekçisi olmuştur. Bu noktadan hareketle Oran, Yunan hakimiyetinde bulunan adaların Türk hakimiyetinde bulunması gerektiğine dair gerekçeler sunmaktadır. Adaların müzakere edildiği oturumlara tesadüf eden yazılar vasıtasıyla kendisinin bilhassa konferansın genel durumu hakkındaki tahlillerine de erişilmektedir.

Ege Denizi'ndeki adalar 25 Kasım 1922 tarihli oturumda öğleden sonra Lord Curzon'un başkanlığında gündeme getirilmiştir. İlk sözü alan İsmet Paşa, Küçük Asya'ya bağlı olan Akdeniz ve Ege adalarının Anadolu'nun huzuru ve güvenliği için büyük bir önemi olduğunu vurgulayarak Türk egemenliği altında olmaları gerektiğini söylemiştir. Büyük adaların durumu ise 17-30 Mayıs 1913 tarihli antlaşmayla Büyük Devletler tarafından saptanması gerekli olan Bozcaada ve İmroz üzerindeki Türkiye'nin hakları yine aynı devletler tarafından 14 Şubat 1914 tarihli notayla doğrulandığı için bu iki ada Türk egemenliği altındadır. Semadirek Adası ise hem Boğazların hem de Türk kıyısının yakınında bulunduğundan bu adanın Türk egemenliğinde kalması gerekmektedir[58]. Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikerya

---

[55] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.92,93.

[56] Şimşir, **a.g.e.**, s.130,131 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:29,30).

[57] Şimşir, **a.g.e.**, s.448 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:283).

[58] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.97; Şimşir, **a.g.e.**, s.131. (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:29,30).

adalarının Türkiye'nin güvenliği açısından hayati bir önem taşıdığını ve bu adaların iktisadi açıdan Anadolu ile birleşmelerinin zorunlu olduğunu ifade eden İsmet Paşa, Büyük Devletlerin bu adaları Yunanistan'a bırakma kararının Türkiye tarafından kabul edilmediğini belirtmiştir. Adalarla alakalı kararların alınmasında ilgili tarafların çıkarlarının gözetileceği şartı bulunmasına rağmen Büyük Devletler tarafından teklif edilen çözüm Türkiye'yi tatmin etmemiştir. Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki emelleriyle bir Yunan İmparatorluğu kurma hayali, Yunanistan'ın bu adalara hâkim olma isteği ile büyük bir tehlike yaratma ihtimali doğurmuştur[59].

Yunanistan'ın emelleri göz önünde bulundurulduğunda, barış sağlanabilmesi adına söz konusu adaların askerden arındırılması ve gelecekte de herhangi bir silahlandırma yapılmaması için garanti verilmesi gerekmiştir. Bozcaada, İmroz ve Semadirek adalarının askerden arındırılmasının Boğazlar sorunu görüşüldüğünde toplanacak olan uzmanlar alt komisyonuna havale edilmesine karar verilmiştir. Sakız, Midilli, Limni, Sisam ve Nikarya adalarında yapılacak arındırmanın ne derece uygulanması gerektiği de alt komisyona havale edilmiştir[60].

Lord Curzon, Adalardaki nüfusun Rumlardan ibaret olduğunu, buralarda bir plebisit yapıldığı takdirde ahalinin Yunan hakimiyetini isteyeceğini söylemiştir. Girit ve Sisam adalarındaki muhtariyet tecrübelerini örnek gösteren Curzon, Adalarda da buna benzer hadiselerin meydana geleceğini ima etmiştir. Limni, Midilli, Sisam, Sakız ve Nikerya adalarının askersizleştirilme talebine karşı Curzon, Yunanistan'ın buraları Anadolu'ya karşı bir üs olarak kullanmadığını iddia etmiştir[61].

Curzon'un Adalardaki nüfusun Rumlardan ibaret olduğunu öne sürmesi ve Sisam Adası örneğini vermesi üzerine Ahmet Cevdet Bey esas sorunun Anadolu'ya yakın konumda bulunan adaların güvenliği ve huzuru olduğuna dikkat çekmiştir.

---

[59] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.97; Fuat İnce, ''Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi (Lozan Antlaşması Özel Sayısı)**, Ankara 2013, sayı:53 s.113.

[60] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.97-101.

[61] M. Cemil Bilsel, **Lozan**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1933, s.244,245.

Gazeteci, Rum kaçak ve eşkıyaların saldırıda bulunmasıyla bölge halkının güvenliğinin sağlanamaması halinde Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanacak olası huzursuzlukları ele almaktadır. Bu konuda önceki tecrübeler sebebiyle Ahmet Cevdet Bey'in Yunanistan'a güven duymadığını görmekteyiz:

"Boğazın karşısındaki adalar Yunan memleketinde kalamaz. Lord Curzon bize Yunanistan'ın bu adaları ahiren üs-i bahri olarak kullanmadığını dermeyan etmesi ciddi bir cevap addolunamaz. Çünkü Yunanlılar bitaraf sularda, karalarda bize hücum etmeye me'zun olduğu zaman boğaz haricindeki adaları neden üs-i bahri olarak kullanmak ihtiyacını hissederdi? Eğer boğazlardan içeriye cebren girmeye mecbur olsa idi, eski idarede olduğu gibi mezkûr adaları üs-i bahri olarak kullanabilirdi. Anadolu'ya yakın olan adalara gelince, biz bunların ahalisi ekseriyle Rum olduğunu inkâr ediyor değiliz. Bize eskiden beri uğradığımız tecrübeler gösterdi ki bu adalardan Anadolu tarafına Rumlar daima eşkıya ve kaçakçı olarak geçerler ve icra-yı şenaat ettikten sonra kolayca yerlerine döndüler. Bu manevralar devam ettiği surette Türkiye ile Yunanistan arasındaki yeni müsademeler zuhurundan ve binaenaleyh sulh ve selametin yine muhtel olmasından korkulur. İşte biz yalnız bizim değil, alemin menfaati için bu gibi vâkıa-ı müessifenin önünü almak istiyoruz. Adaların muhtariyeti mucib-i ihtilal olacağını iddia için Sisam Adası'nı misal olarak göstermek doğru değildir. Sisam Adası bizim idaremizde muhtariyetle idare edildiği zaman oralarda hakiki bir ihtilal çıkmış değildir. Tasni suretiyle bazı gürültüler oldu. Fakat bunu yapan Sisamlıların kendileri değil Yunanlılardı. Yoksa Sisamlılar hallerinden pek memnun idi. Nasıl ki şimdi yeniden yine muhtariyet istiyorlar. Hükümet-i Osmâniyye zamanında dünyada Sisam Adası kadar bahtiyar bir muhtar memleket daha yoktu[62]."

İsmet Paşa, Türk Heyeti'nin isteklerini şöyle sıralamıştır: İmroz ve Bozcaada, Meis adasıyla beraber 14 Şubat 1914 tarihli notayla zaten Türk egemenliğine bırakılmış olduğundan zaten Türkiye'ye aittir, Semadirek adası Boğazlar sistemine bağlı kalmalıdır ve Küçük Asya'ya yakın adalar askerden arındırılarak tarafsız bir rejim kurulmalıdır. Curzon, İmroz ve Bozcaada'nın Londra Antlaşmasıyla Türkiye'ye verilmediğini iddia etmiştir. Lord Curzon, Batı Trakya için nüfusa dayalı kanıtlar sunan Türk Heyeti'nin, adaların akıbeti konusunda nüfus verilerinin kullanılmasını istemeyişini sorgulamış, oturum sonunda da alınan kararları okumuştur. Buna göre; Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarına uygulanacak askerlikten arındırma

[62] Ahmet Cevdet Oran, **a.g.m.**, s.1.

şartlarının uzmanlar alt komisyonu raporundaki şekliyle kabul edilmesi kararlaştırılmıştır[63].

Ahmet Cevdet Bey, Ege Adalarının akıbetinin görüşüldüğü oturumlara tesadüf eden yazılarında, konferansa tanıklık eden gazetecilerin oturumlarda yalnızca İsmet Paşa ve Lord Curzon'un varlık gösterdiği fikrinde buluştuğunu belirtmiştir. Bununla beraber gazetecinin Curzon'un yanlı bir siyaset izlediğini üstü kapalı bir şekilde ifade ettiğini de görmekteyiz. Curzon'un bu tavrına karşın Oran, Boğazların müzakere edildiği oturumlara Rusya'nın dahil olması halinde bir denge sağlanacağını da düşünmektedir. Bu da kendisinin Rusya'nın konferansa yapacağı etkiye dair düşüncelerini özetler niteliktedir:

"Artık Lozan Sulh Konferansı'nda cevap veren ya muhatap olan veyahut talep eden yalnız iki taraf vardır. Bunun biri Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa, diğeri de devlet-i metbûasını vesairelerini temsil eden Lord Curzon'dur. Başka heyet-i mahsusanın vücudu hissedilmiyor. Gazeteciler ile konuştuğumuzda işittiğimiz söz bundan ibarettir. Diğer devletlerin vücudunu görmediklerini söylüyorlar. Bu halin ne gibi faydaları ve ne gibi mahzurları olduğunu şerh etmek bize ait bir vazife değildir. Onu düşünmeye mecbur olanlar düşünsünler. Lord Curzon'un akd-i sulha taraftar olduğunu teyit ediyorlar. Bunun aksini iddia edemeyiz. Fakat akd-i sulh vazifesi yalnız bir tarafa hak vermekle elbette temin olunamaz. Temin olunur ki hak ve hakikat ne ise o iltizam olunsun ve haksız iddiada bulunanların sözleri kabul edilmesin[64].

Prens Metternich meşhur Viyana Konferansı için "Yürümüyor, dans ediyor." demiş. Şimdiki Lozan Konferansı da buna benzer. İçtimai içtimai üzerine, kaç türlü mesele ile iştigal etti. Fakat bir mesele hakkında bile bir karar vermedi. Başlıyor, işliyor fakat mahsul çıkmıyor. Geçen mektuplarımdan birinde dediğim vech ile bu konferansta esasen iki manzur vardır: Biri İngiltere diğeri Türkiye. Diğerlerinin mevcudiyeti göze görünmüyor. Lord Curzon istediği vech ile hareket ediyor. Asıl umumi münazara pazar ertesi günü Boğazlar meselesiyle başlayacak. Zira oraya Ruslar da dahil olacaklar. Şu hâlde ihtimal ki Türklerin tarafında üç rey toplanacaktır.

Eğer Yunanistan kadar Türkiye'nin de menafi gözetilmiş olsa idi, yani menfaat ve mazarratın tevzini için elde bir taraf-ı mizan olsaydı, konferansın manen iki münazaradan ibaret kalması ihtimaline müzakereyi teshil ederdi. Her cihetten bir ses çıkacağına bir ağızdan tebliğ ve tebellüğ icra ederlerdi. Halbuki zarar hep bizim tarafımıza irca edildiğinden öte taraftaki toplanmış ve beri taraftaki toplanmış yalnızlık da bittabi tesri-i müzakerede müyessir olmuyor. Heyet-i Müttefikenin (büyük ve küçüklerin mecmu) her görüşüne razı olursanız bu işler pek çabuk biterdi! Değil mi? Buna ise imkân yoktur. Balkanlar ile ayrı görüştünüz mü

[63] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.108-110.

[64] Ahmet Cevdet Oran, **a.g.m.**, s.1.

hepsinin ağzından işittiğimiz "İşlerimizi kendi kendimize görelim. Balkanlara Avrupa siyaseti hâkim olmasın" teranesidir. Fakat hareketleri sanki bililtizam söylediklerinin makusudur.[65]"

Ahmet Cevdet Bey'in aktardıkları doğrultusunda, Adaların akıbetinin görüşüldüğü oturumlarda, gazetecinin Yunanistan'ın menfaatlerinin gözetildiğini düşündüğünü görmekteyiz. Büyük Millet Meclisi'nin prensiplerinin Müttefikler tarafından idrak edilemediğini düşünen ve bu durumu heyet-i murahhasa için bir zorluk olarak gören Oran, Türk Heyeti'nin bu konuda kararlı olduğunu da vurgulamıştır:

"Alelumum denilebilir ki Lozan Konferansı'nı bizim aleyhimizde veya hukukumuz aleyhinde kurulmuş bir meclis-i beynelmilel zannedenler vardır. Resmi, gayrı resmi burada bize karşı müddeayat-ı serdedebilecek anasır toplatılmıştır. Bunların içinde Avrupa hukuk namına bizim aleyhimize çıkacak söz söyleyebilecek ferd-i vahit yoktur. İşittiğimiz sözler ya kuru iddialar ya veyahut kapitülasyonlara müstenit mutâlebelerdir. Asurilerin elebaşısı, bilmem hangi ecnebi mektebin müdürü hep buradadırlar. Katolik de bir zat geldi. Ermeniler de toplaşıyor. Irak'tan da adam çıkarmışlar.

Taaccüp ediyorum ki ne devletler ne fertler bizim Büyük Millet Meclisi'nin prensip ve temayüllerini anlamıyorlar ve memlekette eski istisnaları söküp bize hakkımız olan halis bir vatanı ihzar etmemekte ısrar ediyorlar. Bizim atimizin temini, asayiş-i dahilinin daima istikrarı, efkâr-ı umuminin manevi hastalıklardan sıyaneti için pürüzsüz yeni bir Türkiye istedikçe onlar bize zahiri ve batını mahlut ve daha doğrusu zehirli bir sâha takdim etmek azmindedirler.

Binaenaleyh bizim heyet-i murahhasanın vazifesi güçtür. Çünkü her adımda istinkâfa, redde hedef oluyor. Heyetimiz metindir. O kararını çoktan vermiştir. Hep o teşebbüslere karşı bir çelik istihkam gibi duracak, prensip bozumuna kat'a müsaade bulamayacaktır. Prensiplerimize dokunan teklif ve teşebbüslere asla yanaşmayacağız ve teferruata dair olacak uyuşmaları ise ancak mütekabil menfaat kaidesiyle tartacağız. Biz ihtimal ki bazı hukukumuzdan derhal ve istenildiği derece istifade edemeyiz bunun için zaman ister. Fakat hakkımızı terk etmek sersemliğinde bulunmayacağız. Mesela biz belki esfar-ı garibe hakkımızdan hemen geniş bir nispette müstefit olamayız. Fakat bizim milli kumpanyalarımız, raporlarımız teşkil edecek ve elbette bir gün kendi ihtiyacımızı kendimiz tesviye edeceğiz. Bu ifrat değil, ihtiyattır.

Bazen bana canım siz ne istiyorsanız diye sorarlar verdiğim cevap şudur: İstediklerimiz hiç de bize mahsus ve sizin kabul edemeyeceğiniz şeyler değildir. Bilakis sizin memleketlerinizde mer'i, muteber, makbul olan prensipler ve esaslardır[66]."

Gökçeada ve Bozcaada haricindeki Limni ve Semadirek ile Saruhan Adaları; Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya'nın askerden arındırılarak Yunanistan'a

[65] Ahmet Cevdet Oran "Tahassüsat", **İkdam**, sayı:9239, 6 Kânunuevvel 1922, s.1.
[66] Ahmet Cevdet Oran, "Konferansın Manzarası", **İkdam**, sayı:9241, 8 Kânunuevvel 1922, s.1.

bırakılmasına dair hükümlerden oluşan bir antlaşma metni Müttefikler tarafından İsmet Paşa'ya sunulmuştur. Paşa, bu metni imzalamayı reddedince yeni bir taslakla tekrar sunulmuş; ancak İsmet Paşa bunu da kabul etmemiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa talep ettiği noktaları söylemiş ancak bu kez de Türk teklifleri Müttefik devletler tarafından yine kabul edilmemiştir[67]. Görüşmeler neticesinde iki taraf arasında bir mutabakat sağlanamamış, Lozan Konferansı'nın ilk devrinde yalnızca İmroz ve Bozcaada'nın Türk hakimiyetinde kalması kabul edilmiştir. Oturumlarda gündeme getirilen diğer adaların akıbeti ise konferansın ikinci dönem görüşmelerinde ele alınmıştır.

1.3. BOĞAZLAR MESELESİ

Türk Heyeti'nin Lozan Konferansı'na giderken Boğazlara dair taviz vermeyeceği hususlardan biri Boğazlar bölgesinde yabancı askerlerin bulunmaması, diğeri ise Boğazlardan geçişin yalnızca ticari ve güvenlik tehdidi olmadığı takdirde askeri olmasıdır[68]. Türk hükümetinin beklentisi, Misak-ı Millî'de de belirtildiği gibi, İstanbul'un hem Halifeliğin bulunduğu mevkii olmasından hem de Osmanlı Hükümeti'nin merkezi olmasından ötürü Marmara Denizi ile birlikte şehrin güvenliğinin sağlanmasıdır[69].

Boğazların statüsü, bölgede askerden arındırılacak bölgenin belirlenmesi ve özellikle Sovyet delege Çiçerin'in konferansa gelişi Ahmet Cevdet Bey'in yazılarında büyük bir yer tutmuştur. Oran'ın yazıları vasıtasıyla Çiçerin'in gazetecilerle yaptığı mülakatındaki fikirlerine, konferansa gelişiyle beraber izlediği yol ve takındığı tavra dair birinci elden bilgi sahibi olma imkânı bulunmaktadır. Müzakerelerde meydana gelen gelişmelerin yanında Ahmet Cevdet Bey'in Boğazların ve dolayısıyla

---

[67] Fuat İnce, "Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara 2013, sayı: 53, s.118.

[68] Abdurrahman Bozkurt, **Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936)**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2014, s.83.

[69] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.130; Cebesoy, **a.g.e.**, s.193.

İstanbul'un akıbetine dair taşıdığı endişeleri ve bu bölgelerin hakimiyetine dair verdiği önerileri görmek de mümkündür.

Konferansın başında da belirlendiği gibi Boğazlar meselesi görüşüldüğü vakit Rusya oturumlara intikal etmiştir. Rıza Nur, Rusların bu meseleye iştirak etmesine İsmet Paşa'nın fazlasıyla önem atfettiğine ancak bundan bir fayda gelmeyeceğine inanmıştır; çünkü ona göre Rusların İngilizler üzerinde baskı kuracak bir gücü yoktur[70]. Çiçerin, gelişinin ardından İsmet Paşa ile görüşerek hem Rusya'nın hem de Karadeniz'in güvenliği için Boğazların savaş gemilerine kapalı olması gerektiğini belirmiştir. İsmet Paşa ise Rus ve İngiliz görüşlerinin çatışmasının ardından konferansın kesintiye uğrayacağını öngörmüştür. Buna istinaden Rusların Türklerin de konferansı terk etmesini isteyeceğini düşünmüştür[71].

Rus Hariciye Nazırı Çiçerin'in konferansa gelişiyle dile getirdiği istek ve beklentiler Ahmet Cevdet Bey tarafından kaleme alınmıştır. Konferansın mevcut halini de ele alan gazeteci, Müttefiklerin temsilcilerinin adalet anlayışını eleştirirken manzaranın pek de iç açıcı olmadığı kanaatindedir. İsmet Paşa'nın bu manzara karşısında görevinin çok daha zor olduğunu düşünen Oran'ın sulha dair umutları tüm bu koşullara rağmen devam etmektedir[72].

---

[70] Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991, s.53.

[71] Bilal Şimşir, **a.g.e.**, s.159 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:50).

[72] *"Hele herkesin heyecanla beklediği Rus Hariciye Nazırı geldi ve gelir gelmez sözleri top gibi patladı. Mülakattan üç maksat nümayan oluyor: Her milletin istediği gibi idare ve teşkil-i hükümette muhtar olduğu, Türkiye devletinin hukuk ve menafiini müdafaa, Boğazlar serbestisinin Türkiye ve Karadeniz sahildarları menafiine muvâfakatı. Birinci maksadı Çiçerin bilmem nasıl müdafaa edebilecek, eğer Boğazlar meselesinden başka meseleler karıştırılmayacak olursa. Burada bu birinci maksat uğrunda gelmiş ne kadar Müslüman heyetler var Mısırlılar, Suriyeliler, Filistinliler vesaire vesaire. Bakalım haklarını müdafaaya selahiyetdar olacaklar mı? Konferansa kabul edilecekler mi? Garb-ı Trakya ahalisinden buraya iki kişi gelmiş olsa idi fena olmazdı velev ki konferansa kabul edilsinler ve velev ki şifahen sözleri işitilsin.*

Mâhâzâ bu konferans içtimainin de devam ümidiyle beraber, ne kadar devam edeceği malum değildir. Eğer konferansın ruh ve zihniyetini değiştirmeyecek olursa devam, bütün hüsnüniyetlere rağmen müşkül olur deniliyor. Diplomasi ile meşgul olmadığım için midir nedir, müttefiklerin kavait-i adalet ve hakkaniyete mugayir olan vaziyetleri, mütalaaları insaniyet namına beni mükeddir ediyor. Gönlüm istiyor ki herhangi millet olursa olsun onun başına geçenlerde has adalet ve hakkaniyet diğer mütalaalara hâkim olmalıdır. Ve bu gibi zevat idaresi başında bulundukları milletlere menafi gayr-ı hukukiyyeyi değil adl ve hakkaniyeti öğretmelidirler. Bunlar ise bilakis milletleri haksızlık bulanda teşci

Çiçerin, konferansa gidişiyle beraber Lozan'da bulunan gazetecilerle bir mülakat tertip ederek Boğazların Türk hükümeti hakimiyetinde olması gerektiği düşüncesini muhabirlere de aktarmış ve bu mülakat Ahmet Cevdet Bey tarafından yayımlanmıştır. Gazetecinin aktardıklarında Çiçerin'in Boğazların statüsü konusundaki düşüncelerinin yanı sıra Türkiye ve Rusya'nın ikili ilişkisi ekseninde Boğazların statüsünün Rusları etkilediği noktalara dair düşüncelerine de rastlamaktayız. Rus Hariciye Nazırına göre Türkiye'nin menfaati Rusya'nın menfaatiyle paraleldir[73]. Bununla beraber Çiçerin, Rusya'nın umumi siyasetinin her

---

ediyorlar. Sonra o taraftan da Cemiyet-i Akvamlar Divan-ı Adaletler falanlar duruyorlar. Evvel emrde hükümet müdir ve müdirelerinde fikr-i adalete hizmet takrir etmeyecek olursa o teşkilat neye yarar?

İsmet Paşa bugün yeni bir muharebeye girmiş gibidir. Bu şimdiki muharebede taraf-ı muhâsım daha kuvvetli ve kesretlidir. Başlıca Rusya'yı istisna ettiğimiz halde karşımızda büyük ve küçüklerden mürekkep bir toplantı vardır fakat Anadolulu muharebesinde imanımız ne kadar kavî idiyse şimdi de öyledir. Türkiye'nin şerait-i teşkiliyyesine mâni olacak bir prensipleri kabul etmeyeceğiz. Teferruat ve hususiyette uyuşmak tabii güç değildir. Anadolu harbinde hukuk-u meşruamıza istinat ediyor isek şimdi de istinatgahımız yine meşruiyet-i hukuktur. Allah elbette bize muavin olur.

Konferans hakkındaki tahassüsat-ı umumiyye iyi değildir. Herkes iyi bir netice bekliyor bunda da hakları yok değildir. Tarafın el'an muhasım vaziyettedir. Birbirlerine takarrüb etmediler birbirlerine hiç el uzatmadılar fakat benim samimi derunim bu gayrı müsait muhabbet karşısında yine bir neticeye vusulden ümitsizlenmiyor. Hakka itimadım bu kadar kavîdir. Türk milletinin samimiyetle başlamış ve muvaffakiyetle bitirmiş olduğu hareket-i meşruayı tetevvüç eden manevi kuvvetin icra-yı tesirden hali kalmayacağını zannediyorum.

Yarınki Pazar ertesi günü Boğazlar meselesi müzakere edilecek bu müzakereye Rus murahhasları da iştirak edecekler. Müzakerenin heyecanlı olacağına herkes intizar ediyor. Gönlüm ne kadar isterdi ki şu müzakerenin suret-i cereyanını gözlerim görsün ve kulakları işitsin. Cidden teessüf ederim ki bu benim için mümkün değil. O zevk-i halecanı duyamayacağım ve duygumdan başkalarını da hissedar edemeyeceğim. Bazı gazete muhabirleri mensup oldukları gazetelere telgraf çekerek İsmet Paşa ile Lord Curzon arasında müheyyiç bir mülakat vuku bulduğunu yazdılar bu havadis bilahare tekzip edildi. Böyle bir halin vukuu elbette müstebattır. Tarafın şahsiyetlerindeki mahiyet buna manidir ve ben istibat etmek istiyorum ki Lord Curzon hakikat-ı halde takrir-i sulhten müstenkif olsun. İngiltere'nin bunda bir menfaati olacağını hükmedemem. İhtimal ki İngiliz murahhasları bir münakaşa siyasetimi ittihaz etmişlerdir. Belki sonunda hakka takarrüp edecekler ve o zaman itilaf taraftarı olacaklardır.

Düvel-i Müttefike konferansın akdine engel olacak şerait-i dermeyan ettiklerinden dolayı sulhun akdini tehir edecek olurlar ise bu mesuliyet-i maneviyyeden korkmazlar mı? Ben diyorum ki bu gibi mesuliyeti üzerlerine alacak değillerdir. Çünkü ne yapsalar ne kadar maharet ibraz ederler ise etsinler bizi kabahatli çıkaramazlar.'' Bkz: Ahmet Cevdet Oran ''Konferansın Manzarası'', s.1.

[73] *''Rus heyet-i murahhasası reisi mösyö Çiçerin bugünkü (4 Teşrinievvel) konferansında vuku bulan beyanatı müteakip saat 5 raddelerinde gazete muhabirlerini davetle yeni beyanatta bulunması, günün en mühim vakasıdır. Zaten bu Rus siyasisi gelmeden herkesin gözü gıyaben ona dikilmiş idi. Konferansta beyanata başlar başlamaz bir fırtına kopacağına intizar edenler çoktu. Hakikaten öyle de oldu. Rusya'nın Boğazlar hakkındaki fikir ve mütalaası konferansı şaşırttı. Ondan evvel Türkiye'nin mütalaanamesi de halli müşkül ukde şeklinde idi. Türkiye Boğazların serbestisinde Müttefiklerle hem efkâr olmakla beraber payitaht devlet ve makarr-ı Hilafet olan (İstanbul)'un ve Marmara denizinin tecavüzden masuniyetini istiyor idi. Bu ikinci noktaya dair teminat-ı sahiha ve fiiliyye vermek kolay değildir. Bir gün sebeben mine-l esbab bir kuvvetli donanma Boğazların serbestisinden bilistifade,*

milletin kaderini tayin etmesi üstüne kurulu olduğunu, Boğazların kapalı olması gerektiğini, İstanbul'un emniyetinin Rusya'nın emniyeti anlamına geldiğini ifade etmiştir[74]. Bu noktada daha önce Adalar oturumlarında Boğazlar görüşülürken Rusya'nın dahil oluşuyla Türk Heyeti'nin güçleneceğini ifade eden Ahmet Cevdet Bey'in Çiçerin'in sözlerine önem atfettiğini görmekteyiz:

"Mösyö Çiçerin'in ifadelerinden Rus ve Türkiye meveddetinin müstakilen daha ziyade kuvvet bulacağı anlaşılıyor. Buna hiç şüphe yoktur. Komşu devletler kim olurlar ise olsunlar daima tesanüde lüzum görülür. Mösyö Çiçerin'in buradaki sözleriyle işte o münasebat meveddetkariyi takviyeye çalıştı. Lozan Konferansı esnasında bu ifadelerin ne kadar ehemmiyeti olduğunu izaha hacet yoktur[75]."

Lord Curzon Boğazların görüşüldüğü oturumda ilk olarak İsmet Paşa'ya söz vererek fikirlerini öğrenmek istemiştir. Paşa, Boğazların Türkiye için büyük önem

---

İstanbul'a veya Karadeniz'e tecavüz maksadıyla girecek olursa buna karşı kim ne yapabilir? Verilecek cevap şudur: Hiçbir kimse… Onun için teminat-ı hakikiyyeyi bulmak kolay değildir.

Çiçerin meseleyi muadele şeklinde vazetmedi. O damdan düşer gibi bir tarraka ile zemin-i müzakereyi gümletti. Boğazların beynelmilel idare ile temini kabil olamayacağını ve binaenaleyh eski usul gibi Boğazların Türkiye tarafından idare edilmesini yani Türkiye'nin Boğazları lede'l-hâce kapatabilmesini ve sevahilini esbab-ı müdafaa ile takviye edebilmesini istediği ve bundan başka hakiki bir çare-i hal olamayacağını kestirdi attı." Bkz: Ahmet Cevdet Oran, ''Çiçerin ve Curzon'', **İkdam**, sayı:9246, 13 Kanunuevvel 1922, s.1.

[74] *"Türk ve Rus birliği hem Türkiye'nin hem de Rusya'nın kuvvetidir. Bu yalnızca Türkiye ile Rusya'nın üç senelik mücadele-i istiklal-i milliyyesiyle anlaşılmaz. O birlik asıl aradaki daimî olan menafi-i müştereke teyit eder. Gerek Türk kavmi gerek Rus kavmi aleyhine ayn-ı cidal yapılmıştır. Bu cidal iki milletin de istikbaline talluk ediyordu.*

Türk ve Rus kavimleri bu müşterek mücadelede ittihazları sayesinde kuvvet peyda etmişlerdir. Nasıl ki İstanbul'un emniyet ve masuniyeti Rusya'nın emniyet ve masuniyetidir. Zira Boğazların mevkii sevkulceyşçe mühim bir vaziyet-i bahriye halik etmiştir. Eğer düvel-i muazzama-i bahriye şu ve bu şekilde o mevkiiye malik olsalar bütün Rusya sevahili emniyetten mahrum olur. Türkiye'nin istiklali Rusya'nın emniyeti için bir luzume-i hayatidir. Düvel-i muazzama-i bahriye Boğazlardan geçerek Karadeniz'de üs-i bahri edinseler Türkiye ve Rusya için bu bir tehlike olur. Binaenaleyh Rusya'nın istiklal namı ve emniyeti Türkiye istiklal ve emniyetinden gayrı kabil-i tefrikidir. Rusya ile Türkiye arasında aynı menafi mevcuttur. Bu aynıyet üç seneden beri bu iki kavim arasında müddet ve muhadenet münasebetleriyle meydana çıktı.

Rusya'nın siyaset-i umumisi her kavmin kendi mukadderatına kendisi hâkim olması hakkına hadimdir. Rusya kavminin amili diğer milletlerin dostluğuna istinat etmektir. Halbuki emperyalist devletlerin arzusu şark akvamının istiklaline de serbestçe inkişafına mal olmaktır. Rus kavmi o kavimleri dost ve kardeş addeder. Ve her birinin serbestisi ve inkişafı için onlarla müstenittir. Ve buna binaen Türkiye ve Rusya Lozan Konferansı'ndan daha kavî olarak çıkacaklardır. Rusya'nın Lozan Konferansı'ndaki programı Türk ve Rus kavimlerinin menafi-i müşterekesi üzerine müessestir. Boğazların kapalı olması, hâkimi ve Türk kavminin istiklali müteallik bizim programımızdır." Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "Türkiye ve Rusya'', **İkdam**, 16 Kanunuevvel 1922 (16 Aralık 1922), s.1.

[75] Ahmet Cevdet Oran, a.g.m., s.1.

taşıdığını, İstanbul ve Marmara Denizi'nin Misak-ı Milli'nin bir parçası olduğundan dokunulmaz olduğunu ve Ankara Hükümeti'nin Boğazların ticari anlamda tüm milletlere açık olması için uzlaşmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte, ticaret gemilerine geçiş hakkı tanınması adına Boğazların serbestliğini tanımayı, Boğazlarda askeri ve siyasi güvenliği sağlamak içinse bütün tedbirlerin eksiksiz olması gerektiğini ifade etmiştir[76].

Lord Curzon, Türklerin bu talebinden tatmin olmamış, üstelik bu istek karşısında sinirlenmiş ve Boğazlar meselesinde Türk heyetinin söyleyeceklerinin bu kadarla sınırlı olmadığını ümit ettiğini eklemiştir. Çiçerin ise Boğazlar ve Marmara Denizi'nden ticaret gemilerinin savaş ve barış zamanında geçiş serbestliğine sahip olmasını ve Boğazların savaşta ve barışta Türkiye haricindeki bütün harp gemilerine ve hava kuvvetlerine kapatılması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla beraber Türkiye'ye Boğaz kıyılarında kara ve deniz kuvvetleriyle savaş araç gereçleri bulundurmanın serbest olması gerektiğini ifade etmiştir. Çiçerin'in bu istekleri Türklerin çıkarlarına yönelik olduğundan Curzon kendisinin Türkleri temsil etmek amacıyla geldiğini düşünmüş ve Rus Hariciye Nazırı'nın neredeyse İsmet Paşa'nın kalpağını giydiğini sandığını belirtmiştir[77]. Üstelik Rusların yıllardır İstanbul'u almayı hedeflerken şimdi bunun yerine şehri müdafaa etme çabalarına anlam verememiş, esas amaçlarının Ruslara mahsus bir Karadeniz yaratmak olduğunu iddia etmiştir. Çiçerin ise Çarlık Rusya ile Sovyet Rusya'nın gayelerinin farklı olduğunu beyan etmiştir[78].

Çiçerin'in önerilerini reddeden Curzon, İngiliz projesini Müttefiklerin projesi olarak şu şekilde açıklamıştır; Boğazlar, savaşta ve barışta açık bulundurulmalı, Türkiye'nin güvenliği kısmen güvence altında olmalı, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının her iki kıtasının kıyılarındaki bazı mevkiiler askerden arındırılmalı, Boğazların denetimini sağlayacak bir komisyon kurulmalı ve bu komisyonda

---

[76] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.130; İnönü, **a.g.e.**, s.69.

[77] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:1, s.135,136; Şimşir, **a.g.e.**, s.167, (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:56); Taner Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a**, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s.246-247.

[78] Şimşir, **a.g.e.**, s.177, (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:97); Demirci, **a.g.e.**, s.118.

Karadeniz'e kıyısı bulunan Türkiye, Sovyet Rusya, Bulgaristan, Romanya gibi ülkelerin yanında İngiltere, Japonya, İtalya, Fransa, Yunanistan, ABD, Yugoslavya bir üye ile temsil edilmeli, komisyon başkanı Türkiye temsilcisi olmalıdır[79].

Boğazların güvenliği Marmara Denizi'nin, İstanbul'un ve hatta Doğu Trakya'nın güvenliği anlamına gelmiştir. Bu bölgenin savunmasız bırakılması ülkenin en önemli bölgesinin ani bir saldırıya karşı savunmasız kalmasına sebep olacaktır. Üstelik konferansta bulunan devletlerden hiçbiri ülkesinin başkentini savunma kuvvetinden mahrum bırakılmamıştır[80]. Bu durumun Ahmet Cevdet Bey'i de endişelendirdiğini görmekteyiz. Oran hem iktisadi hem de manevi olarak büyük bir önem arz eden bu şehir için gereken önlemler alınamazsa eski değerinin kaybolacağından şüphe duymaktadır. Müttefiklerin Boğazlar için sunduğu komisyon teklifi de kendisini tatmin etmemiş, İstanbul ve Boğazların emniyeti için dahili bir idarenin varlığını talep etmiştir. Bu da gazetecinin Müttefiklere ve onların ileride yapabileceklerine duyduğu güvensizliğin bir işaretidir:

"Gayet mühim bir mesele önünde bulunuyoruz. Görmemek kabil olamaz ki Boğazlar hakkındaki müzakerat naçar imza edildikten sonra İstanbul'un hal ve mevkii muhtasun lehi tebeddül edecektir. Orası artık İstanbul değildir.

Biz orasını müdafaa kabiliyetini haiz bir payitaht addedemeyeceğiz. Apaçık ve müdafaadan mahrum bir denizin kenarındaki şehir ne kadar teminat gösterilmiş olsa yine kendi kendisinden emin olamaz. İstanbul bademe memleketin her tarafına mukarreratını isal edebilecek, meclislere harp ve sulhte merkez olacak, müdafaa fabrikalarını ve müessesatını ihtiva edecek bir şehir addolunamaz. Dahili bir başka merkez-i idareye ihtiyaç vardır.

Başka bir yerde tecavüzden masun herhangi bir düşman-ı mefruzdan uzak ve uzak olmakla beraber vesait irtibatı mükemmel bir mahalde temerküz etmek lazım gelecektir. Şu hâlde İstanbul'un muhtasun lehi değişecektir.

Böyle olunca İstanbul eski mahiyetini bittabi zayi edecek ve mülki ve askeri memurların bir kısmı mühimi oradan ayrılacaklardır. İstanbul'u sukuttan muhafaza için buranın idaresinde büyük bir fikr-i amelinin hükümran olması lazım gelir ki o da İstanbul'un:

Evvela—Asri bir iktisat merkezi ve memuri olması.

Saniyen—İstanbul'un Türklük ve Müslümanlık alemi için bir hars makarı olması. İstanbul'u bu iki sıfatla mümtaz olacak bir şekilde idare etmek kolay bir mesele değildir.

Kanunlardan tutun da en ufak muamelata varıncaya kadar İstanbul ayrı bir mefkureye tabi olmak lazımdır. Biz bu mefkureyi bulmazsak İstanbul sükût-u maneviye ve maddiye uğrar. Halbuki mevki-i coğrafiyyesi hasbiyle İstanbul hâkim-i cihan adına şayan bir yer olduğundan

---

[79] Şimşir, **a.g.e.**, s.177,178, (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:97); Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, s.312,313.

[80] Karacan, **Lozan**, s.146.

bu mevki-i mühimden istifade etmeyi bilmeyecek olursak büyük bir hata işlemiş oluruz. Binaenaleyh İstanbul'da iktisaden büyük ve mühim teşkilat gerektir. Bu teşkilatı evvela idare etmek, sonra tatbik etmek, nazari ve amili gayet geniş malumata ve bizde henüz hasıl olmamış bir zihniyete tevakkuf eder. İstanbul şimdi iktisadiyata ait bir vesait kariha, vesait-i tecrübe bir vesait-i serbesti, cihan şümul bir nazar ister. İstanbul bu sayede kendini muhafaza edebilir[81]*."*

Lord Curzon'un 8 Aralık 1922 tarihli oturumda tesis edilmesini talep ettiği Boğazlar Komisyonu'nun hangi devletlerden mürekkep olacağına ve komisyonun işleyişine dair tasarı 18 Aralık 1922 tarihinde sunulmuştur[82]. Ertesi gün teşkil edilen oturumda İsmet Paşa, Yunan temsilcinin komisyonda bulunmasına itiraz etmiştir. Bununla beraber Yunan donanmasının Boğaz karşısına gelmesine karşı çıkan Paşa, Yunan adalarında asker bulundurulmasına da rıza göstermemiştir. İsmet Paşa, Boğazlar Komisyonu'nun vazifeleri hakkında da teminat verilmesini talep etmiştir[83]. Ahmet Cevdet Bey'in İstanbul'un emniyetine ve Müttefiklerin olası faaliyetlerine dair endişelerini Boğazlar Komisyonu oluşturulurken de görmekteyiz. Gazeteci, komisyon yetkileri açıkça belirlenmediği takdirde ileride suistimale açık bir ortam oluşabileceğinden de şüphe duymaktadır:

"20 Kanunievvel celsesinde İsmet Paşa, Boğazlara dair son zamime beyanatını suret-i mahsusada kaydettirmiştir. Bunda deniyor ki:

"İsmet Paşa beynelmilel Boğazlar komisyonunun vezaifi hakkında su-i tefhime mahal kalmamak üzere kendince pek mühim olan noktayı izah etmek mecburiyetini hisseder."

"Dün ve bugünkü beyanatımdan sarahaten müsteban olur ki Boğazların serbestisi programına tevfikan Boğazlar komisyonunun vazifesi yalnız sefain-i harbiyeye ait şeraitin ifa edilip edilmediğini tahkikten ibaret olacaktır. Diğer taraftan Türk heyet-i murahhasasının kabul ettiği noktalar ile tadilini talep ettiği noktalar yekdiğerinden gayr-ı kabil bir kül teşkil eder."

İsmet Paşa'nın bu beyanatındaki ehemmiyet suret-i mahsusada zikretmek istemez. Eğer Boğazlar komisyonunun vezaifi Türk heyetinin istediği gibi tahdit edilmeyip de bu komisyona geniş bir saha-i faaliyet açılacak olursa komisyonun umur-u dahiliyemize müdahalesi kabul edilmiş olacaktır. Mademki bu komisyon da Cemiyet-i Akvam'a verilecektir, cemiyet-i mezkûrenin misakının bazı mevad-ı mahsusası mucibince kuvve-i bahriyyesi diğerlerine faik olan herhangi bir devlet bu işte methaldar olacak demektir.

---

[81] Ahmet Cevdet Oran, "İstanbul", **İkdam**, sayı:9259, 26 Kanunuevvel 1922 (26 Aralık 1922), s.1.

[82] Boğazlar Uluslararası Komisyonu'na ilişkin maddeler tasarısında komisyonun başkanlığında Türk temsilci olmasının yanında İtalya, Japonya, İngiltere, Fransa, Bulgaristan, Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve sözleşmeye katıldığı takdirde Rusya temsilcileri bulunacaktır. Detaylı bilgi için bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:1, kitap:1, s.252.

[83] Bilal Şimşir, **a.g.e.**, s.253-258, (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:114,115,116).

Binaenaleyh komisyonun vezayifi pek vazıh olarak tespit olunmak iktiza eder ki ileride mühim mühim meselelerin karşısında bulunmayalım. Mademki Türkiye Boğazları bila-istisna herkese ve her sefineye açıyor, komisyon hakkındaki talebi nazar-ı dikkate alınmak lazım gelir. Şayet bu cihet nazar-ı dikkate alınmazsa Türk heyet-i murahhasası evvelce kabul etmiş olduğu noktaları dahi kabulden istinkaf edecektir. Bu mesele hakkında heyet-i murahhasa reisleri suret-i hususiyyede teati ara etmişlerdir[84]."

Boğazlara yapılacak olası bir saldırıda Cemiyet-i Akvam'ın toplanarak oy çoğunluğunu sağlamasını beklemek İsmet Paşa tarafından zafiyet olarak görülmüştür. Kendisinin talebi, ilgili devletlerin Boğazlara saldırmama konusunda taahhüt verilmesi olmuştur[85]. Bu bağlamda Ahmet Cevdet Bey, Cemiyet-i Akvam'a dair endişelerinin yanında İstanbul'un güvencesinin şehre yapılan iktisadi yatırımları bile etkileyeceğini düşündüğünü görmekteyiz:

"Boğazlar meselesinde İsmet Paşa'nın asıl ısrarı, mucib-i imtinan olacak vech ile teminat almaktır. Müttefikler teminat makamında yalnız Cemiyet-i Akvam'ı gösteriyorlar ve biz bundan başka teminat veremeyiz, hükümetlerimizin reyi de bu merkezdedir diyorlar. Türk murahhasları ise Türkiye için pek mühim olan teminat meselesini sağlam ve şayan-ı itimat bir temel üzerine istinat ettirmek istiyorlar.

Cemiyet-i Akvam iyi ama bu cemiyetin bir kuvve-i teyidiyyesi yoktur. Saniyen Cemiyet-i Akvam daha işe başlamadan bir taarruz ihtimali de nazar-ı dikkate almak lazım gelir. Bu bir ihtimaldir ama tahaddüsü mümkün olan ihtimallerdendir. Biz hükmediyoruz ki Türk murahhasları bu talepte haklıdırlar. Umumi Türk milletine ve devletine karşı mesuliyet-i maneviyye altına girmemek için şimdiden akıl ve izanın talep ettiği her türlü tedbiri ittihaz etmek Türk murahhaslarının borcudur.

Hatta diyeceğiz ki devletlerin münferiden mecmûan tazammuna ve tekafüle yanaşmaları bir şüpheye bile davet edebilir. Mademki Türkiye umum-u dünyanın menfaati için tehlikeli bir karar ittihazıyla Boğazları sefain-i harbiyeye açmaya ve Boğazlarda ve Marmara'da tecrid-i askeri icrasına razı oluyor, o halde bu umumi menfaatte alaka ve hisseleri olan devletler de hiç olmazsa müteşekkiren Türkiye'nin istediği bu kefaleti vermelidirler. Bunu böyle yapmak bir vazife-i maneviyyedir. Türkiye davet-i umum hakkında gösterdiği hüsnüniyetin mükafatını görmelidir. Devletler de onun hüsnüniyetine mukabil bir hassan niyetle Türkiye'nin hakiki dostu olduklarını ispat etmiş olurlar.

Devletler nazar-ı dikkatten dûr tutmalıdırlar ki, İstanbul'un istikbali bazı inkişaf ve terakkisi bu teminatın alınmasına tevakkuf eder. İstanbul ahalisi veyahut oraya gelecek ecnebiler İstanbul ne kadar taht-ı kefalette görülür ise oranın inkişafı için emniyet-i kalbiyye ile maddi ve manevi mesailerini ve servetlerini sarf ederler. Aksi taktirde ise İstanbul'a çivi kakacak kimse bulunamaz. Bunu zannetmeyiz ki devletler inkâr etsinler. Şüphe yok ki Boğazların açılması yüzünden İstanbul idari cihetten tedenni etmiş olacaktır. Devlet orasını artık eskisi gibi emin bir mevkide göremez. Bu da tabiidir. İstanbul'un bademe terakkisi ve

---

[84] Ahmet Cevdet Oran, "Boğazlar Meselesi", **İkdam**, sayı:9260, 27 Kanunuevvel 1922 (27 Aralık 1922), s.1.

[85] Karacan, **Lozan**, s.175.

büyümesi sarf-ı iktisadi terakki ve iktisadi büyümek olacaktır. Orada birtakım müessesat-ı iktisadiyye vücuda gelmesi için nakden büyük fedakarlıklar ihtiyar etmek lazım gelecektir. Eğer şehir bir emniyet-i kaviyye altında bulunmaz ise hiç kimse orası için bir şey yapmak tehlikesine kendini atamaz[86]. "

Boğazlar hakkında yapılan görüşmeler aralık ayının sonuna kadar devam etmiştir. Nihayetinde alınan kararlar, Gelibolu Yarımadası ile Kumbağı, Baklaburnu hattının güney doğusu, Çanakkale bölgesinden kıyıdan 20 kilometrelik bir kısmın ve Boğaziçi'nin iki tarafında kıyıdan itibaren 15 kilometrelik şeritler, İmroz ve Bozcaada, Marmara'da İmralı dışındaki bütün adalar askerden arındırılacaktır. Boğazlar Komisyonu'nun başkanlığında Türkiye bulunurken, komisyonun görevi gemilerin Boğazlardan geçişinin sözleşme hükümlerine uygunluğunu denetlemek olmuştur[87].

1923 senesinin ilk ayına gelindiğinde Boğazlar hakkında alınan kararlar henüz resmi bir anlaşmayla neticelenmemiştir. Çiçerin, müzakerelere itiraz ederek meselenin muallakta kaldığını ilanla konferansı terk etme kararı almıştır. İsmet Paşa ise Türk Heyetinin barışa bağlı olduğunu, barış sağlanmadığı takdirde ise konferansın kesintiye uğraması yerine görüşmelere bir ara verilmesi kanaatinde olduklarını belirtmiştir[88]. Rus Heyeti Boğazlar Mukavelenamesini imzalamayacağını bildirirken bu meselesinin çözüme kavuşmadan açık kalması taraftarı olmuştur[89].

Lozan Konferansı 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğradığında Türk Heyeti Boğazlar Mukavelenamesini imzalamaya ılımlı taraf olurken Rus delegeleri mukavelenameyi imzalamayı reddetmiştir[90]. Müzakerelerin devamı ve mukavelenamenin imzalanması konferansın ikinci döneminde yapılacak görüşmelere göre şekillenmiştir.

---

[86] Ahmet Cevdet Oran, "Teminat Meselesi", **İkdam**, sayı:9257, 24 Kanunuevvel 1922 (24 Aralık 1922), s.1.

[87] Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara 1970, s.182-183; Karacan, **Lozan**, s.180,181.

[88] Şimşir, **a.g.e.**, s.469. (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa, tel.no: 298)

[89] Şimşir, **a.g.e.**, s.482. (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa, tel.no:304)

[90] Bozkurt, **a.g.e.**, s.85.

1.4. KAPİTÜLASYONLAR

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922 tarihinde açıldığında kapitülasyonların İtalyan Marki Garroni başkanlığında ikinci alt komisyonda görüşülmesi kararına varılmıştır. Lozan Konferansı'na giden ABD'li gözlemcilere kapitülasyonların ikamesinin sağlanması talimatı verilirken, Müttefiklerin de gündeminde olan ilk mesele bu olmuştur. Amerikan Hükümeti ise kapitülasyonların devamlılığını sağlama politikasını desteklemiştir. Türk Hükümeti, kapitülasyonların tamamen kaldırılması politikasını benimseyerek aksi takdirde bir teşebbüs gerçekleşirse müzakerelerin kesilmesi gerektiği talimatını vermiştir. Nihayetinde bu mesele Lozan müzakerelerindeki en problemli görüşmeleri teşkil etmiştir[91].

Kapitülasyonların görüşüldüğü oturumlar başlamadan evvel Müttefiklerin bu konudaki tutumlarını aktaran Ahmet Cevdet Bey, tıpkı Adalar ve Boğazların görüşüldüğü oturumlarda olduğu gibi kapitülasyonlar meselesinde de Müttefiklerin tavırlarına şüpheyle yaklaşmıştır:

"Mesela kapitülasyonlar meselesinde bize denildi ki falan ve falanca muahedeler mucibince terazi-i tarafeyn olmadıkça kapitülasyonlar ilga olamaz. Vakıa terazi-i tarafeyne taalluk eden sarahetler her kabil-i efkardır. Ama bir kaide daha vardır. Eğer bir madde bir zaman gelip de bir tehlikeye, bir zarar-ı müthişi tevlit ederse artık o bir tarafın rızasına bakılamaz. İşte kapitülasyonlar da bu kabildendir. Kezalik Fransız murahhası Mösyö Bompard "Türkiye'de ecnebilerin temekkün edebilmeleri ancak kapitülasyonlar ahkam-ı adliyesi sayesindedir" diyor. Fakat Mösyö Bompard o ecnebinin kapitülasyonlara sığınması yüzünden memlekete ve memleketin hakkına isabet eden zararı hesaba katmıyor. Bu ise hiss-i adaleti haleldar eder. Bu büyük alimler böyle sözler söylememelidirler. Ecnebileri düşünenler Türkleri de düşünmelidir. Beynelmilel itilafta bu şarttır[92]."

Fransız temsilcinin kapitülasyonların yabancıların memlekette yerleşebilmesi için gerekli olduğunu iddia etmesi üzerine Ahmet Cevdet'in kapitülasyonlar aracılığıyla memlekete verilen zarara dikkat çektiği görülmektedir. Gazeteci, bu

[91]Hikmet Öksüz, İsmail Köse, "Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakerelerinin I. Safhası", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyet'i Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Ankara 2013, cilt:1, s.225.

[92] Ahmet Cevdet Oran, "Konferansın Manzarası", s.1.

zararın göz ardı edildiğini ve adaletin her iki taraf için de sağlanması gerektiğini savunmuştur. Bu noktada kendisinin Müttefiklerin Türkiye'nin haklarını göz ardı ettiğini düşünmesinin sebepleri de anlaşılmaktadır.

Kapitülasyonlar, bağımsız bir Türkiye'nin önündeki en büyük engellerden birini teşkil etmiş ve aynı zamanda devletin iç işlerine müdahil olmak isteyenler için de her zaman açık bir kapı olmuştur. Ahmet Cevdet Bey, kapitülasyonların ve ona sahip olanların suiistimalinden sitemle bahsederken bu imtiyazların neden var olmaması gerektiğini de açıklar. Oran'ın Türkiye'deki yabancıların Türklerden daha ayrıcalıklı bir kesim olduğunu düşündüğünü ve bu durumun iki kesim arasında birlik sağlanamamasına sebebiyet verdiğini düşündüğünü görmekteyiz:

"Kapitülasyonların ahkamına temas ile bazı mevad-ı mühimmenin müzakere edilmekte olduğu malumdur. Evvelki mektuplarımızın birinde bunun hutut-ı umumiyyesini göstermiş, ecnebi eşhas-ı cismaniyye, maneviye ve hukukiyyenin Türkiye'de teessüsleri için ne gibi şerait ittihaz edebileceğini muhtasaran bildirmiş idik. Kapitülasyonlar bizde mahalli hükümet içinde müteaddit ecnebi hükümetleri ihdas etmiş idi. Herhangi ecnebi Türkiye'de menfaat-i mahsusası noktasından nail olduğu müsaadat ve imtiyazatı kendi memleketinden hayalen bile bulamazdı.

Bu halin ecnebiler için faide-i maddisi belki olmuştur. Fakat zarar-ı manevisi gayr-ı kabil-i inkâr idi. Medeniyetten ve hırstan ikide bir de bahseden ecnebiler memleketimizde kendilerini bizden kuvvenin nazarında ayrı tutmakla hodperestliğin son mertebesine çıkmışlar ve kavânîn-i memlekete tabiiyet gibi bir emri ahlak ve terbiyede kendilerini aşağı tutmak istemişlerdir. Bize Avrupa medeniyeti diye bağırıp çağıranların vazifesi bu değil idi. Onların vazifesi her suretle numune-i fazilet olmaktı. Türklerin içine her memlekette olan hukuk ve vazifece karışıp bizde görecekleri noksanları ıslah ettirmeli idi. Eski hükümetlere bir Türk, sözünü ihtimal ki ismâ edemezdi. Fakat bir ecnebinin vasıta-ı tebliği var idi. Türkiye'ye iyilik etmek isteyen bir ecnebi için imkân daha ziyade müsaitti. Biz ise buna mukabil gayrı muhik muahezelerden başka bir şey işitmedik işitmiyoruz.

Bize ecnebiler ksenofob (yabancı sevmez) diyorlar. Bir insan diğerini sevebilmek için birbiriyle anlaşmaları lazım gelir. Ecnebiler mevki manevi ve maddilerini bizden ayırdıkça onlarla bizim aramızda ne gibi rabıta olabilirdi. Hep tahribat, hep riyakarlık ve gıybet. Ksenofob biz değil kapitülasyonlardan istifade etmek isteyen ecnebiler oluyorlar. Bu ise hem bizim hem ecnebilerin zararınadır[93]."

Kapitülasyonlar meselesi Marki Garroni başkanlığında 2 Aralık 1922'de ikinci komisyonun toplanmasıyla kalabalık bir grubun iştirakiyle ele alınmıştır. Komisyon

[93] Ahmet Cevdet Oran, "Tahassüsat ve Hasbihal", **İkdam**, sayı:9252, 19 Kânunuevvel 1922 (19 Aralık 1922), s.1.

başkanı Garroni, açılışta kısa bir konuşma yapmıştır. Garroni, kapitülasyonların Osmanlı tarafından ticaret ve kaynak geliştirme maksadıyla yabancılara isteyerek verildiğinden, kapitülasyonların dönemin ihtiyaçlarına uygun olduğundan ve hem Osmanlı Devleti'nin hem de yabancıların menfaatlerine uygun düştüğünden bahsetmiştir. Bunun yanında kapitülasyonların bağımsız bir devleti kısıtlayıcı bir güç olduğunu ve Türkiye açısından bakıldığında bu imtiyazların kaldırılmasının istenmesini de haklı bulduğunu eklemiştir. Ancak yabancı haklarının korunmasının zaruri olduğundan, kapitülasyonlar yerine yine onların haklarını vermek ve onlar için adaleti sağlamak adına yeni bir kanun teşkil edilmesi için üç tali komisyon kurulması gerektiğinden de bahsetmiştir[94].

Marki Garroni'nin bu açıklamaları üzerine İsmet Paşa farklı bir isim üzerinden kapitülasyonların özünün aynı kalmasına karşı çıkmış ve bağımsızlığını kazanmış bir devletin bu hakları tanımasının uygun olmadığını dile getirerek reddetmiştir. Bununla beraber Türkiye'deki yabancıların, diğer bağımsız devletlerde olduğu gibi yasalarla güvence altında olduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa'nın sözleri üzerine Lord Curzon kapitülasyonların yerine geçecek herhangi bir güvence olmadan kaldırılmasının mümkün olmadığını söylemiş, bu görüşü de hem Müttefiklerden hem de Amerikan temsilcisinden destek görmüştür[95].

Fransız temsilcisi Barrere *"Kapitülasyonların ortadan kaldırılmasından söz edildiğine göre demek ki bu kapitülasyonlar bugün de vardır. Konferansın ödevi çağdaş gereklere daha uygun düşecek ve çağı geçmiş görüşlere dayanan kapitülasyonlar rejiminin yerine geçebilecek bir sistem araştırmaktır."* diyerek kapitülasyonların yeni bir şekle girerek ıslah edilmesi gerektiğini savunmuştur. Lord Curzon, Garroni ve Barrere'nin fikirlerine katıldığını belirterek kendisinin de

---

[94] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:2, s.2; Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, s.101-102; Şimşir, **a.g.e.**, s.157 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:48)

[95] İsmet Paşa'nın konuşmasının tamamı için bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:2, s.3; Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, s.321-322; Bilsel, **a.g.e.**, s.80,81.

kapitülasyonlara yeni bir şekil verilmesinden taraf olduğunu ifade etmiştir[96]. Müttefiklerin kapitülasyonların farklı bir isim altında devam etmesini destekleyen bu tavırlarından sonra Ahmet Cevdet Bey Fransız temsilcilerin tutumunun sert olduğunu aktararak bu durumu şaşkınlıkla karşılamıştır[97].

İsmet Paşa kapitülasyonlar meselesinde Türk Hükümeti adına sunduğu muhtırada 3 esastan bahsetmiştir. Bunlardan ilki kapitülasyonların farklı bir şekilde yeniden tesis edilmesinin kabul olmayacağı, ikincisi kapitülasyonların yerine gelecek herhangi bir imtiyazın kabul edilmeyeceği, sonuncusu ise TBMM Hükümeti'nin ticaret, ikamet, konsolosluk ve suçluları iade sözleşmelerini karşılık esası kaydıyla yapabileceğidir[98].

Kapitülasyonların görüşüldüğü müzakerelerde bilhassa adli ve iktisadi kapitülasyonlar üzerinde durulmuştur. Müttefikler, yabancıların tüm işleri yapabilmesini talep ederken Türk Heyeti onların Türk halkına ait olmayan işlerde faaliyet göstermesini kabul etmiştir. Bunun yanında mahkemelerde yabancı hâkim bulundurmak suretiyle yabancıların yargı sürecinin burada işletilmesini ve bu

---

[96] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:2, s.3,4; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)**, Türkiye Cumhuriyet'i Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1973, s.70.

[97] *"Maatteessüf Fransız dostlarımız kapitülasyonlar meselesinde bize karşı çetin hareket ediyorlar. Biz bunun aksine muntazır idik. O kadar tezahürat müddetkarane bize başka bir devir ve hareket tebşir ederdi. Ben zannederdim ki Fransız dostlarımız büyük ve siyasi komisyonların, üzerlerine aldıkları mecburiyet-i malumlarının netayici belki diğer işlerde tahfif edeceklerdir. Maalesef bu intizarım boşuna çıktı. Biz buna karşı şarklığı ele alarak "Yardımcısıdır doğruların hazreti Allah" deyip müteselli oluruz"* Bkz: Ahmet Cevdet Oran, **a.g.m.**, s.1.

[98] **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)**, s.71; Bilsel, **a.g.e.**, s.83. İsmet Paşa'nın bu konuşmasının ardından Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya heyet adına yaptığı konuşma ve savunmaların yerinde olduğunu bildirerek, kendisinin Türk davasına hâkim olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber konferansın tablosuna bakarak İsmet Paşa'nın parlak zekâsı ve muhakeme yeteneğiyle nerede durması gerektiğinden emin olduğunu bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, görüşmeler sonucu herhangi bir karar alınamamasının sorumlusu olarak da Müttefikleri işaret etmiştir. Bkz: Şimşir, **a.g.e.**, s.203 (Mustafa Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel.no:108); Erkan Cevizliler, Seyhan Akbulut, "Lozan Barış Konferansı'nda Kapitülasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa'', **Atatürk Dergisi**, cilt:8, sayı:2, s.173.

hakimlerin kanun düzenlemelerinde bulunmasını talep etmişlerdir. Bu istekler Türk Heyeti tarafından net bir şekilde reddedilmiştir[99].

Kapitülasyonlar bu şekilde çekişmeli oturumlara sahne olurken iki taraf da taleplerinden taviz vermemiştir. Ahmet Cevdet Bey, Lord Curzon'un konferansı bitirme niyetinde olmasına rağmen herhangi bir karar varılmadığından bunun olanaksız olduğunu ifade eder. Buna sebep olarak da Türkiye'nin her isteğinin reddedilişini işaret eden Oran'ın ifadelerinden müzakerenin genel durumunu görmek mümkündür:

"İşitildiğine göre Lord Curzon bir an evvel müzakeratı hitama erdirmek niyetinde imiş. Müzakerat bitecek ve sonraya yalnız muahedenin tanzimi ve tahriri kalacak imiş. Fakat bunun imkânı göremiyoruz. Böyle olacak diyebilmek için bazı kararlar verilmiş olmalı idi. Halbuki bu ana kadar hiçbir karar-ı kati yoktur. Her şey ileriye talik olundu. Bahusus son müzakerede Türkiye son sözü söylemiş değildir. Oraya varıncaya kadar geçilecek nice menziller vardır. Türkiye'nin aradığına itiraz edilir ise bunun sonu gelir mi? Sulh elbette in'ikat edecek. Fakat Müttefiklerin ve onlara niyet edenlerin her şeyde (Olmaz!) deyişleri akd-i sulhu tehir edeceğine şüphe yoktur[100]."

Yabancılara uygulanacak yargı rejiminin alt komisyonda görüşüldüğü oturumlarda Rumbold, Türkiye'deki rejimin artık mevcut şartlara ayak uyduramadığına ve değişmek durumunda olduğuna dair Müttefiklerle ortak bir görüşte buluştuklarını açıklamıştır. Türk Heyeti'nden Veli Bey, Türk Hükümeti'nin yargıda reforma hazır olduğunu belirtirken Türk yargıçlarının ecnebiler ve Türkler arasında hiçbir zaman bir ayrım gözetmediğini de eklemiştir[101].

Türk Heyeti'ne yargı rejimiyle ilgili 3 soruluk bir çizelge sunulmuş, bu çizelgede yabancı yargıçların Türk mahkemelerinde görev almasının kabul edilip edilmediği ve Türk yargısında yapılması öngörülen yargı rejiminde yabancı yargıçların

---

[99] Reşat Ekrem Koçu, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) ve Lozan Muahedesi (24 Temmuz 1923)**, Türkiye Matbaası, İstanbul 1934, s.329; Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:2, s.17,18.

[100] Ahmet Cevdet Oran, "Tahassüsat ve Hasbihal", s.1.

[101] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:2, s.103,104.

görev almasının kabul edilip edilmeyeceği sorusu heyete yöneltilmiştir[102]. Türk Heyeti, Türkiye'nin bağımsız bir devlet olduğunu hatırlatarak yargıda bağımsızlığını koruma hakkının olduğunu Müttefiklere hatırlatmıştır[103].

Müttefiklerin Türk yargısının bağımsızlığına yönelik bu teklifleri Ahmet Cevdet Bey'in eleştirilerinin odağı olmuştur. Sanayi ve ticarete yatımlarda bulunan yabancıların Türkiye'nin iktisadi olarak aşama kaydetmesindeki yerini işaret eden Oran, böyle bir unsurun haklarının korunmasının Türkiye için önemini de belirtmiştir. Gazetecinin bu tutumu kendisinin Türkiye'deki yabancılara bakışını görmek açısından önemlidir. Ona göre ülkenin menfaati için çalışan yabancıların toplumda yer alması samimi hislerle istenmektedir:

"Türk mahkemelerinde (İstanbul, İzmir, Bursa'da) ecnebi hakimleri istihdamı teklifini Türk murahhasları bihakkın reddedince diğer bir teklif karşısında daha bulunduk. Bize dediler ki müşavir sıfatını haiz bazı hukukşinası alın da bunlar size tanzim ve tadil kavanininde muavenet etsinler. Biz bunu da kabul edemedik. Çünkü hakikaten buna ihtiyaç hissetsek kendi kendimize yaparız.

Dediğim gibi ecnebi murahhasları ruh-şinas değillerdir. Görüyorlar ki Türkler kapitülasyonlardan ve onlara benzer taahhütlerden bir sârî hastalıktan ihtiraz eder gibi kaçıyorlar. Çünkü damaklarında öyle bir acı vardır ki asırlar ki onun zehirleriyle malul ve sakat olup kalmışlardır. Biz edeceğimiz taahhütler beynelmilel her milletin kabul ettiği taahhüdat olabilir. Onun haricindeki teklifat münasebetsizdir.

Şimdi bir Türk gibi düşünelim. Biz Türkler memleketimizin bilhassa iktisadiyatça muhtaç olduğu müessesatı pek iyi takdir ediyoruz. Memleketimize hariçten sermaye girerek bu sermayenin birtakım müessesat-ı sanayiye ve ticariye tesisine tahsis edilmesi lazım geleceğini anlıyoruz. Demek ki memleketimizde namuslu hem kendilerinin hem memleketimizin kazancını temin edecek ecnebilerin bizimle birlikte iş görmelerini biz samimi kalp arzu ediyoruz. İsteriz ki memleketimizde o nafi müesseseler vücuda gelsin ahalimiz orada çalışarak hem ekmeklerini kazansınlar hem de işi ve metodu (usul) öğrensinler.

Demek ki biz bu gibi vücutları memlekete nafi iş güç sahibi ecnebilerin hukuklarının memleketimizde sıyanet edilmesinin bizim için ne mühim bir mesele-i iktisadiyye olduğunu biliriz. Vaktiyle ticaretten haberdar olmayan İngiltere'nin, İspanya ve Hollanda'dan celp-i davet ettiği büyük Musevi tacirlerinin rehberlikleriyle bugünkü terakkiye vasıl olduklarını da

[102] Türk Heyeti'ne sunulan çizelgede; Müttefik devletlerin vatandaşlarının kefil veya güvence akçesi bulundurmamak kaydıyla Türk uyruklu vatandaşlarla aynı şartlar altında dava açıp açamayacakları ve Türk yargısında yapılması öngörülen yargı rejiminde yabancı yargıçların görev almasının kabul edilip edilmeyeceği sorusu yöneltilmiştir. Bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:2, s.106.

[103] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:2, s.107.

anlamaz değiliz. Demek ki mahkemelerimize müracaat eden ecnebilerimizin haklarını ihkak etmek bizim için mühim bir meseledir[104]."

Müttefikler çözüme kavuşmamış meseleler için bir antlaşma metni düzenleyerek Türk Heyeti'ne vermişlerdir. Bu anlaşmada kapitülasyonlara dair "Esas itibarıyla kaldırılmıştır." ibaresi geçmiş, mahkemelerde yabancı hakimlerin bulunması ve bunları karma bir komisyonun seçmesi öngörülmüştür. Bunun yanında yabancıların özel vergilere tabi tutulmasına son verilmesini de talep etmişlerdir[105]. İsmet Paşa bu adli usulün ne Yunanistan'da ne de diğer devletlerde olduğunu öne sürerek asla kabul etmeyeceklerini hem İngiliz hem de Amerikan murahhaslarına beyan etmiştir[106].

Müttefiklerin imzalatmak üzere Türk Heyeti'ne getirdiği bu antlaşma metni üzerine Ahmet Cevdet, Müttefiklerin Türkiye'ye uyguladığı muameleyi eleştirerek devletin yüklerinden kurtulmuş bir şekle bürünmesini istemediklerini ileri sürmüştür:

"Müttefikler en ufak ve en haksız munkatılarını bile Türkiye'ye tanıtıp her kapıyı kapatmak istiyorlar idi. Mesela kapitülasyonların adli ve mali kısımlarında çıkarılan müşkülat bu hususta celb-i dikkat olan şeylerden idi. Hiçbir memlekette hiçbir hükümet nezdinde şayanı kabul olmayan şeyler Türkiye'ye tahmil ediliyor idi ve Türkiye hakikaten mazinin emraz ve hatırat-ı muhribesinden tahlis-i giriban etmiş, sağ ve salim yeni bir vücuda nail olmuş bir uzviyet gibi meydana çıkarılmak istenilmiyor idi. Türkiye'nin o hastalıkların tesiratı altından çabuk çabuk kurtulamaması ve kendisine gelememesi güya matlup idi[107]."

Konferansın resmi çalışmalarının 27 Ocak 1923 itibarıyla sona ermesinin ve Türk Heyeti'nin Müttefiklerin sunduğu antlaşmayı imzalamayı reddetmesinin üzerine görüşmeler çıkmaza girmiş ve uzlaşma sağlanamayan meselelerden biri adli kapitülasyonlar olmuştur[108]. Lozan Konferansı'nın 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye

---

[104] Ahmet Cevdet Oran, "Mahkemelere Dair", **İkdam**, sayı:9279, 15 Kanunisani 1923 (15 Ocak 1923), s.1.

[105] Antlaşmanın diğer maddeleri için bkz: Karacan, **Lozan**, s.221,222.

[106] Şimşir, **a.g.e.**, s.397 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:235).

[107] Ahmet Cevdet Oran, "Lozan Konferansı", **İkdam**, sayı:9296, 1 Şubat 1923, s.1.

[108] Şimşir, **a.g.e.**, s.448 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:283).

uğramasıyla da kapitülasyonların çözümü konferansın ikinci dönemine kalan meselelerden biri olmuştur[109].

1.5. TAMİRAT BEDELİ

28 Kasım 1922 tarihli oturumda Mali Komisyon'da Türk topraklarında yapılmış işgal giderlerinin karşılanması gündeme getirilmiştir. Mondros Mütarekesi'nin ardından Müttefikler silah bırakmak yerine Adana ve İstanbul'u işgali zorlamak suretiyle bazı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Müttefiklerin verdikleri zararın bedelinin ödenmesi Türk Heyetinin talebi olmuştur[110]. Bununla beraber Mondros Mütarekesi'nin ardından İzmir'in işgaliyle başlayan süreçten itibaren Yunan ordusunun kesin mağlubiyetine kadar verilen zararların onarılması ve ödenmesi de Türk Heyeti tarafından talep edilmiştir. Mösyö Venizelos ise Müttefiklerin daveti üzerine harekât düzenlediği için bir sorumluluk almayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Türk Heyeti tamirat bedelinin ödenmesine gerekçesi olarak Yunan ordusunun faaliyetlerini ileri sürmüştür. Türklerin uğradığı tahribat ve yıkım tarafsız belgelerle sabit olmakla beraber İsmet Paşa suçluları kendisi sorgulamıştır. Durum böyleyken tamirat borcunun ödenmemesi veya üstlenilmemesi gibi bir durum Türk Heyetince kabul edilmemiştir[111]. Müttefikler tamirat bedelini ödemeyi reddettikleri gibi kendi zararlarının karşılığı olarak Türklerden 15 milyon altın Osmanlı lirası talep etmişlerdir. Bunun üzerine İsmet Paşa, hiçbir isim altında Müttefiklere bir ödeme yapılmayacağını kendilerine bildirmiştir[112].

13 Ocak 1923 tarihli oturumda Türk Heyeti, Yunanistan haricindeki Müttefiklerin savaş esnasında veya işgal sırasında uğradığı zararların mütekabiliyet esasına dayalı olarak karşılanabileceğini bildirmiştir. Yunanlıların Türkiye

---

[109] İnönü, **a.g.e.**, s.87.

[110] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:3, s.6,7.

[111] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:3, s.7,8; Şimşir, **a.g.e.**, s.146. (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:36,37)

[112] Karacan, **Lozan**, s.210; Kendilerinden istenen tazminat taleplerine karşı İsmet Paşa *"Türkiye'den işgal masrafı istenemez. Çünkü Türkiye kimseye <<gel, bizi işgal et!>> diye bir davette bulunmamıştır. Türk hükümeti için işgal masrafı diye bir şey yoktur. Böyle bir meseleden bahsedilmesine bile tahammül edemem.>>* sözleriyle tepkisini dile getirmiştir. Bkz: Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, s.93.

topraklarında verdiği tahribat tamamen toplumsal ve ekonomik hayata darbe vurmak amaçlı ve hiçbir askeri zorunluluk dayanmayarak yapıldığından Türk Hükümeti kendilerini mütekabiliyet esasının dışında tutmuştur. Yunanistan'ın Türkiye'den işgal giderlerini talep etmesi ise Türk Heyeti tarafından garip karşılanmıştır[113].

Tamirat bedeli meselesi Ahmet Cevdet Bey'in yazıları içerisinde en az yer tutan meselelerden biri olmuştur. Ahmet Cevdet Bey, borçlarından kurtulmaya çalışan Türkiye'nin karşısına böyle bir mali yük çıkarılmasının devletin kalkınmasını engelleme amacı taşıdığını söyler. Türkiye'nin ödeyemeyeceği bir borcun yükümlülüğü altına girmesine hem iktisaden hem ahlaken imkân olmadığını da düşünmektedir. Ödenemeyecek borca dair verilen taahhüdün ahlaken uygun olmadığına dikkat çeken gazetecinin devletler arası sözleşmelere atfettiği önemi de bu noktada görmekteyiz:

"Ezcümle Müttefiklerin işgal müddeti esnasında şurada burada hiçbir hakka müstenit olmaksızın yaptıkları rekizisyonların bedelini Türk tebaasına vermekten istinkaf etmek ve yalnız kendi zararlarını istemek doğru bir iş değildir. Fransız murahhası son celsede işgal-i masraf olarak bizden otuz milyon istediği zaman ne söylese beğenirsiniz. İşgali uzatan biz imişiz. Yani (Sevr) muahedesini imza edip işin içinden çıkmalı imişiz. Sevr muahedesinin haksızlığını bütün cihan tasdik edip dururken Fransız murahhasının bize karşı o sözü söylemesine teessüf edilse azdır. Biz borcumuzdan kurtulalım diye bakar iken bize birtakım haksız borçlar tahmil ediliyor. Bu ise Türkiye'nin kalkınmasına mâni olmaktan başka bir manaya tazammun etmez. Edilen haksızlıklar yüzünden Türkiye'nin uğradığı hasarat ve tahribatı Mösyö Bompard düşünüp ona göre idare-i lisan etmeli idi. Vicdan üzecek sözlerden bir hayır gelmez. Bahusus gerek Fransa'da gerek memalik-i sairde (Sevr) muahedesinin ne kadar haksız esaslara bina edildiğini tasdik ve itiraf etmedik kimse kalmadı. Mösyö (Bompard) gibi bir zatın bizi o muahedeyi imza etmediğimizden dolayı layık-ı tevbih görmesi pek ziyade teessüfümüze mucip oldu.

Fransa'nın umur-ı maliyedeki kaygıları cümlemizin malumudur. Fakat bizim umur-ı maliyemiz iyi bir halde değil ki o cihette fedakarlıklar ihtiyar edebilelim. O kadar tahribata uğrayan Türkiye'nin hazinesinde bundan böyle varidat olarak ne toplanabilir ki onun bir kısm-ı azamını bol keseden feda edelim. Bahusus sulh akdedilir edilmez o kadar masraf edecek tahribat vardır ki bunların tamir ve tecdidine hazinemizin varidat-ı âdiyyesi tekabül etmekten pek uzaktır.

Biz ahlaken arzu etmeyiz ki bilahare ödemekten aciz kalacağımız borçları şimdi deruhte edelim de sonra tam vakti geldiğinde ödemeyeceğimizi söyleyelim. Fransa'nın bizden istifade edeceği cihet bila-vasıta bir cihettir. Yani biz memleketimizde ameliyat-ı tamiriyye ve tecdidiyeyi ifa ettirmek için birtakım sermayedaran şirketler ile muameleye başladığımız

[113] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:3, s.37,38.

zaman elbette Fransız sermayesi için büyük bir hisse ayıracağız. Binaenaleyh Fransa'nın bize güçlük değil teshilat göstermesi iktiza eder. Demek isteriz ki istikbali hale feda etmeyelim[114]."

Maliye komisyonu çalışmalarını tamamladığında Yunanistan'dan istenen tamirat bedeli ve onların Türklerden talep ettiği işgal masrafı meselelerinde uzlaşma sağlanamamıştır. Bu iki meselenin çözümü komisyonun ikinci dönem görüşmelerine kalmıştır[115].

1.6. DUYUN-U UMUMİYE

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde birbirini takip eden savaşların ardından askeri masrafların artışıyla beraber, mevcut mali sorunların üstüne borç yükü bir hayli artmıştır. Sistemli bir vergi toplama düzeni de olmadığından gelir gider dengesizliği meydana çıkmış, bu dengesizlik dahili ve harici borçlanmaları da beraberinde getirmiştir[116]. Bu dış borçlanmadan gelen maddi kaynakların diğer iç ve dış borçların ödemesinde kullanılması 1875'te moratoryum ilan edilmesine yol açmıştır[117]. Duyun-u Umumiye İdaresi'nin Muharrem Kararnamesi'yle 1881'de kurulması üzerine gelirlerin büyük bir bölümü bu idarenin denetiminde bulunmuştur[118].

Ahmet Cevdet Oran'ın Duyun-u Umumiyeye dair yazıları ilk döneme nazaran konferansın ikinci döneminde daha büyük bir yer tutmuştur. Tüm iktisadi meselelerde olduğu gibi Duyun-u Umumiye meselesinde de Oran'ın Müttefiklere şüpheyle yaklaştığını görmekteyiz:

---

[114] Ahmet Cevdet Oran, **a.g.m.**, s.1.

[115] Şimşir, **a.g.e.**, s.448 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:283).

[116] Hüseyin Yücel, **Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2017, s.45.

[117] Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi**, Yurt Yayınevi, Ankara 1984, s.55,56

[118] Duyun-u Umumiye, merkezi İstanbul'da olan ve 7 ayrı milletten üyesi bulunan bir idaredir. I. Dünya Savaşı'nın ardından İngiliz, İtalyan ve Fransız murahhaslar ülkeyi terk edince bu idarede yalnızca Türkiye, Avusturya ve Almanya delegelerinin yanında Osmanlı Bankası mümessili kalmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, TTK Basımevi, Ankara 1994, s.201; Bahar Aşçı, ''Lozan Barış Antlaşmasında Osmanlı Borçları Meselesi'', **90.Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyet'i Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Ankara 2015, cilt II, s.842.

"En güç mesele, şüphe yok, para meselesidir. Gerek Duyun-u Umumiye gerek sair mesail-i maliye ve iktisadiyye Türkiye'nin hayatı mesabesinde olan meselelerdendir. Türkiye'nin istikbali bu meselenin alacağı vaziyet ve netayice mevkuf olduğundan bu hususta son derece ısrar edeceğimiz muhakkaktır. Müttefikler de Türkiye'nin iktisadiyatça muhtaç olduğu ıslahatı göz önüne getirerek ve kezalik memleketimizin uğradığı tahribatı düşünerek hakkımızı teslim hususunda hayırhahane bir hatt-ı hareket ittihaz etmelidirler. Bu zihniyet hüküm-ferma olduğu gibi iki hafta içinde işlerin biteceği şüphesizdir[119]."

Mali Komisyon 27 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı Devleti'nden kalan borçların müzakere edilmesi amacıyla toplanmıştır. Oturumda söz alan İsmet Paşa, bu borçların söz konusu topraklarda varlığını sürdürmüş devletler arasında bölüştürülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kendi payına düşen borcu üstlenmeyi kabul ettiğini de bildirmiştir. Yunan temsilci Venizelos'un bu borçlarda sorumluluk kabul etmediğini söylemesinin ardından Türk Heyeti, bu meselenin ertelenemeyeceğini ve konferans ile çözüme kavuşturulması konusunda kararlı olduğunu beyan etmiştir[120]. Maliye Komisyonu'nun 6 Ocak 1923 tarihinde hazırladığı rapor ile Balkan devletlerine, Asya devletlerine, Balkan Savaşları veya I. Dünya Savaşı ardından Türkiye'den ayrılan topraklarda pay sahibi olan devletlere, Osmanlı borcunda yıllık taksitleri ödeme yükümlülüğü getirilmiştir[121].

Komisyonun raporu doğrultusunda Osmanlı Devleti'nden intikal eden borcun bu devletin bir parçası olmuş ülkeler arasında paylaştırılması kararında mutabık kalınmış, İsmet Paşa bunu memnuniyetle karşılamıştır. Borcun tutarına dair Müttefikler ile Türk Heyeti arasında büyük bir fikir ayrılığı da söz konusu olmuştur. Türk Heyeti, borcun 30 Ekim 1918 tarihindeki toplam borç olması gerektiğini düşünürken Müttefikler ise savaşa giriş yılı olan 1914'ten başlayarak belirlenen borcun esas alınmasını talep etmiştir[122].

---

[119] Ahmet Cevdet Oran, "Bir Komisyonun Hitam-ı Vazifesi: Mübadele Komisyonu", **İkdam**, sayı:9281, 17 Kânunusani 1923 (17 Ocak 1923), s.1.

[120] Şimşir, **a.g.e.**, s.146. (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:36,37)

[121] Detaylı bilgi için bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:3, s.47-53.

[122] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:3, s.42; Şimşir, **a.g.e.**, s.158 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:49).

Borçların başlangıç tarihinin yanında ödenme şekli de problem teşkil etmiştir. Türk Hükümeti bu borcun frank olarak ödenebileceği konusunda kararlıyken[123] Müttefikler ise borcun altın olarak ödenmesi konusunda Türk heyetine baskıda bulunmuşlardır[124]. İsmet Paşa, General Pelle ile yaptığı görüşmede borcun altınla ödenmesinin Türkiye için mümkün olmadığını kendisine gösterdiği istatistiklerle beyan etmiştir. Buna karşın faizlerin frankla ödenebileceğini söyleyen İsmet Paşa, bu çözüm yolunun izlendiği takdirde barışın önündeki engellerden birinin kalkacağını da ilave etmiştir[125].

15 Ocak 1923 tarihli oturumda borçların bölüştürülme biçimi gündeme getirilmiş, borcun anaparasının yahut yıllık taksitlerinin bölünmesi konusunda anlaşmazlık doğmuştur[126]. Müttefikler anaparanın bölünmesine itiraz etmiş, yalnızca yıllık taksitlerin bölünmesi suretiyle borcu kabul edeceklerini bildirmişlerdir. Bu mesele komisyonda bir süre görüşülmüş, İsmet Paşa ve Türk Heyeti ise bunu kabul ettirirken oldukça çaba sarf etmiştir[127]. Anaparanın bölünmesinin Müttefiklere kabul ettirilmesinin ardından Ahmet Cevdet bu gelişmeyi satırlarına taşımış, kapitülasyonlar ve tamirat bedeli meselesinde olduğu gibi Türkiye'nin sorumluluk payının olmadığı maddi yükümlülüklerin altına girmeyeceği konusunda kararlı olduğunu vurgulamıştır:

"Telgrafla bildirdiğim vech ile müttefikler bir hayli müddettir sürüklenip durmakta olan bir mesele hakkında Türk heyet-i murahhasasının serdettiği teklifi nihayet kabul etmişlerdir. Bu teklif duyun-u umumiye-i Osmaniye re'sül-maliyenin yeni Türkiye devleti ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış olan hükümetler arasında taksim ve tevziidir. Müttefikler duyunu umumiye-i Osmaniye'den salifüzzikr hükümetlere birer hisse tefrik ve her hissenin re'sül-maliyle faizini o hükümetlerden ayrı ayrı talep etmekle beraber esham ve tahvilatın tefrikine muvafakat etmiyorlardı ve duyun-u umumiye idaresini bize ait olmayan tediyatta alakadar bırakıyorlardı. Heyet-i murahhasamız bu sureti Türkiye umur-u maliyesi için mahzurlu görerek kendisine suret-i katiyyede ayrılacak hissenin taayyün ederek Türkiye devleti uhdesinde başkalarının hiçbir vecih ve suretle alakalarını bırakmayacak bir tesviye istiyorlardı. Nihayet bu maksada erildi. Şimdi işin yalnız tetkik ciheti kaldı demektir.

---

[123] Şimşir, **a.g.e.**, s.245. (Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel.no:134).
[124] İnönü, **a.g.e.**, s.89.
[125] Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, s.318.
[126] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, cilt:3, s.273.
[127] İsmail Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, Ekin Basımevi, İstanbul 1964, s.120.

Türk ili bundan böyle sefahet yeri olamaz. Siyasetin bizi içine attığı felaket ve zaruret pek büyüktür. Kimseye fazla fazla yedirecek paramız yoktur[128].

Fransız murahhasları para meselesi oldu mu pek çetin oluyorlar, Fransa'ya zararı dokunur korkusuyla bize hak vermekte pek teenni ediyorlar imiş. Mesela Duyun-u Umumiye'nin taksimi meselesinde Türk menafini muhik ve hakk-ı adalete muvafık surette müdafaa eden bazı murahhaslarımızın aleyhinde şiddetli lisan kullanıyorlar imiş. (Bu meselenin bir kısmı o bazı murahhaslarımıza hak verecek vech ile halledildi.) Bu haksız bir harekettir. Bizim en ziyade dikkat edeceğimiz umur-ı maliyedir, iktisadiyattır, maliye hususunda esaretten kurtulmaktır. Vaat edip sonra ifa edememekten ise ilk önce işi kestirip atmak daha namuslu bir harekettir.

Zengin bir millet olsa idik, "Zararı yok birkaç yüz milyon da böyle kaybedelim." der idik. Biz bu gibi semahatlarda bulunamayız ve Sultanahmet'te dilenip de Ayasofya'da zekât veremeyiz. Duyun-u Umumiye yüzünden çektiklerimiz tahammül fevkindedir[129]*."*

Şubatın ilk günlerinde Müttefikler bir muahede hazırlayarak bunu Türk Heyeti'ne vermiş ve imzalamaları için heyete baskıda bulunmuşlardır. Buna göre 1914'teki mevcut borç, Türkiye ve Osmanlı topraklarından ayrılan diğer devletler arasında pay edilmiş, borcun taksim edilmesinde izlenecek yol ise Duyun-u Umumiye idaresi tarafından belirlenmiştir. Bu muahedede bilhassa mali konularda Türklerin hiçbir isteği dikkate alınmamıştır. İsmet Paşa, antlaşmayı bu şekilde kabul edemeyeceğini beyan ederek imzalamayı reddetmiştir[130]. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin dış borcu, ödenme biçimi ve faizleri yüzünden Lozan Konferansı'nın ilk devresinden ikinci dönemine kalan meselelerden biri olmuş, bu konuda uzlaşma sağlanamaması barışa giden yolun önünde büyük bir engel teşkil etmiştir.

1.7. EKALLİYETLER

Ankara Hükümeti için Lozan'da için taviz verilmeyecek hususlardan biri de ekalliyetlerin durumu olmuştur. Hükümet tarafından Türk Heyeti'ne verilen ve "Başbakanlık Kararı" olarak adlandırılan 14 maddelik talimatın 9. Maddesi ekalliyetlere dair "Ekalliyet (azınlıklar): Esas mübadeledir." ibaresini içermiştir[131].

---

[128] Ahmet Cevdet Oran, "Duyun-u Umumiye", **İkdam**, sayı:9283, 19 Kanunisani 1923 (19 Ocak 1923), s.1.

[129] Ahmet Cevdet Oran, "Hasbihaller, İstihbarat İşleri", **İkdam**, sayı:9285, 21 Kânunusani 1923 (21 Ocak 1923), s.1.

[130] Karacan, **Lozan**, s.222; İnönü, **a.g.e.**, s.91-93.

[131] Ali Güler, "Lozan Konferansı'nda 'Ekalliyetlerin Korunması' (37-45. Maddeler) Bölümünün Geri Kalanı ve Günümüze Yansıması" **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyet'i Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, c.I, s.595.

Konferansa giden Türk Heyeti'nin ekalliyetler hakkında iki kırmızı çizgisi olmuştur: Azınlıkların haklarının mütekabiliyet esasına dayalı olması ve ekalliyetlerin haklarını koruma bahanesinin Türkiye'nin iç işlerine karşı bir müdahale olarak kullanılmaması[132].

Ekalliyetler komisyonunda görüşülen başlıca meseleler; ekalliyetlerin sınıflandırılması ve Cemiyet-i Akvam kontrolünde bulunması, askerlik hizmetlerinden muaf olma, Ermeni yurdu ve genel aftır[133]. İsmet Paşa ve Türk Heyeti Lozan'a hareket etmeden evvel hükümetin kendilerine verdiği talimatlardan biri de Ermeni yurdu talebinin kesinlikle reddedilmesi olmuştur[134]. Toplam 14 maddeden oluşan hükümet talimatının ilk maddesi şöyledir: "Şark hududu: Ermeni Yurdu mevzu-i bahs olamaz, olursa inkıta-ı müzakereyi mucip olur." Müttefiklerin bu meseleye dair herhangi bir girişimde bulunması halinde müzakereyi terk etme yetkisi ise İsmet Paşa'ya verilmiştir[135].

Ermeniler ise hem konferans öncesinde[136] hem de konferansı sırasında çalışarak Lozan Konferansı'na temsilci gönderilmesini sağlamışlardır[137]. Konferansa

---

[132] Gülnihal Bozkurt, **Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s.45.

[133] Haktan Birsel, **Lozan'dan AB Sürecine Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s.144; Ekalliyetlere dair müzakerelerin basındaki yeri için bkz: Sinan Demirağ, "Lozan Konferansı'nda Azınlıklar (Ekalliyetler) Meselesinin Türk Kamuoyuna Yansımaları", **Sakarya Üniversitesi**, **Türkiye Cumhuriyet'i Tarihi Anabilim Dalı**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2015, s.65-129; Ekalliyetler meselesinin TBMM Zabıt Ceridelerindeki yeri için bkz: Ömer Karakaş, "Lozan Tutanaklarına ve TBMM Zabıt Ceridelerine Göre Lozan'da Azınlıklar Meselesi", **Gazi Üniversitesi**, **Türkiye Cumhuriyet'i Tarihi Anabilim Dalı**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s.163-196.

[134] Ramazan Erhan Güllü, **Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi -Osmanlı'dan Cumhuriyet'e-**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018, s.350.

[135] Bilal N. Şimşir, "Lozan'a Göre Azınlıklar", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu**, TTK Yayınları, Ankara 2003, s.173-174.

[136] ''Ermeni AAS -lideri Montgomery olan en aktif Ermeni derneği- Ermeni Ulusal Heyeti ve James Barton'' ABD Başkanı Harding'e Ermeni yurdunun teşkili için sıkça başvurmuştur. Bkz: Hikmet Öksüz, İsmail Köse, **ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2015, s.241.

[137] Durdu Mehmet Burak, "Lozan'da Ermeni Meselesi Tartışmaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara 2005, cilt:21, sayı:62, s.550,551; Lozan Konferansı'na gönderilen Ermeni temsilciler Agaronya, Aleksandr Hadisyan, Noradukyan ve Leon Paşalıyan'dır. Bkz: İhsan Sakarya, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984, s.425.

giden Birleşik Ermeni Heyeti'nin[138] başlıca hedefleri; bağımsız Ermenistan düşüncesinin hayata geçirilmesi, bağımsızlık sağlanamadığı takdirde Ermeni Yurdu'nun teşkili ve Lozan Konferansı'na kabul edilerek bu talepleri dile getirmek olmuştur[139].

İlk oturum 12 Aralık 1922'de Lord Curzon'un açılış konuşmasıyla başlamış, İngiliz temsilci konuşmasında dünyadaki tüm azınlıkların güvence altında olması gerektiğini belirtmiştir. Türk ve Yunan temsilcileri ikaz eden Curzon, tüm dünyanın bu meselenin çözümü için beklemekte olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber Türkiye'deki azınlıkların güvenliğinin teminat altına alınmasını, Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a dahil olmasını ve akabinde alınacak tedbirlerin bu cemiyetin gözetiminde yapılmasını istemiştir[140]. Ekalliyetler meselesi Curzon için önemli bir propaganda aracı olarak görülmüş[141], İngiliz temsilciye göre konferans herhangi bir sebepten kesintiye uğrayacaksa ekalliyetler bunun için geçerli bir sebep teşkil etmiştir[142].

Curzon'un ardından söz alan İsmet Paşa, ekalliyetler sorununun adil bir şekilde görüşülebilmesi için öncelikle Osmanlı döneminde azınlıklara yapılan muameleyi

---

[138] "Ermeni Cumhuriyet'i Heyeti" ile "Ermeni Milli Heyeti" Lozan Konferansı için bir çatı altında toplanmışlar ve "Birleşik Ermeni Heyeti" adını almışlardır. Bkz: Cafer Ulu, **Türkiye Cumhuriyet'i'nde Ermeniler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s.51.

[139] Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s.28. Bununla beraber Ermeni örgütlerinden "The Armeania America Society ve The American Commite for Armenian Independence, National Armenia and Indian Relief Association ve Armenian Rights Society of Pennsylvania" gibi dernekler önceki ABD Başkanı Woodrow Wilson ve yeni Başkan Warren G. Harding'e Ermenilere vadedilmiş olan yurt konusunda gereğini yapmalarını istemişlerdir. Söz konusu dernekler bununla birlikte kamuoyunu da harekete geçirmeye çalışmışlardır. Bkz: Mehmet Okur, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Yurdu Meselesi ve ABD Heyeti'nin Tutumu", **90.Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyet'i Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, c.I, s.284; Mehmet Sait Dilek, "Lozan Konferansı'nda İtilaf Devletlerinin Ermenilere Yönelik Toprak Talepleri", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2011, sayı:19-20, s.7.

[140] Mustafa Sıtkı Bilgin, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Meselesi: İtilaf Devletlerinin Diplomatik Manevraları ve Türkiye'nin Karşı Siyaseti", **Belleten Dergisi**, Ankara 2005, cilt:69, sayı:254, s.276.

[141] İsmet Paşa, Curzon'un ekalliyetler oturumunda şiddetli bir propaganda yaptığından bahsetmiştir. Bununla beraber İngiliz ve Amerikan basınının da bu yönde propaganda faaliyetlerini sürdürdüğü kendisi tarafından bildirilmiştir. Bkz: Şimşir, **a.g.e.**, s.215,216 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:90).

[142] Karacan, **a.g.e.**, s.128-129.

incelemenin gerekliliğinden bahsetmiştir. Azınlıklara dair sorunların İstanbul'un fethiyle cereyan ettiğini ifade eden İsmet Paşa, Fatih Sultan Mehmed'in bu topluluklara karşı benimsediği hoşgörü politikasına da değinmiştir. Paşa, Türk topraklarında Ermeni yurdu teşkil etmek isteyenlere karşın tarih boyunca Osmanlı'daki etnik unsurların harici müdahaleler ile sebep olduğu kaos ortamından bahsetmiştir. Bu bağlamda kendisine göre dış müdahalelerle cesaretlendirilen azınlıklar Türkiye için her zaman bir güvenlik problemi olmaya devam edecektir[143].

İsmet Paşa, Müttefiklerin planladığı Ermeni yurdu için Ermenileri bir araç olarak kullananların faaliyetlerini işaret ederek bunların meseleye müdahil olmaması halinde iki tarafın da sorunsuz bir şekilde beraberce yaşayabileceğini beyan etmiştir[144]. Ekalliyetlere dair görüşmelerin başlamasının ardından Ahmet Cevdet Bey'in görüşmeleri şiddetli bir müzakere ortamı olarak tasvir ettiğini ve sonraki oturumlarda Türk Heyeti'nin görevinin zor olduğuna dikkat çektiğini görmekteyiz[145].

Ekalliyetler meselesinin görüşüldüğü bir sonraki oturum olan 14 Aralık 1922 tarihli müzakerede İsmet Paşa, sulh sağlandıktan sonra Türk Hükümeti'nin Cemiyet-i Akvam'a girme niyeti olduğunu belirtmiş, hiçbir memlekete saldırıda bulunmadıklarından bilhassa kendi ellerinin temiz olduğunu ve diğer devletlerle

---

[143] İsmet Paşa'nın konuşmasının tam metni için bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c:1, kitap:1, s.187-200.

[144] *"Ermeni meselesini geçim aracı veya silah diye kullanarak yurt dışında çalışan komiteler ortadan kalkarsa, iki taraf da yaralarını sararlar. Türkiye'de kalmak isteyen Ermeniler, Türk vatandaşları ile kardeşçe yaşayabilirler. Ancak Türk toprakları herhangi bir Ermeni yurdu için parçalanamaz. Ne Doğu vilayetlerinde ne Kilikya'da, anavatandan ayrılması mümkün yer yoktur. Zaten Türkiye, bugün mevcut bağımsız Ermeni Cumhuriyeti'yle antlaşmalar imzalamıştır. Başka bir Ermenistan'ın vücut bulabileceğini Türkiye hayalinden bile geçirmez.*

…Azınlıkların himayesini Türk bütünlüğüne ve bağımsızlığına zarar verici bir bahane olarak kullandırtamayız." Bkz: Karacan, **Lozan**, s.156.

[145] "Ekalliyetler hukukuna dair çarşamba günü (13 Kânunuevvel) büyük komisyonda cereyan eden müzakerata perşembe günü tali komisyonda devam edilmek mukarrer idi. Lord Curzon'un çarşamba günü bir lisan-ı şiddet ve tehdit ile irade eylediği suallere perşembe günü İsmet Paşa cevap vermek lazım geliyordu. Çarşamba günü müzakeratın suret-i cereyanı konferans muhitini büyük bir buhrana ilka etmiş idi. Kopan fırtına şiddetli ve tehlikeli idi. Müzakeratın inkıtaına intizar ediliyor idi. Binaenaleyh perşembe günü Türk heyet-i murahhasının ifa edeceği vazife güç ve ağır bir vazife idi. Hem Türkiye devletin misak-ı millide münderiç olan büyük esaslarını müdafaa etmek hem de müzakeratı inkıtaa uğratmak mesuliyet-i maneviyyesinden kurtulmak lazım geliyordu." Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "İsmet Paşa'nın Nutku ve Onun Tesiratı", **İkdam**, sayı:9253, 20 Kânunuevvel 1922 (20 Aralık 1922), s.1.

mukayeseden de çekinmediklerini beyan etmiştir[146]. İsmet Paşa'nın ekalliyetler oturumunda yaptığı konuşmaların Ahmet Cevdet Bey tarafından övgüyle bahsedildiğine sık sık rastlamaktayız. Bu övgülerin biri de Paşa'nın Curzon'a cevap niteliğinde yaptığı konuşmaya dairdir. Oran'ın düşüncesine göre ekalliyetler oturumundaki müzakere sürecinde İsmet Paşa'nın tutumu Curzon'u da etkilemiştir:

"Sulh-u alem için mütemadiyen fedakarlıklar ettik. Sulh için kendi tarafımızdan çalışmaya devam edeceğiz. Eğer buna rağmen inkıta vaki olur ve o babda ekalliyetler meselesi iyi bir bahane addedilir ise hakayık-ı ahval bir kere malum olduğu gibi, Türk heyet-i murahhasası lehinde çıkacak seda yalnız Ankara'dan gelmeyecek ve bütün milletlerin vicdanlarından bu seda münakis olacaktır. Bir defa daha tekrar ederim ki biz buraya sulh için geldik. Herkes hakkında hakkaniyet ve adaletin tatbikini isteriz."

Bu ne kati ne samimi bir ifade idi.

Bir de şu cümleyi gözden geçirelim:

Lord Curzon cenapları ekalliyetler mesailinden bahsederken kendilerinin müteaddid müstemlekelerinde müteaddid ekalliyetler bulunduğunu ve fakat elleri temiz olduğu için Cemiyet-i Akvam'dan ihtirazları olmadığını beyan oldu. Bu mübahasede bir sui tefhim olduğunu beyan etmeye cesaret eder ve Türkiye'nin dahi Cemiyet-i Akvam'dan ihtiraz etmek hatırından geçtiğini isbat eylerim. İstila-yı ecanib ile harap edilen ve yıkılan memleketlerinden Türk elleri de suret-i mahsusta temizdirler. O eller ki hiçbir ecnebi memlekete tecavüz etmemişlerdir, herhangi eller ile olursa olsun mukayeseye bila ihtiraz girişirler!

İsmet Paşa bu vazifeyi hem diplomatçasına hem de kahramancasına ifa etti. İsmet Paşa Anadolu harbinde gösterdiği maharet ve şecaati ayniyle konferans pişgahında dahi gösterdi. Fransızca kıraat ettiği nutkun tercümesini evvelce derç etmiş idik. Mütalaasından hasıl olan tesir pek yoktur. Paşa hem artık söylenmesi farz olanı söyledi hem de iyi bir neticeye vasıl oldu. Nutuk haiz olduğu samimiyet mana ve celadet-i ifade ile bütün konferans erkanı üzerinde hüsn-i tesiri mucip olmuştur. Göründü ki bizzat Lord Curzon bile bu nutkun tesirin altında kalmış idi.

Nutkun bazı cümleleri şiddet mana ve ifadece pek zengindir. Bir gün evvel Lord Curzon'un gösterdiği haksız şiddetin haklı bir mukabilidir. Lord Curzon'un beyanatına cümle cümle hatta kelime kelime cevap verilmiştir.

Ekalliyetler hukuku, Cemiyet-i Akvam meselesi, Ermenilere bir milli yurt ayrılması meselesi, Lord Curzon'un temhit ettiği büyük meseleler idi. Görülüyor idi ki Lord Curzon, isteyerek mi yoksa istemeyerek mi bir Türk murahhasını ateşlendirecek bir üslup bir tarz intihap etmiş idi. Bu eski ve mahir diplomat Türk heyetini sözleriyle ezmek, müddeasını da kazanmak yolunu tercih etmiş idi. İsmet Paşa bu tarzın mahiyetini tevafuk edecek bir tarz-ı münazarayı kullandı. Mamafih Lord Curzon'u yine memnun edecek cevaplar verdi. Lord Curzon nutka beyan-ı teşekkür etti.

Diyebilirim ki bu nutuk Türkiye devletinin, Türk milletinin asırlardan beri ihlal edilmiş olan hukukunu müdafaa ediyor, çektiklerimizi anlatıyor, edilen haksızlıkları meydana koyuyor, Türkiye'nin istiklal ve hakimiyetini müdafaa ediyor, Türk kavminin mevcudiyetini

---

[146] Şimşir, **a.g.e.**, s.218,219. (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:95); İsmet Paşa'nın konuşmasının tamamı için bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c:1, kitap:1, s.219-223.

kurtarıyordu. Bununla beraber yine Türkiye devletinin cemiyet-i düvel arasında ihraz etmeye müstahak olduğu mevkii tarsin için meselelerin, makbul olacak vech ile haline kafil oluyordu.

Nutuk kendisinden beklenen bu vazifeleri ifa etti. Ve hatta ileride Türkiye hakkında devletlerce ne gibi bir hareket hatt-ı hareket takip edilmek lazım gelir ise onu da gösterdi. Bu nutkun bir yerinde Türkiye'nin uğradığı haksızlıklar şöyle tasvir ediliyordu: "Bugüne gelinceye kadar insaniyet mülahazaları ileri sürülerek daima hakimiyetimize tecavüz vaki olmuştur. Türkiye'nin tamamiyet mülkiyesi kaç defalar, en ziyade vüsuk ve itimada layık ağızlardan çıkmış vaatler ile ve muhteşem merasimle münakid muahedelerle temin edildiği halde Türkiye hakimiyeti defaat ile ihlal edilmedi mi Türkiye ülkesi kaç defa parçalanmadı mı? Nasıl olur da biz hassas olmayız. Lord Curzon bizim bu babda hakkımız olduğunu teslim ve itiraf etmelidir[147]."

Ekalliyetler meselesi görüşülürken Ahmet Cevdet Bey'in konferansın genel tablosunu özetlemekte yetersiz hissettiğini görmekteyiz. Buna sebep olarak da konferansın karar alma mekanizmasının yetersiz kalışını işaret etmektedir. Mevcut ortamın konferanstaki muhabirlerin orayı terk edişine dahi sebep olduğundan bahseden gazeteci, taraflar arasında iyi bir iletişim kurulmadığı takdirde uzlaşma sağlanacağından şüphe duymaktadır:

"Bu gece (13 Kânunuevvel) kendi kendime sordum: Bugüne kadar Lozan Konferansı'ndan ne anladık söyle bakalım. Ben bu sualin cevabını bulamadım. Bize Yakup Kadri Bey sitem-amiz sözler söylüyordu. Bizim muhabirlerin bir şey yapamamış olduğumuzu yüzümüze vuruyordu. Fakat ben ne yapmanın lazım geleceğini kestiremiyor idim ki. Hatta ne diyeceğimi bilmiyorum dersem inanınız. Havadis mi vereceğim? Mütalaa mı yazıp karileri mi tenvir edeceğim? Sırf tahassüsatı mı yazacağım? Bir türlü işin içinden çıkamıyorum.

Diğer taraftan da bilirim ki sulh in'ikasatıyla doğrudan doğruya alakadar olan memleketime bir şey söyleyelim, ben Viyana'dan buraya onun için geldim. İşittiklerim beni ikna etmiyor ki başkalarını ikna edeyim. Hani ya bizim masallarımız da vardır. Başına giydiği sivri külahla kimsenin gözüne görünmez imiş. Öyle bir sihirbaz külahına malik olsa idim giremediğim yerlere girer, işitemediklerimi işitirdim. Bak o zaman ben neler yazabilirdim. Bizimkisi ekserisi ecnebi muhabirlerinden gelen ve kapkaç kabilinden olan şeylerdir. Bunlardan ise bir hükm-ü kat'i çıkarmak bana nasip olmuyor.

Sözün kısası bu ana kadar hiçbir ehemmiyetli madde karar altına alınmamıştır. Halledilir gibi olan şeyler hep ikinci derecedeki mesaillerdir. Bunları bile taammuk etmek şartıyla halledip bitirmek mümkün olamaz. Bunlar belki ileride bitirilecek işlerdir. Mesela duyun-ı umumiyenin bizden arazi alanlar arasında taksimi meselesinin hallini ben burada imkân göremiyorum. Bunun tabii olduğu hesaplar, kitaplar ancak İstanbul'da birtakım kuyudat-ı resmiyyenin çıkmasıyla mümkün olur. Muahedenin büyük hatlarını bir kere suret katide çizip karar altına almak ve mesail-i taliyi ise geriye bırakmak lazım gelecek, eğer bu gibi mevadı ariz ve amik hemen şimdiden tetkike girişmek lazım gelse bu iş öyle birkaç ayda bitemez. Çok pek çok sürer. Ah şu konferans İstanbul'da in'ikat etse idi. Bizim için ne kadar hayırlı olurdu.

---

[147] Ahmet Cevdet Oran, "İsmet Paşa'nın Nutku ve Onun Tesiratı", s.1.

Hele karşımızda oturanlarda acayip bir hal var. Hiçbir mesaili halledip de sahifeyi çevirmiyorlar. Bundan maksat nedir bilmem. Muhabirler, ahvalin bu suretle cereyanından bıktılar. Bazıları da çekilip gitmişler. Evvelde dediğim vech ile tarafeyn arasında saf bir hava cereyan edemedi. İki taraf da birbirinden emin değil. Bu gibi bir muhit içinde akdedilen muahedelerin ne netice verdiği göz önünde durup dururken hala o yoldaki hatt-ı hareketin takip edilmesine insan hayret eder[148]*."*

Ahmet Cevdet'in anlattığı mevcut ortamdan sonraki oturumda azınlıkların sınıflandırılması gündem olmuştur. Gazetecinin anlattığı gibi mevcut sorunlar çözüme ulaşmadığı gibi ekalliyetlere dair yeni sorunların hasıl olmaya başladığını görmekteyiz. Bu meselenin üzerine Rıza Nur, Türkiye'de soy azınlığının olmadığını, yalnızca din azınlıklarının bulunduğunu ifade etmiştir. İtalyan temsilci Montagna ise buna karşılık olarak soy azınlıklarının Türkiye'deki varlığının yadsınamaz olduğunu ileri sürmüştür. Türkiye'de yalnızca Türklerin ve Kürtlerin olduğundan bahseden Rıza Nur, Kürtlerin kendilerini Türklerden ayrı görmediği için azınlık haklarından yararlanma talepleri olmadığını belirtmiştir. Rıza Nur, bu ayrıcalıklı talepleri isteyenlerin yalnızca Rumlardan ibaret olduğunu da eklemiştir[149]. Heyetin düşüncelerine paralel olarak Ahmet Cevdet Bey, soy azınlığı kavramının onaylanmasının Türkiye'yi zaafa düşüreceğini düşünürken kendisinin Papa Eftim'i ve Türk Ortodokslarını örnek vererek onları diğer ekalliyetlerden farklı bir yerde konumlandırdığını da görmekteyiz[150]:

---

[148] Ahmet Cevdet Oran, ''Konferansın Alamet-i Mümeyyizesi", **İkdam**, sayı:9254, 21 Kânunuevvel 1922 (21 Aralık 1922), s.1.

[149] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c:1, kitap:2, s.154-155; Rıza Nur hatıralarında Müttefiklerin azınlık anlayışından şöyle bahseder: *"Frenkler bizde ekalliyet diye üç dil biliyorlar. Irkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Bu bizim için gayet vahim bir şey, büyük bir tehlike. Aleyhimize olunca şu adamlar ne derin ve ne iyi düşünüyorlar… Irk tabiri ile Çerkez, Abaza, Boşnak, Kürt, ilh…yi Rum ve Ermeni'nin yanına koyacaklar. Dil tabiri ile Müslüman olup başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon kızılbaşı da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar. Bu taksimi işittiğim vakit tüylerim ürperdi. Kıllarım sanki birer kazık oldu. Bilekleri sıvadım. Bütün kuvvetimi bu tabirleri kaldırmaya verdim. Pek uğraştım. Pek müşkilat ile fakat kaldırdım."* Bkz: Rıza Nur, **a.g.e.**, s.83.

[150] Gazetecinin buna benzer bir örneğini Haim Nahum Efendi'ye dair söylediği sözlerde de görmekteyiz: *"Biz bizimle birlikte iyiye veya fenaya iştirak edecek milletler hakkında hemşehrilik hakkını bahşederiz. İşte Museviler meydanda. Zavenler falan şurada burada Türk vatanı aleyhinde çalışırlarken sabık hahambaşı Haim Nahum Efendi doğduğu vatanın hukukunu müdafaa için cansiperane çalıştı. Baş vurmadık yer, mesai etmedik yer bırakmadı. Hala da çalışıyor. İşte bu gibi zevatın başımızın üstünde yeri vardır. Böyle temiz elleri kemal-i samimiyetle saklarız ve hatta öperiz bile. O zat ibraz ettiği bu Türklük hissiyle yerli ve ecnebi herkesin hürmet ve teveccühünü kazandı.*

"Bu mesail de yeni bir şekle girdi. Biz evvelce dini ekalliyetlerden bahsediyor idik ve mevzu bahis olan da o idi. Fakat şimdi ne işitiyoruz. Ekalliyetlerden maksat yalnız dini ekalliyetler olamaz imiş. Irki ve lisani ekalliyetler de buna dahil imiş. Düvel-i müttefike murahhasları ve Fransız murahhası bu ikinci nazariyeyi takviye etmek istemiştir.

Bunun neticesi memleketi zaafa düşürmekten başka bir şey değildir. Memleketin heyet-i müttehidesine bir darbe vuracak ve Türkiye'yi zaafa düşürecek olan böyle bir teklifi Türkiye'deki Müslümanlar kabul edemezler.

Evvela, dinen kabul edemezler. Her Müslüman zatın bazen lisanı başka olsa da onlar arasında harsen ve dinen başkalık yoktur. Bunu ecnebiler anlayamazlar. Türkiye'de bilaistisna her Müslümanın harsi ve dini mevcudiyeti hep Türklerle beraberdir. Zaten Türkiye Müslümanları içinde böyle bir iddiaya kalkışanlar yoktur.

Saniyen, Türkiye'de Türk olmayan bir Müslüman hizb-i ekalliyete girip de ekseriyete müteveccih olan vaziyet-i tabiiden kendini istisna etmek istemez. Bu hususta Anadolu'daki Türk Ortodoksları nazar-ı dikkate almalıdır. Bunlar Hristiyan iken hukuk-u ekalliyeti kabul etmediler. Bunların reis-i ruhanisi olan (Papa Eftim Efendi) en ziyade dûrendîş bir zattır ki Türk milliyetinin ekseriyetine bağlanıp kaldı.

Salisen, ekalliyetler demek, haricin velev ki Cemiyet-i Akvam olsun nezaretine maruz olmak demektir. Türkiye Müslümanları içinde böyle bir mevki isteyecek kimse yoktur. Çünkü bu onun vicdaniyatını ihlal edecek mahiyettedir. Binaenaleyh Türkiye'de böyle bir mesele çıkarmak isteyen düvel-i Müttefike murahhasları bu mülahazalara vakıf olmadan ortaya yeni bir mesele atmakla Türkiye'nin şüphesini artırmış olurlar. Buna ne kadar teessüf ettiğimizi teşrihe hacet yoktur[151]."

Montagna bu oturumda Ermeniler için ulusal yurt hususunun da gündeme getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Montagna'nın bu talebi üstüne Rıza Nur, Türk Heyeti'nin böyle bir sorunu görüşmeyi kabul etmeyeceğini kendilerine bildirmiştir.

Ecnebilerin indinde onun kazandığı riayet Rum ve Ermeni patrikleri için bir numunedir. Onun hareketini herkes beğeniyor ve takdir-han oluyor. Bize lazım olan hemşehriler böyle hamiyetli hemşehrilerdir. Zeybekler Yunan ordularını kurşunlarla karşıladıkları zaman onların hemşehrisi olan Manisalı Haim Nahum Efendi de kurşun kadar müessir dili ve kelamıyla başka cephelerde vatanın imdadına koştu. Vatan önünde bir Ahmet'le Mehmet'le Nahum Efendi'nin hiçbir farkı yoktur." Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "Amerikalılar ve Ermeniler", **İkdam**, sayı:9272 8 Kânunusani 1923 (8 Ocak 1923), s.1; Konuya dair bir diğer örneği ise Türkiye'de yaşamak istemeyen Ermenilere seslenerek izlemeleri gereken yolu anlattığı yazısında görmekteyiz: *"Ermeni milletine iki nasihatim var: Biri— Eğer bizimle birlikte oturmak istemiyorlar ise (Arjantin) Cumhuriyet'i dahiline gidip orada temekkün eylemelidirler. Ziraatla çalıştıkları halde levazım-ı hayatiyyelerini temin ederler. Yok eğer yine bizimle birlikte oturmak istiyorlar ise doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi'ne sözü özü doğru bir iki Ermeni yollayıp Türk memleketinde Türk kanunlarına tamamen riayet ederek oturmaya karar verdiklerini beyan ile vatandaşlığa kabul edilmelerini rica ederler. Buna dair bir söz vermek sırf o meclisin hukuk ve salahiyeti dahilindedir. Eğer Meclis'e kanaat gelirse şeraitini dermeyan eder. Ermeniler kabul eder ise bir karar ittihaz olunur. Yoksa Türk vatanında hakkı olmayan ecnebi papaz takımının bir Maraşlı misyonerzadeye teşebbüsat icra ettirmesiyle veyahut Amerika murahhasının zihnine girmekle, havadis uydurmakla, tasniat ile gazetelere türlü türlü kaziyeler takdim etmekle bir netice elde edilemez. O devir geçti. Şimdi sıdk ve hulus, tövbe ve istiğfar devrindeyiz."* Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "Amerikalılar ve Ermeniler", **İkdam**, sayı:9272, 8 Kânunusani 1923 (8 Ocak 1923), s.1.

[151] Ahmet Cevdet Oran, "Teminat Meselesi", **İkdam**, sayı:9254, 24 Kânunuevvel 1922 (24 Aralık 1922), s.1.

Montagna ise bu anlayışın değişmesi gerektiğini, meseleyle tüm dünyanın ilgilendiğini, Türkiye'nin bağımsızlığına karşı bir saldırıda bulunmayacaklarını ve bu sorunun çözüme ulaşmasının Türkiye adına faydalı olacağını beyan etmiştir[152]. Bu esnada Amerikalılar İsmet Paşa'yla Ermeni yurdu meselesini görüşmek istese de kendisi bu talepleri kesinlikle reddettiğini söylemiştir[153]. Paşa, Müttefiklerin bu talebin bir devletin toprak bütünlüğüne aykırı olduğunu ve zaten milli mücadele devam ederken Ankara Hükümeti ile Rus Hükümeti arasında imzalanan muahedelerin Ermenistan ile sınırı tayin ettiğini bildirmiştir[154].

Türk Heyeti'nin Ermenilere bir yurt tahsis edilmesini reddetmesine rağmen Müttefiklerin bir de Ermenilere söz hakkı verme teşebbüsü Ahmet Cevdet Bey tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Gazeteci, Türk Heyeti'nin Ermenilerin müzakereye dahil olması halinde diğer memleketlerden gelen Müslüman mümessillerin de dahil olması gerektiği yönündeki talebini de aktarmıştır[155].

---

[152] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:2, s.157,158.

[153] Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s.216 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:90).

[154]Birsel, **a.g.e.**, s.145; Rıza Nur Bey ise *"Mademki Amerikalılar insaniyet için Ermenilerin rahatlarını istiyorlar ve kendileri insaniyete hizmet gayretindedir. Bu halde onlara Amerika'da yurt versinler."* diyerek Amerikalı murahhasların Ermeni yurdu konusundaki ısrarına karşı bir çıkışta bulunmuştur. Kendisinden bunun sebebini sorduklarında ise *"Çünkü Türkiye'de henüz konfor yoktur. Amerika tamamıyla teşkilatı yapılmış, rahat ve saadeti yerinde zengin bir memlekettir. Ermeniler orada çok rahat olurlar."* demiştir. Bkz: Rıza Nur, **a.g.e.**, s.94.

[155] *"Garip şey! Ben ihtimal vermezdim ekalliyetler meselesiyle iştigal eden tali komisyon salı günkü müzakerat ruznamesine Ermenileri de ithal etmez mi? Halbuki gerek İsmet Paşa büyük nutuk cevabında Lord Curzon'a ve gerek Rıza Nur Bey tali komisyon reisine bu mesele ile iştigali esasen kabul edemeyeceklerini katiyen bildirmişler her türlü ihtimalatın önüne geçmişlerdi.*

Böyle bir redd-i kat'i üzerine Ermenilerin yine ruznameye konuşu ve ibtida-yı emirde murahhaslarımıza suret-i hususiyyede olsun haber verilip onların muvafakatları istihsal olunmayışı türk heyet-i murahhasasını hayretlere düşürdükten sonra fevkalhad ve münfail ve muteber eyledi. Bu iğbirar çok yerinde ve çok haklı idi. Sanki bizimle eğleniyorlardı. Suret-i katiyyede vaki olan mükerrer, resmi ve aleni beyanatın demek ki ciddiyetine inanılmıyor idi ki ruznameye kendiliklerinden böyle bir maddeyi ilave ettiler demek zaruri değil midir?

Bahusus bir gün evvel Rıza Nur Bey seciye-i mümeyyizesi olan ciddiyet-i lisan ile bu meselelerin asla ve kat a meydana konmasını ve redd-i kati muhakkak olduğunu ekiden surret-i hususiyyede dahi beyan etmiş idi. Rıza Nur Bey'le müzakere kolaydır. Çünkü eğer bir şeyi kabul etmeyecek ise hiç dolambaçlı yollara ve üsluplara müracaat etmeksizin ya olur yahut olmaz der hükmünü katiyen verir. Artık yorulmaya hacet yoktur. Türk murahhaslarının kavil ve fiildeki samimiyetleri bu kadar aşikâr iken yine ortaya merdud bir meseleyi çıkarmak hiç de mahirane bir hareket değildir.

Heyet-i murahhasamız bu ruzname kendilerine tebliğ edilir edilmez iktiza eden cevabı vermekte gecikmediler. Evvelki kararlarını tekrar etmekle beraber eğer Ermeniler işe karıştırılacak olursa Suriye'den Filistin'den Mısır'dan gelmiş heyet-i murahhasanın da kabulü iktiza edeceğini ve

Müttefiklerin bu ısrarcı tavırları sebebiyle uzlaşmaya varılamadığını düşünen Oran, Türk Heyeti'ne yorma politikası uygulandığını düşünmektedir. Buna rağmen heyetin taleplerinden geri adım atmamasından da övgüyle bahsetmektedir:

"Bakalım salı günü ne olacak? Bildiğin bir şey varsa o da murahhaslarımızın komisyonun bu meseleye hasredilmiş olan celsesine gitmemeye katiyen karar verdikleridir. Tahriri notayı aldıktan sonra tali komisyon salıdan evvel tahsih-i hata etmeyecek olursa o gün Türk murahhaslarını nezdinde göremeyecektir. Bundan kestirme yol da yoktur.

Sıcak çorbaya yeniden soğuk su katılmamış olsa idi ekalliyetler meselesi olsun bitmiş olacaktı. İkide bir de yeni Türkiye'nin prensipleri haricinde aykırı işler mevzubahis ola ola müzakerat bu kadar uzadı. Yoksa esaslar çoktan takarrür eder giderdi. Teferruata ait her nevi meseleler dahi muamele-i mütekabile veya mukabele bil misil usulüyle tesviye-pezir olurdu.

Acaba ikide bir Türk heyet-i murahhasasını tecrübe için mi bu işler çıkarıyorlar? Şunları bıktıralım yoralım da ağızlarından biri taahhüt alalım diye mi çalışıyorlar? Vakıa murahhaslarımız yorulmuyor değil. Herhangi madde olursa olsun beş on sualciye karşı bir cevap verici ve müteaddit itirazcıya mukabil bir itirazlar defedici vaziyetinde bulunan heyet-i murahhasamıza usanç gelmemek kabil midir? Ancak Türkler Lozan'da sulhu akdetmek ve mesuliyet-i maneviyyeye düşmemek niyet-i halisanesiyle gelmiş olduklarından her şeye tahammül ediyorlar her müzakereden çıktıkça kuvvetlerinin tenakus ettiğini değil bilakis tezayüt ettiğini görüyoruz. İstiklal mücadelesinde çelik kesilmiş olan murahhaslarımızı alınlarından öpeceğimiz geliyor[156]*."*

30 Aralık 1922 tarihli oturumda Amerikan temsilci Dwight, Türk topraklarında kurulmasını istedikleri Ermeni ulusal yurduna dair bir tasarı sunmuştur. Bu tasarıda Türk topraklarında bulunan Ermeniler için en makul çözümün burada belirlenecek bir toprak parçasında kurulacak yurt olduğunu ileri sürmüşlerdir[157]. "Ermenistan İçin Amerikan Derneği" adlı kuruluş, Ermenilere tahsis edilecek yurdun yerine, bu süreçte doğacak mali giderlere, bölgenin korunmasına ve göçmenlerin bu bölgeye yerleştirilmesine dair bir Montgomery imzasıyla konferansa bir memorandum

---

diğer memleketlerin Müslüman mümessilleri de isbat-ı vücut etmeleri lazım geleceğini beyan etmişlerdir. Heyet-i murahhasa bunu dedikten sonra ekalliyetler hukuku emrinde Avrupa'daki eyaletlere verilen hukuktan Türkiye'de bir habbe ziyade verilmeyeceğini de tefhim eylemişlerdir ki bu da lazım idi. Zira daima fazla fazla şeyler koparmak hevesi var." Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "Ekalliyetler-Ermeniler", **İkdam**, sayı:9266, 2 Kanunisani 1923 (2 Ocak 1923), s.1; Nuri Sağlam, **Türk Basınında Lozan-Ahmet Cevdet'in Lozan Makaleleri**, Albaraka Yayınları, İstanbul 2023, s.111-113.

[156] Ahmet Cevdet Oran, "Ekalliyetler-Ermeniler", **İkdam**, sayı:9266, 2 Kanunisani 1923 (2 Ocak 1923), s.1; Nuri Sağlam, **Türk Basınında Lozan-Ahmet Cevdet'in Lozan Makaleleri**, Albaraka Yayınları, İstanbul 2023, s.111-113.

[157] Amerikan temsilci heyetinin sunduğu bildirinin tam metni için bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:2, s.242,243.

sunmuştur. Bu bağlamda yurt kurulacak bölgenin tayinini alt komisyona bırakmakla beraber Suriye'nin kuzeyi de kendilerinin önerileri arasında bulunmuştur. Kendileri bu yurdun kurulması adına en fazla 20 milyon dolar borcu Türklere verebileceklerini de beyan etmişlerdir. Bununla beraber Ermeni yurdunun korunması için az sayıda jandarma kuvveti de taleplerinin arasında bulunmuştur[158].

Amerikalıların bu teklifi Ahmet Cevdet Bey'in şiddetli eleştirilerinin hedefi olmuş, gazeteci konferansa sunulan metnin maddelerini tek tek değerlendirmiştir[159].

---

[158] Konferansa sunulan memorandumun tam metni için bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:2, s.244,246.

[159] *"Dünkü cuma günü (29 Kânunuevvel) Amerikalılar namına meydana bir ucube, bir layiha çıkarıldı ve matbuat mahfili sıralarının üstüne serildi. Bu Amerika'dan gelmiş bir yılbaşı hediyesi idi. Kilikya'da Cebel-i Bereket taraflarında bir Ermeni yurdu tesisine ve bunun için Amerika'dan yirmi milyon dolar tahsis edileceğine dair birtakım gelin güveyi olmaları havi olan bu layiha saygısızlığın parlak bir numunesidir. Layiha mürettipleri en halis ve en cesur ve cengâver Türk halkının sakin olduğu bu yerleri oturanların ellerinden alıp Ermenilere tevzi niyetindedirler. Hiç akıl etmiyorlar ki memleketlerini istila-i ecanibe karşı müdafaa için kadın erkek feda-i hayat etmiş olan bu halk eben an ceddin sahibi oldukları vatanı Amerika'daki proteston papazları namına hareket eden ve Maraş'ta bir misyonerin sülbünden dünyaya gelen Montgomery'nin teşebbüsüyle ve Protestan kilisesinin telgraflarıyla terk edip çıkacak bir halk değildir.*

Zaten Rıza Nur Bey bundan evvel buna benzer bir meselenin ruznameye derç olunmasını bile protesto etmiş ve onunla meşgul olacak celseye ayak bile basmamıştı. Şimdi yine böyle tertibat ile konferans iştigal etmeye çalışıyorlar. Bakalım ne mütalaalar dermeyan ediyorlar:

1-Suriye mandası Fransa'ya verildiği vakit Cemiyet-i Akvam tarafından tayin edilmiş olan Suriye'nin şark hududuyla Ankara ve Fransa arasındaki ayrı itilafnamede temin edilmiş olan hatt-ı hudut arasındaki arazinin mukadderatı elyevm takarrür etmemiş addolunabilir. Bunu Lozan Sulh Konferansı Türkiye'ye verecektir. Bu araziyi istediği gibi istimal etmek konferansın elindedir!! (Yanlış misyoner efendi yanlış!)

2- Türkiye ile Suriye arasında bitaraf bir mıntıka bulunur ise bu sulh için haiz-i muhassenat olur. (İşte bak doğru. Suriyelilerle bizim aramıza Ermeni … sokmak sulha ne kadar yardım eder!)

3-Mültecileri bu havaliye gitmeye ikna etmek kolay olur. (Gitmeleri için yalvarılsa daha iyi olmaz mı?)

4- Bu havalinin deniz ile muvasalası kolaydır.

5-Fırat'ın garbında kain olan bu mıntıka (Sis) ve (Elbistan) tariklerine doğru tevsi edilecek olursa Fırat'ın şark kısmının Türkiye'ye terkine karşı tavizat istihsal edilmiş olur. Bu suretle 18 bin mil murabba (beher mili 1500 metreden hesap ettik) vüsatinde bitaraf arazi meydana gelir ki bunun Türkiye'den tefriki Türkiye'nin inkişaf-ı dahiliyesine halel vermez. (Sevr muahedesinin hedefi de o değil mi idi?)

6- Bu bitaraf memleket Cemiyet-i Akvam idaresi altında muhtariyete malik olmalıdır.

Mültecilerin yerleştirilmesi için de şu mütalaa yürütülüyor:

"İstanbul Ermenilerinin memleketlerini terk eylemelerine, yurda gideceklerine intizar etmemeli (biz de öyle zannederiz) mamafih İstanbul'da on beş bin mülteci vardır ki kısm-ı azami çiftçidirler. Bunlardan birçoğu milli yurda gitmeyi tercih edeceklerdir. İzmir ve Anadolu'dan ahiren iltica edenlerin miktarı 110 bini bulur. Bunlardan birçoğu yurda gitmeyi büyük bir nısfet addeceklerdir. Son muhacirler gelmeden evvel Türkiye'de yetmiş beş bin mülteci vardı. Bunlardan çoğu Suriye'de esaslı surette birleşmişlerdir. Rusya'da bilhassa Kafkasya'da dört yüz bin kadar Ermeni mültecisi bulunur. Bunlar da kısmi azami emin bir yere giderek orada çalışmak imkanını bulmakla mesut

Türk Heyeti'nin kati çizgilerinin olduğunu konuda Amerikan Montgomery'nin tavrına karşı sert bir eleştiri yaptığını gördüğümüz gazeteci bu sözleriyle Türk Heyeti'nin topraklarını koruma konusundaki kararlılığını da tekrar gözler önüne sermektedir:

"Sanki bu adamlar İsmet Paşa'nın Lord Curzon'a verdiği cevabı görmemişler de yeniden Türk ülkesini paylaşmaya çalışıyorlar! Türk'ün kanıyla vermediği bir yeri şimdi hava ile almaya kalkışıyorlar. Beri tarafta Türkiye hakkı olduğu yerleri istirdat etmek için elinden gelen gayreti sarf etmekte iken bunlar milli yurdumuzun en mühim bir kısmını ele geçirmek sevdasına düşmüşler. Bazı arazi var imiş ki onun mukadderatı henüz tayin edilmemiş imiş. Bunu da Lozan Konferansı istediği gibi istimal etmek hakkına malik imiş! Amerikalı misyoner zade, hala Lozan'daki murahhasları böyle şeylere pabuç bırakır takımdan addediyor. Bilmiyor ki Türkiye'nin milli hududu dahilinden yirmi otuz bin kilometrelik değil bir karış yeri bile terk etmek hiçbir konferansın salahiyeti dahilinde değildir. Biz konferansa vermek için değil almak için gittik.

Ermenilere bu kadar muhabbeti olanlar onlara el kesesinden sadaka vereceklerine kendi vasi topraklarında neden iller ayırmıyorlar acaba? Müstakbelde Türkiye'nin başına ikinci bir Ermenistan çıkarmak için mi? Geçenlerde Fransa'da bir kanun kabul olundu. Hudutlarda bulunan toprakların ecnebilere satılmasını menediyor idi. Misyoner Montgomery'nin sahavetine bakın ki Türkiye'nin en mühim bir hududundan yirmi otuz bin kilometrelik yerimizi bizimle muhasame etmiş olan bir millete bahşediyor. Biz, ahalimiz artık sulh ve müsalemet mesaisiyle meşgul olsun, sapanla harmanla vakit geçirsin diye intizar ederken Amerikalı hayırperver misyoner halkımızı tekrar sulha sarılmaya mecbur edecek teklifata girişiyor! Lozan Sulh Konferansı'nda uğradığımız koca koca haksızlıklardan bıkmış usanmış iken şimdi o konferansa yeni bir yılbaşı hediyesi takdim olunuyor[160]."

1923'ün ocak ayına gelindiğinde Müttefiklerin Ermeni yurdu planlarına dair yapılan görüşmeler henüz bir neticeye varamamıştır. Lozan'da bulunan Ermeniler ise çalışmalarını hızlandırmış, İsmet Paşa'yla görüşerek kendilerine yurt tayin edilecek bölgeyi belirlemesi için kendisine baskıda bulunmuşlardır[161]. 6 Ocak 1923'te toplanan tali komisyonda Montagna, Ermeniler Türk topraklarında bir araya getirildiği ve güvenceleri sağlandığı takdirde İsmet Paşa'nın altını çizdiği dış müdahalelerin de yaşanmayacağını beyan etmiştir. Müttefikler bu meselenin mahiyetinin Ermenilerin kendi kültür ve dilini muhafaza etme imkânına kavuşturulması olduğunu iddia

---

olacaklardır." Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "Amerikalıların Ermeni Propagandası", **İkdam**, sayı:9269, 5 Kânunusani 1923 (5 Ocak 1923), s.1; Nuri Sağlam, **a.g.e.**, s.115-117.

[160]Ahmet Cevdet Oran, "Amerikalıların Ermeni Propagandası", **İkdam**, sayı:9269, 5 Kânunusani 1923 (5 Ocak 1923), s.1; Nuri Sağlam, **a.g.e.**, s.115-117.

[161] Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yayınları, İstanbul 2003, s.241.

etmiştir[162]. Rıza Nur ise konferansta bulunan Amerikalı gazetecilere seslenerek misyonerlerin Ermeni yurdu hayallerini sorgulamıştır[163]. Bunun ardından Rıza Nur, Müttefiklerin bağımsızlık taleplerine kulak tıkadığı birçok devlete topraklarını verdiği takdirde Türklerin de Ermenilere yurt verebileceğini ileri sürmüştür. Rıza Nur'un bu çıkışının ardından Türk Heyeti oturumu terk etmiştir[164].

Ekalliyetlere dair çekişmeli geçen oturumlar sonrası 9 Ocak 1923 tarihinde toplanan oturumda gayrimüslimlerin askerlikten muaf tutulması ve genel affın genişletilmesi hususunda iki taraf arasında görüş ayrılığı yaşanmıştır. Türk Heyeti askerlik şartını eşitliğe aykırı olduğu[165] ve gayrimüslimlere ekonomik anlamda güç kazandırabileceği gerekçesiyle[166] kesin bir şekilde reddetmiştir. Türk Heyeti azınlıkların askerlik hizmetinden muaf olmasına karşı çıkmış, genel affın geniş bir şekilde uygulanması konusunda ise olumsuzluklar doğurabileceği konusunda çekincesini dile getirmiştir[167]. Bunun yanında yalnızca Hristiyan azınlıkların varlığı

---

[162] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:2, s.274.

[163] "Rıza Nur Bey dün bazı Amerikalı gazetecilere hitaben *"Ermeniler için istenilen yere Amerika misyonerleri boşa mı sanıyorlar? Oradaki Türkleri acaba ne yapacaklar imiş? Ermeni yurdunun içinde bir de Türk yurdu mu teşkil etmek niyetindeler?"* suallerini irat eyledi. Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "Amerikalılar ve Ermeniler", **İkdam**, sayı:9272 8 Kanunisani 1923 (8 Ocak 1923), s.1.

[164] Rıza Nur o anları hatıralarında şöyle anlatır: *"İtilaf Devletleri Ermenileri kendilerine siyasi alet yapmışlar, ateşe saldırmışlardır. Kendi devletleri aleyhine isyan ettirmişlerdir. Bunun netice onların te'dibi olmuştur. Te'dip ile sâri hastalık açlık ve hicret ile kırılmışlardır. Bunun bütün mes'uliyeti bize değil, İtilaf Devletleri'ne aittir. Ermenilere mükafat lazımsa siz verin! El malı ile dost kazanılmaz. Ermeniler mazlum imiş, onlara yurt, istiklal vermeliymiş. Biz bunlara kaniiz. Ancak dünyada mazlum millet bir tane değildir. Mısır hürriyeti için birkaç defadır ve daha dün kan ile çalkalandı. Hindistan, Tunus, Cezayir, Fas hürriyetini, yurdunu istiyor. Hatta İrlandalılar yurtları, istiklalleri için kaç asırdır, ne kadar kan döktüler? Siz bunlara istiklallerini, yurtlarını verin, biz de Ermenilere derhal verelim. Bütün bu okuduklarınız keemlenyekundür. Bu şart dahilinde burada duramayız. Celseyi terk ediyoruz. Ayağa kalktım. Bu sözlerim çok ağırdı. Hepsi pancar gibi kıpkırmızı idi. Hele Rumbold! Kâh al kâh mosmordu."*Bkz: Rıza Nur, **a.g.e.**, s.99; Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:2, s.278.

[165] İsmet Paşa, 31 Aralık 1922 tarihli oturumda *"Azınlıkların askerlik hizmetinden bağışık tutulmaları, bir ülkenin yurttaşlarından tek bir kısmına ayrıcalıklar sağladıktan başka, aynı yurdun çocukları arasında bulunması gereken duygu birliğinin kurulması ve kuvvetlendirilmesi bakımından da sakıncalı olacaktır. Bu yüzden Türkiye bu teklifi hayati çıkarlarına aykırı saymaktadır."* ifadeleriyle Müttefik taleplerini reddetmiştir. Bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c:1, kitap:1, s.211,212.

[166] Rıza Nur Bey, Türkler askerde kazanç sağlayamazken Hristiyanların yerlerinde kalarak zenginleşmeye devam etmelerinden dolayı askerlik hizmetinin eşit şartlarda yürütülmesini talep etmiştir. Bkz: Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, İşaret Yayınları, İstanbul 1992, cilt:2, s.264.

[167] Oturumdaki temsilcilerin konuşmalarının tamamı için bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c:1, kitap:1, s.295,307; Salahi R. Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi", **Belleten Dergisi**, Ankara 1974, cilt:38, sayı:149, s.72.

kabul edilmiş ve bu mesele sükunetle sona ermiştir[168]. Ermeni yurdu meselesi ise aynı oturumda gündeme getirilmiş, Müttefikler barışın imzalanmasının ardından Türkiye'nin Ermenilere bir toprak tahsis etmesi talebini yinelemişlerdir. Türk Heyeti ise bu talebi yeniden reddetmiştir. Amerika murahhasları oturumda hiç söz almamış ve Ermeni yurdu meselesinde son noktaya ulaşılmıştır[169]. Konferansta İngiliz heyetinde bulunan Andrew Ryan özel mektubunda Ermeni yurdundan bahsederken *"Ermeni milli yurdu konusu -nerede ise konferansın en büyük patırtılarından birisine neden olmasına rağmen- ciddi bir sorun değildi. Korkarım ki bu sorun bir vitrin dekoru olarak ortaya atılmıştı. Bu sorunun içi de gerçekte mağaza camekanlarında raf rafa gördüğümüz süt teneke kutuları kadar boştu."* ifadelerini kullanarak esasında bu meselenin Türk Heyeti'ni zayıflatmak amacıyla ortaya atıldığını kanıtlamıştır[170]. Müttefiklerin bu planına karşın Türk murahhaslarının çabası sayesinde bu mesele konferansın gündeminden çıkarılmış ve Türk topraklarında bir Ermeni yurdu kurma hayalleri sonuçsuz kalmıştır[171]. Ekalliyetlerin statüsünün tayin edilmesi ise konferansın ikinci dönemine kalmış, Lozan Antlaşması'nın 37-45. maddelerindeki hükümlerle çözüme kavuşturulmuştur[172].

1.8. MUSUL MESELESİ

Lozan Konferansı'nda gündeme gelen en ihtilaflı konulardan biri Türkiye'nin Irak sınırını çizecek olan Musul'un vaziyeti olmuştur. Bu bölge İngiltere için hem petrol bakımından zengin olduğundan hem de Hindistan'a giden yolun güvenliği açısından ehemmiyetli bir noktadadır. Türkiye için ise Misak-ı Millînin bir parçası olan Musul, Türk topraklarında kalması şart olan bir bölgedir[173]. İsmet Paşa, İstanbul ve Boğazların yanında Musul vilayetini de diplomatik yolla ülke topraklarında tutmak

---

[168] Şimşir, **a.g.e.**, s.360,361 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:210,211,212)

[169] Şimşir, **Lozan Telgrafları**, s.360,361 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:210,211,212).

[170] Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu (1914-1923)**, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.190.

[171] Eyüp Kaptan, **Lozan Konferansında Azınlıklar Sorunu**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2002, s.114.

[172] Süleyman Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, cilt:2, sayı:3, s.133.

[173] Zekeriya Türkmen, **Musul Meselesi- Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s.65,66.

gibi zor bir görevi üstlenmiştir. Irak sınırı için verilen talimat, Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un vilayetlerinin talep edilmesi, aksi bir ihtimalde ise hükümetin yönlendirmesiyle hareket edilmesi olmuştur[174].

Musul vilayetinin durumu tıpkı tamirat bedeli meselesinde olduğu gibi Ahmet Cevdet Bey'in yazılarında diğer meselelere nazaran daha az bir yer tutmuştur. Bu meseleye dair yazılar da bilhassa vilayetin nüfusunu oluşturan unsurların tartışıldığı oturumlara dairdir. Musul meselesinin müzakere edileceği gün Lord Curzon'un İsmet Paşa'ya gönderdiği mektupta Suriye sınırının bahsi geçmiş, bu durum da Fransızlarda Suriye sınırına dair endişeyi doğurmuştur. Ahmet Cevdet Bey, Fransa'nın endişesine ve yaşanan hadiseleri aktarmıştır[175].

Musul meselesi 23 Ocak 1923 tarihli oturumda Lozan Konferansı'nda müzakere edilmeye başlanmıştır. Esasında bu mesele 27 Kasım 1922 tarihinde gündeme getirilecekken İsmet Paşa'nın Curzon'a meselenin hususi görüşmelerde ele alınmasını talep etmesiyle umumi görüşmelerden vazgeçilmiş ve görüşmelere başlanmıştır[176]. İkili görüşmelerde herhangi bir sonuç elde edilemeyince Curzon, İsmet Paşa'ya meselenin umumi toplantıda görüşülmesini teklif etmiş ve iki temsilci

---

[174] Bilal Şimşir, "Musul Sorunu ve Türkiye- İngiltere- Irak İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, cilt:21, sayı: 63, Ankara 2005, s.861.

[175] *"Musul müzakeresine başlanacağı günü (Kânunusaninin 23. salı günü) ihbar için Lord Curzon tarafından İsmet Paşa'ya gönderilmiş olan mektupta (Suriye) hududunun da zikri geçmesi yalnız konferans alanda değil Fransa'da dahi pek çok teşrihata tefsirata bâdî oldu.*

Suriye hududu maddesi Ankara ile Fransa arasında mün'akid-i itilafname ile halledilmiş olduğunu beyan eden Fransızlar bu mesailin yeniden mevki-i tezekküre konmuş olmasında şüphelere düştüler. Bu şüpheler ta İsmet Paşa tarafından Lord Curzon'a cevap verilinceye kadar devam etti. Hatta bir Fransız gazetesinde öyle bir suret-i ifade okuduk ki Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında güya buna dair söyleşilmiş imiş! İsmet Paşa'nın vermiş olduğu cevabın neden ibaret olduğunu anlamak isteyen Fransız gazetesi muhabirleri pazar günü cevabın mealine muttali olur olmaz hemen Paris'e telefonla ahyar-i keyfiyet ettiler.

Paris'te uyanmış olan endişeler bütün gün haber üzerine zail oldu. Lord Curzon'un Suriye hududu meselesini Musul meselesine karıştırmasındaki maksat hakkında türlü türlü imalar işitildi. İngilizlerin tefsiri Suriye hududu işinin yeniden Lozan Konferansı'nda mevzu bahis konuşması matlup olmayıp Ankara-Fransız itilafnamesinin ityan ve kaydıyla geçilmesi matlup olduğudur. Taraf-ı diğerin tefsiri ise bilakis mezkûr hudut işinin de teferruatına girişilmesi arzusudur. Bunda Lord Curzon'un siyasi bir tabiisine atfettiler. Bu tefsirlere sebep Lord Curzon'un ifadesindeki ihtisardır. Eğer maksadını izah etmiş olsa idi o tefsirlere mahal kalmazdı." Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "Musul-Suriye", **İkdam**, sayı:9292, 28 Kânunusani 1923 (28 Ocak 1923), s.1.

[176] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:1, s.343.

bu fikirde mutabık kalmıştır[177]. İsmet Paşa bu süreçte meselenin ne kadar ağır olduğundan bahsederken o günlerde üç gece uyuyamadığını da belirtmiştir[178].

Oturum başlangıcında İsmet Paşa Musul vilayetinin Türk topraklarında kalmasının gerekçelerini sıralamıştır. Bu bağlamda etnik, siyasi, tarihi, ekonomik, askeri ve coğrafi sebeplerden bahseden İsmet Paşa uzunca bir konuşma yapmıştır. Öncelikle etnik olarak Türk ve Kürt nüfusun Müslüman olmayanlardan fazla olduğunu beyan eden İsmet Paşa, İngiliz verilerinin de Türk ve Kürtlerin çoğunlukta olduğunu kanıtladığını hatırlatmıştır[179].

Musul'un Türk topraklarına dahil olmasına karşı çıkan İngilizler, vilayetlerde pek çok Arap bulunduğu, Kürtlerin Türklerle beraber yaşamak istemediğini, Arap nüfusun savaş ve mütareke döneminde kendilerine bağlılık geliştirdiğini ve İngilizlerin Milletler Cemiyeti Misakı dahilinde Irak üstünde bir *"mandat"* alarak Müttefiklere karşı sorumluluk sahibi olduğunu beyan etmiştir. Türk Heyeti ise Arapların Musul'da azınlık olduğunu kendi verileriyle kabul ettiklerini, Kürtlerin Türklerden ayrı yaşamak istediğinin aslı olmadığını ve bu iki unsurun yıllardır beraberce uyum içinde yaşadığını, Türklerin Osmanlı Devlet döneminde yapılan antlaşmalara bağımlı olmadığından *"mandat"*ın bir şey ifade etmediğini ve TBMM Hükümeti'nin hem Türklerin hem de Kürtlerin hükümeti olduğunu bildirmiştir[180].

---

[177] Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, s.169,170.

[178] *"Bilesiniz ki çok yorgunum. Üç gece uyumadım. Bugünkü Musul müsademesini düşündüm. Curzon inkıta karşısında şimdilik ric'at etti. Büyük ve mütemadi tertibat ve tehdidat yaptı. Çok yoruldum. Benim güzel Gazi Şefim beni bu kadar imtihana niçin feda ettin."* Bkz: Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s.429 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no: 262).

[179] İsmet Paşa'nın sunduğu etnik nedenlere göre Musul vilayeti 503 bin kişilik yerleşik nüfusunun haricinde Türk, Kürt ve Arap göçebe aşiretlerden oluşmaktadır. Bu aşiretler yıl içinde devamlı olarak yer değiştirdiğinden bunları Musul nüfusuna dahil etmek imkansızdır. Türk istatistiklerine göre, Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancağı olmak üzere Musul vilayetinde toplam 263,830 Kürt, 146,960 Türk, 43,210 Arap, 18,000 Yezidi ve 13,000 de Müslüman olmayan unsur bulunmaktadır. Sancaklara dağılıma bakıldığında nüfusun 4/5'inden fazlasını Türkler ve Kürtler oluştururken 1/5'inden azını da gayrimüslim unsurlar meydana getirmektedir. Bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:1, s.343-347; Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, s.307.

[180] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:1, s.347,348.

Tarihi ve coğrafi nedenleri de beyanında belirten İsmet Paşa, Osmanlı Devleti'nden ve hatta Selçuklulardan evvel Musul bölgesinin Türklerin hakimiyeti altında bulunduğunu belirtirken coğrafi olarak Irak ve Anadolu'nun ayrıldığı çizginin[181] kuzeyinde Musul'un bulunduğunu ve bu vilayetin Anadolu'yu İran'ı ve Suriye'yi bağlayan yolların birleşim noktasında bulunduğundan mahiyetini gözler önüne sermiştir. Askerî açıdan bakıldığında ise Anadolu'nun güneyinin güvenliğinin sağlanması bakımından Musul'un öneminin büyük olduğu İsmet Paşa tarafından beyan edilmiştir[182].

İsmet Paşa'nın beyanı üzerine Lord Curzon kendisinin sunduğu istatistiklerin seneler evvel tutulduğundan hakikati yansıtmadığını ve bu verilerin yalnızca askerlikle ilişik olduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine İngiliz verilerini esas alacağını belirten İngiliz temsilci Musul vilayetinde güncel olduğunu iddia ettiği verileri paylaşmıştır[183]. Curzon'a göre Arapların 1/4'ünü oluşturduğu Musul vilayetinin Türklere teslim edilmemesi gerekirken Türk nüfusu burada yalnızca on ikide bir kadardır. Üstelik buradaki Türklerin Osmanlı Türklerinden değil yıllar önce Orta Asya'dan gelenlerden oluştuğunu iddia etmiştir. Nüfusu oluşturan unsurlardan biri olan Kürtlerin İran soyundan geldiğini iddia eden Lord Curzon Kürtlerin plebisit istemediğini de eklemiştir. Son olarak Hıristiyan nüfus hakkında konuşan İngiliz temsilci, Asuri ve Nesturî Hristiyanlarının Ankara Hükümeti'nden kurtulmak için kendisine sürekli olarak başvuru yaptığını da öne sürmüştür[184].

Curzon'un Türk Heyeti'nin sunduğu istatistikleri reddederek İngiliz istatistiklerini esas almasının ardından Ahmet Cevdet Bey, İngilizleri propagandacı olarak nitelemiş ve Curzon'un işaret ettiği istatistikleri güvenilir bir kaynak olarak

---

[181] Bu çizgi İsmet Paşa tarafından ''Cebel Hamrin- Cebel Fuhul- Vadi-i Tatar- Cebel Sancar'' çizgisi olarak ifade edilmiştir. Bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:1, s.351.

[182] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:1, s.352.

[183] Lord Curzon'un nüfus istatistiklerine göre Musul vilayetinde 180.000 Arap, 455.000 Kürt, 66.000 Türk, 62.000 Hıristiyan ve 17.000 de Yahudi bulunmaktadır. Bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:1, s.358.

[184] Lord Curzon'un beyanatının tamamı için bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:1, s.358-364.

kabul etmemiştir. Bu noktada Türkiye'nin kendi coğrafyasını tanıma hususunda yetersiz kalışının gazeteci tarafından eleştirildiğini de görmekteyiz. Ona göre ilmi olarak geri kalmışlığın verdiği noksanlıklar kendini farklı sahalarda göstermektedir:

"Lord Curzon propagandacılara itimat etti. Halbuki onların sermayesi hep yalan idi. Lord Curzon Musul meselesinde bu defa da taraf-ı muhasımın vesikasından, yani bizim kabulde mazur olduğumuz bir vesikadan bahsediyor ki o da mütareke esnasında iki İngiliz zabıtanın nüfus-u ahaliye ırkların miktarına ve hissiyatına dair tanzim etmiş oldukları istatistiklerdir. Eğer bu istatistikler muharebe ve muhasemeden evvel tanzim edilmiş olsalar idi ve bahusus İngiltere Irak üzerinde vazıyed olmasa idi bu istatistikler bir dereceye kadar nazar-ı itibara alınırdı. Halbuki şimdi bunların bir kıymeti olamaz.

Memleketimiz hakkında istatistiki malumata lüzumu kadar ehemmiyet verilmemiş olduğundan öteden beri çok ziyanlara uğramışızdır. Kezalik bizde coğrafî malumat ve coğrafya mütehassısları dahi ya nakıs veya hiç yoktur. Darülfünunumuz ise pek yeni olduğundan oradan da henüz bu gibi ulema yetişecek kadar vakit olmadı. Elyevm Viyana'da ikmal tahsil etmekte olan bir genç mütehassısımız vardır ki hedefi olan noktaya vasıl olduğundan bizim için kıymetdar bir uzv-ı ilmi olacaktır.

Tarihte evvelce memleketimizin şuabat-ı tarihçesinde ayrı ayrı mütehassıslar yetişmelidir ki bir mesele zuhurunda muhatabı ikna edecek mütalaat serdedilebilsin. Bizim coğrafya tetkikatı sahasındaki noksanımız şayan-ı hayrettir. Türkçe elde hiçbir şey yoktur. Vilayetlerimize zihniyet-i ilmiye girmemiş olduğundan asırlar geçtiği halde idare-i mülkiyemiz o noksanı cebredememiştir. Yoksa öyle bir zihniyet olsa idi vilayetlerimizin bu ana kadar ne mükemmel ve kaç türlü coğrafyası vücuda gelebilirdi[185]."

Lord Curzon konuşmasına son verirken tarafsız bir bakış açısının meseleye dahil olması için Musul vilayetine dair meselenin Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesini önermiştir[186]. Bu teklifi onaylaması için Türk Heyeti'ne çağrıda bulunan Curzon, Türk Heyeti daha önceki oturumlarda bu cemiyete üye olmayı kabul ettiğinden cemiyetin güvenilirliğinden şüphe duymayacaklarını düşünmüştür[187]. Müttefiklerin meselenin Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesi talebi bu bölgenin Türk topraklarından ayrılmaz bir bütün olması sebebiyle İsmet Paşa tarafından reddedilmiştir[188]. İsmet Paşa Musul sorununun çözüme kavuşması için birkaç defa

---

[185] Ahmet Cevdet Oran, "Vesaik Nasıl Oldu?", **İkdam**, sayı:9262, 29 Kânunuevvel 1922 (29 Aralık 1922), s.1.

[186] Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s.445 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no: 277).

[187] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:1, s.364,365.

[188] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:1; Demirci, **a.g.e.**, s.137,138.

görüşüldüğünü, İngilizlerle özel müzakereler yapıldığını fakat uzlaşma sağlanamadığını belirtmiştir. Bunun üzerine mevzu bahis konu hakkında muahedenin imzasının ardından önce bir sene, sonra dokuz ay zarfında iki taraf arasında meselenin görüşüleceğini ve anlaşma sağlanamadığı takdirde Cemiyet-i Akvam'ın hakemliğine başvurulacağını yazmıştır[189].

1.9. NÜFUS MÜBADELESİ VE İSTANBUL RUM PATRİKHANESİ

Lozan Konferansı'na giden Türk Heyeti'ne hükümet tarafından verilen talimat mübadelenin esas olması gerektiğidir. Milletler Cemiyeti'nden Friedtjof Nansen Türk ve Rum halkın durumunu tetkik etmek üzere Türkiye ve Yunanistan'da çalışmalarda bulunarak bir rapor hazırlamıştır[190]. Hazırladığı raporu komisyonda okuyan Nansen, mübadelenin aciliyetini vurgulamış, iki halkın yerlerine yerleşerek tarımın verimli dönemlerini kaçırmadan ekonomik anlamda da kayıp yaşanmaması gerektiğini düşünmüştür[191].

Nansen'in raporunun ardından bu meselenin görüşülmesi adına bir alt komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Komisyonda görüşülecek meseleler üç ana başlıkta toplanmıştır: Sivil tutukluların iadesi, harp esirlerinin mübadelesi ve nüfus mübadelesi[192]. Mübadele alt komisyonunda İstanbul'daki Rumların ve Batı Trakya'daki Müslümanların mübadelenin dışında bırakılması hususu her iki tarafın da talebiyle gündeme gelmiş ve kabul edilmiştir. Bunun dışında mübadelenin gönüllü veya zorunlu olması tartışmasında Yunan Heyeti isteğe bağlı olmasını talep ederken

---

[189] İnönü, **a.g.e.**, s.91.

[190] Lozan Konferansı sırasında İsmet Paşa ve Venizelos mübadele fikrinin kimden çıktığı konusunda birbirlerini sorumlu tutmuşlar ancak Nansen'in olmadığı bir oturumda fikrin ona ait olduğuna dair görüş birliğine varmışlardır. Nansen ise mübadele fikrinin Türk ve Yunan cephelerinden çıktığını iddia etmektedir. Bkz: Onur Yıldırım, **Türk Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü: Diplomasi ve Göç**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s.77; Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap:1, s.115; Ömer Budak, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü'', **Karadeniz Araştırmaları Merkezi**, 2010, Sayı:26, s.135.

[191] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap.1, s.117,121.

[192] N. Yücel Mutlu, **Lozan'da Mübadele veya Memleketin Nüfusunun Artırılması**, 2005, s.132; Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap.1, s.320,321.

Türk Heyeti şart olmasını istemiştir. Komisyonun da eğilimi doğrultusunda mübadelenin zorunluluk esasına dayalı olması onaylanmıştır[193].

Ankara Hükümeti, Lozan Konferansı'na giden Türk heyetinden Patrikhane meselesinin çözülmesi ile ilgili herhangi bir talepte bulunmamış, bununla beraber konferansta görüşülmesi planlanan gündem maddeleri arasında da Patrikhane yer almamıştır[194]. Türk Heyeti, Patrikhane'nin Türk topraklarından çıkartılması hususunu nüfus mübadelesi alt komisyonunda 16 Aralık 1922 tarihli oturumda Müttefiklerin beklemediği bir şekilde gündeme getirmiştir. İtalyan ve Fransız murahhaslar bu fikri desteklerken Amerikalı murahhaslar bu talebe karşı çıkmıştır[195]. Türk Heyeti bu talebini Rum nüfusun yerinde kalmasına karşılık olarak sunmuştur. Heyet, Patrikhane'nin yetkilerini siyasi amaçlarla kullanıldığını iddia edince Curzon, bu durumun ispatlanması halinde yetkilerde kısıtlanmaya gidilebileceğini söylemiştir. İngiliz temsilci buna karşın Patrikhane'nin ruhani yetkilerine müdahale edilmesi için bunun yeterli bir gerekçe olmadığını da eklemiş, Patrikhane'nin yalnızca dini yetkilerle İstanbul'da kalmasına Müttefiklerin onay vereceğini bildirmiştir[196].

Patrikhane tartışmaları sürerken Mustafa Kemal Paşa Hakimiyet-i Milliye gazetesine yaptığı açıklamalarda Patrikhane'yi "fesat ve hıyanet ocağı" olarak nitelemiş ve onun Türk topraklarında kalması için hiçbir sebep olmadığından bahsetmiştir[197].

---

[193] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap.1, s.321,322.

[194] Ramazan Erhan Güllü, **Patrik Meletios ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s.198.

[195] Rıza Nur Bey, patrikhanenin yurttan çıkarılmasının hükümet tarafından kendilerine verilen talimatnamede olmadığı halde *"Bir gün ya Allah! Deyip patrikhanenin İstanbul'dan tardını celsede resmen teklif ettim."* cümlesiyle konuya girdiğinden ve bu meselenin büyük bir kaosa sebep olduğundan bahsetmiştir. Bkz: Rıza Nur, **a.g.e.**, s.113; Şimşir, **a.g.e.**, s.228,228 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:105).

[196] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap.1, s.322-325.

[197] *"Bir fesat ve hıyanet ocağı olan ve memleketimize nifak tohumları eken, uyuşmazlıklar yaratan, hemşehrilerimizin huzur ve refahı için de uğursuzluğa ve felakete sebep olan Rum Patrikhanesi'ni artık topraklarımız üzerinde bırakamayız. Bu tehlikeli teşkilatı memleketimizde muhafazaya bizi mecbur etmek için ne vesile ve sebepler gösterilebilir? Türkiye'nin Rum Patrikhanesi için arazisi üzerinde bir sığınılacak yer göstermeye ne mecburiyeti var? Bu fesat ocağının hakiki yeri*

Patrikhane'nin İstanbul'dan çıkarılması konusunda Rıza Nur Bey de önemli bir mücadele göstermiş, Müttefik murahhaslarıyla buna dair tartışmalar yaşamış ve bu tartışmalar Ahmet Cevdet Bey tarafından da birebir aktarılmıştır. Burada Fransız murahhas Patrikhane'nin yıllardır bu topraklarda varlığını sürdürdüğüne dair örnekler verince Rıza Nur bu kurumun şimdiki vaziyetiyle eski hali arasındaki farkı vurgulayarak patrikhanenin artık yalnızca bir propaganda aracı olduğunu belirtmiştir[198].

Bu konuşmanın ardından İngiliz murahhasının Rıza Nur Bey'e hilafetin ilgasıyla beraber halifenin İstanbul'da bırakılışını hatırlatması üzerine Rıza Nur bu karşılaştırmayı devletin dahili meselelerine müdahale olarak görmüştür. Bu noktada Türk Heyeti'nin iç işlerindeki meselelere dair net tavrı da görülmektedir:

Yunanistan değil midir? Büyük Millet Meclisi tarafından idare edilmekte olan yeni Türkiye, Babıali'nin idaresindeki eski Osmanlı İmparatorluğu değildir. Yeni Türkiye, şeref ve haysiyet, kudret ve kuvvetini müdrik ve hukukunu muhafaza için mevcudiyetini tehlikeye atmaya hazır ve amadedir." Bkz: Önder Kaya, **İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar**, Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s.256; Azmi Süslü, "Türkiye'de Rum Patrikhane ve Kiliselerinin Menfi Faaliyetleri", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)**, Samsun 1988, s.263.

[198] *"Tali komisyonun perşembe günkü içtimainde Türk murahhası Rıza Nur Bey celsenin mebdeinden intihasına kadar Rum patriğinin behemehal İstanbul'dan çıkması talebinde ısrar etmiş gerek müttefiklerin gerek Venizelos'un açtıkları girizgahları kati bir istinkaf ile sedd ü bend eylemiştir.*

Fransız murahhaslarından bir zatın tavsitiyle bir celse evvel teklif etmiş olduğu suret-i hallin müzakeresine de Türk murahhası yanaşmayarak reisin istizahına cevaben:

"İstanbul'da Rum Patrikhanesi'nin bekasına katiyen muhalif olduğumuzdan bu babta müzakereye girişmeye asla hacet yoktur." mukabelesinde bulunmuştur.

Bunun üzerine Patrikhane'nin istikametinden (!) hukukunu suiistimal etmediğinden (!) bahsederek patriklerin vezir mertebesinde bir hükümet memuru olduğunu, son zamanın vakayinden müessesenin değil eşhasın kabil tecrim olduğunu ifade ile demiştir ki:

"Tabii şimdiki Patrik artık o makamda kalamayacaktır. Patrikhane müessesesine gelince orası (konsil)ler kararıyla vücuda gelmiştir. İstanbul patriği aynı zamanda serepiskoposudur. Türklerin açacaklarını beyan ettikleri idare-i ruhaniye İstanbul episkoposu olamaz olsa olsa itizali (şaizmatik) bir kilise olabilir. Patrikte İstanbul episkoposluğu sıfatı dahi vardır. Bu sıfatın birbirinden tefriki caiz olamaz. Türkiye İstanbul'a bir episkopos tayin etti mi ona yine ister istemez patrik unvanı verilecektir."

Rıza Nur Bey de şu mukabelede bulunmuştur:

Şimdiki zamanın zihniyeti büsbütün başkadır. Şimdi devlet mefhumu da eski zamanınki değildir. Biz şimdi Fatih zamanında değiliz. O padişah patrik ika etmiş fakat Patrikhane'nin mahiyeti o zamandan beri ne hale geldi. Rum Patrikhanesi'nin işi gücü daima siyasi propagandaya alet olmaktır. Edilen ihanetlerin haddi hesabı yoktur. İşte tarih meydanda burada tafsilata girişmeye hacet yoktur. Bunu bilmeyen yoktur. Biz katiyen kaniyiz ki patrik yalnız umur-u ruhani ile iştigal etmek şeraitiyle bırakılacak olsa yine o ihanetlerde bulunacaktır. Can çıkar da huy çıkmaz." Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "Yine Rum Patrikhanesi", **İkdam**, sayı:9274, 10 Kânunusani 1923, s.1.

"İngiliz murahhası-- Filhakika bugünkü zihniyet başkadır. Bu böyle olmakla beraber harpten sonra hiçbir devlet bir müessese-i ruhaniyi ilga etmedi. Yalnız Türkiye bu vaziyette bulunmuş olacak. Cihanın efkâr-ı umumiyyesi huzurunda bunu nasıl müdafaa edebiliriz."

Rıza Nur Bey--Biz bunun daha mühimini yaptık. Hükümetimizi hilafetten ayırdık. Bunun ehemmiyeti daha büyük değil midir? Mukteyazat-ı zamana göre asrın zihniyetine ve devlet mefhumunun tebeddülüne mebni bu gibi icraat zaruridir.

İngiliz murahhası—Öyle ama siz halifeyi İstanbul'da bıraktınız.

Rıza Nur Bey—O bir İslam müessesidir ve bizim kendi işimizdir. İstanbul'da kalması gerektir. Patrikhane ile kabul mukayese değildir."

İngiliz murahhası ile yaptığı konuşmada hilafet ve patrikhanenin birbiriyle benzetilip iç işlerine karışılarak meselenin aleyhine döndürülmesine engel olan Rıza Nur Bey'in sözlerine ek olarak Ahmet Cevdet Bey İstanbul ve Yunanistan'daki Rum nüfuslarını karşılaştırarak meseleyi farklı bir bakış açısıyla ele almıştır. Kendisine göre nüfuz sahibi olmak isteniyorsa milyonlarca Yunanlının yaşadığı Yunanistan bunun için İstanbul'dan daha makul bir seçenektir. Buradan hareketle Ahmet Cevdet Bey, Yunanistan'ın niyetinin nüfuz olmadığını da üstü kapalı bir şekilde anlatmaktadır:

"İstanbul'da topu iki yüz bin Rum var. Yunanistan'da ise milyonlarca Yunanlı Ortodoks var. Oraya gitsin. İstediği kadar nüfuzu haiz olsun. Gittiği yerde kendi kendine İstanbul Episkoposu namını verebilir. Biz buna ne diyebiliriz. Bahusus Mösyö Venizelos, ehl-i seleb orduları İstanbul'a geldiği zaman patriğin (İznik) şehrine gittik orada elli altmış sene kaldığını burada beyan etti. Demek ki patrik başka yerde de olabilirmiş. Bu sefer de ister ise Aynoroz'a gider oturur[199]."

10 Ocak 1923 tarihli oturumda, Lord Curzon tüm dünyanın bu meseleye dikkat kesildiğini, idari ve siyasi yetkiler haricinde yalnızca ruhani yetkilerle Patrikhane'nin İstanbul'da bırakılmasını ümit ettiğini bildirmiştir[200]. İsmet Paşa, Patrikhane'nin yalnızca ruhani yetkilerinin olacağına ve bunun haricinde siyasi faaliyetlerde bulunmayacağına dair tüm konferanstaki tüm temsilcilerin şahitliğinde Müttefiklerin ve Yunan Heyeti'nin beyanlarını teminat kabul etmiştir. Patrikhane'nin İstanbul dışına çıkarılması hususu İstanbul'daki Rumların mübadele dışında kalması şartıyla teklif edilmişti. İsmet Paşa aldığı teminata bağlı olarak bu tekliflerinden vazgeçtiğini

---

[199] Ahmet Cevdet Oran, "Yine Rum Patrikhanesi", **İkdam**, sayı:9274, 10 Kânunusani 1923, s.1.

[200] Şimşir, **a.g.e.**, s.363 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no: 215).

bildirmiştir. Curzon, Paşa'nın bu hareketinin memnuniyetle karşılandığını söyleyerek bu haberin dünyada da etkisinin büyük olacağını düşünmüştür[201].

Patrikhane ile ilgili nihai karar verildikten sonra Ahmet Cevdet Bey Meletios yerine yeni bir Patrik seçileceğini haberini verirken Patrikhane'nin yeni statüsünün Rumlara da olumlu yansıyacağını düşünmüştür. Kendisine göre Patrikhane'nin siyasi işlere müdahil olması cemaatinin de onunla beraber değerlendirilmesine neden oluyordu. Daha önce ekalliyetlere dair düşüncelerinde de onları mensup oldukları kurumlardan bağımsız faaliyetlerine göre değerlendirdiğini gördüğümüz gazetecinin fikirleri bu noktada da pekişmektedir:

"Nihayet Rum Patrikhanesi meselesi halledilmiş ve vaki olan mutavassıtane ricalar üzerine Patrik yalnız ruhani ve dini bir memur olmak şartıyla Patrikhane'nin bekasına muvafakat edilmiştir. Şu kadar ki elyevm Patriklik makamında oturan Meletios çıktığı yerden inerek oraya şerait-i lazimeyi haiz başka bir reis-i ruhani intihap edilecektir.

Demek ki evvel emrde Patrik intihabı devletçe matlup olan şeraite muvafık olacaktır. Bu şeraitin neden ibaret olduğunu henüz bilmiyoruz. Fakat herhâlde eben an ceddin Türkiye tabiiyetinde bulunan bir zat olması ve mazisi lekelerden Müberra olması meşrut olacaktır.

Patrikhane bademe hiçbir vech ile umur-u cismaniyye ile meşgul olmayacaktır. Rum cemaati cismani işlerini kendi içinden intihap edeceği kimselere gördürecektir. Ve o kimseler devlet tarafından musaddak olacaktır. Umur-u ruhaniyyeden olmak üzere yalnız nikah ile talak meselesi vardır. Bunun haricindeki bütün ahval Patrikhane'nin salahiyeti haricine çıkmıştır.

Bu yeni teşkilata devletin menafii kadar Rumların da menafi-i meşruasına hadim olacaktır. Devlet için nafidir çünkü Patrikhane salahiyet-i cismaniyyesine sığınarak birtakım siyasi işlere girişiyor, devletin umur-u dahiliyesini teşviş ediyor, ecnebi hükümetlere hizmet ediyordu. Rum cemaatinin menafiine muvafıktır çünkü Patrik'in münasebetsizliği yüzünden Rum cemaatinin vaziyetinde gayrimeşru haller vaki oluyor ve cemaat devlet nazarında bihakkın şüpheli bir cemaat addediliyordu.

Ümit ederiz ki Patrikhane pek büyük ricalar üzerine kalabilen bu yeni vaziyeti takdir ederek bademe vazifesini hüsn-i ifa eder ve makul ve meşru bir tarikte yürür. Bundan sonra hükümet de hiçbir şeye göz yumacak değildir. Diğer memleketlerde müessesat-ı ruhaniyye hakkında mevzu olan kanunlara müşabih bizde de kanunlar yapılarak vazifesini suistimal edenler o kanun mucibince muamele göreceklerdir. Bütün düvel-i mütemeddinede cari olan usul budur.

---

[201] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap.1, s.331,332.

Artık devlet içinde devlet, hükümet içinde hükümet hakimiyet içinde hakimiyet vaz'ı garibi ortadan kalkarak kanun ve nizam-ı devlet ne ise o, bütün memleket hakkında seyyanen cereyan edecektir[202]*."*

Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasının kararlaştırılmasının ardından mübadele, rehineler ve tutsaklarla ilgili sorunlar incelenerek karara bağlanmıştır. Rehinelerin öncelikle Yunanistan tarafından bırakılması ve İzmir'de teslim edilmeleri kararlaştırılmış, Türk Heyeti de Türkiye'de bulunan rehinelerin Yunanistan'a teslim edilmesini kabul etmiştir. Yunanistan'da bulunan savaş tutsakları Türk Hükümeti'ne teslim edilirken Türkiye de eşit sayıda tutsağı Yunanistan'dan gelen Türklerin yerine gemiye bindirerek gönderecektir. Kalan tutsaklar ise sulhun sağlanmasının ardından gönderilecektir. Son olarak Batı Trakya'da bulunan Müslümanlar ve İstanbul'daki Rumların dışında kalan nüfusun mübadele edilmesi konusunda mutabık kalınmıştır[203].

Patrikhane meselesinde Türk Hükümeti'nin tutumu ekalliyetlere dahiliye ve hariciyede uluslararası bir nitelik kazandırmak ve bunlara ait kurumları -Patrikhane, Hahamhane, kilise, okul- tamamen kapatmak olmuştur[204]. Patrikhane'ye dair görüşmeler çok çetin geçse de[205] nihayetinde Türk hükümetinin amaçladığı sonuca ulaşılamamıştır. Bununla birlikte Patrikhane'nin statüsü Müttefiklerin çabasına rağmen Lozan Barış Antlaşması'nda ismen yer almamış, herhangi bir resmiyet kazanmadığı için de imzacı devletler bu kurumla alakalı bir sorumluluk üstlenmemiştir. Antlaşmada Patrikhane'ye dair bir ibare bulunmaması buranın tamamen Türk hukukuna tabi olduğunun da bir göstergesi olmuş, bundan sonraki Patrik seçimlerinde tek yetki Türk hükümetine devredilmiştir[206]. Bu duruma rağmen

---

[202] Nuri Sağlam, **a.g.e.**, s.129,130; Ahmet Cevdet Oran, "Patrikhane", **İkdam**, sayı:9280, 16 Kânunusani 1923 (16 Ocak 1923), s.1.

[203] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, takım:1, c.1, kitap.1, s.333,336.

[204] Azmi Süslü, "Atatürk ve Azınlıklar", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu Bildiriler**, Ankara 1996, s.1019.

[205] Lord Curzon bu görüşmeler sonrası Londra'ya rapor verirken İsmet Paşa ile yaptığı bir buçuk saatten fazla süren bir görüşmenin ardından sonucun olumsuz olduğunu, kendisinin tartışmalara, uyarılara, ikna edici sözlere açık olmadığını, aynı münakaşalara dalmaya ve çocukça şikayetlerde bulunmaya devam ettiğini iddia etmiştir. Bkz: Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s.362.

[206] Sibel Özel, "Lozan Antlaşması ve Azınlık Hukuku Çerçevesinde Fener-Rum Patrikhanesinin Hukuki Konumu", **Avrupa Araştırmaları Dergisi**, cilt:14, sayı:1, İstanbul 2006, s.47.

Patrikhane yaptığı atamalara devam etmiş, bu da hem Türk Heyeti'ni hem de gelişmeleri yakından takip eden kamuoyunu oldukça huzursuz etmiştir. Meletios ise yapılan bu atamaların siyasi değil dini yetkilere sahip kişilerden oluştuğunu beyan etse de kendisinin sözleri ikna edici olmamıştır[207]. Üstelik Lozan'da Patrikhane'yle ilgili kararların alınmasının ardından Venizelos Meletios'un istifa edeceğini bildirdiği halde Patrik bununla ilgili bir adım atmamış, hükümete karşı olumlu bir politika yürütmeye çalışmıştır[208]. Rum halkından da kendisine karşı büyük bir tepki gelen Meletios Venizelos'a danışarak izlemesi gereken yolu sormuştur. Venizelos ise daha önceden de talep ettiği gibi Patrik'in istifa etmesi gerektiğini bildirmiş ancak Meletios'un istifasını vermesi 2 Ekim 1923 tarihinde gerçekleşmiştir[209].

Bu meselenin de çözüme ulaşmasıyla beraber ekalliyetler komisyonu bünyesinde hiçbir mesele kalmamıştır. Ekalliyetlerin statüsünün görüşüldüğü oturumda konferansın akıbetine dair umutsuz olduğunu gördüğümüz gazetecinin patrikhane meselesinin çözüme kavuşmasıyla daha olumlu bir tablo çizdiğini görmekteyiz. Henüz nihayete ermeyen meseleler olsa da Ahmet Cevdet Bey mevcut durumda sulha yaklaşıldığına inanmaktadır:

"Mübadele-i ahali, hizmet-i askeriye, afv-ı umumi, Patrikhane, mübadele-i üsera, Ermeni meselesi gibi mühim vezaif ile İtalya murahhası Mösyö Montagna'nın riyaseti altında iştigal eden komisyon vazifesini perşembe günü hitama erdirdi. Hemen bütün mesail tarafeyni memnun edecek vech ile halledildi. Bu komisyona murahhaslarımızdan Rıza Nur Bey ile Şükrü Kaya Bey iştirak ediyorlardı.

Murahhaslarımız bu müzakeratta prensiplerini muhafaza ederek iyi neticeler istihsal ettiler. Gösterdikleri hem metanet hem kar-ı agahi mucib-i şükran ve memnuniyettir. Murahhaslarımıza evvelen ettikleri davanın adl ve hakkaniyete muvafakati, saniyen hüviyetlerindeki istikamet-i vicdan ve metin seciye rehber oldu. Bazen karşılarındaki murahhasları sıktılar, yordular ama kendileri de çok mesai sarf ettiler. Rıza Nur Bey adeta göz korkuttu. Çünkü prensib-i müdafaasında bir nokta bile terk etmiyordu. Tavrında daima hakkı müdafaa edenlere mahsus bir meranet-i fevkalade var idi.

Bu hususta komisyon reisi Mösyö Montagna için kelimat-ı tayyibe iradı vazife-i ahlakiyyedir. İtalya devletinin Atina sefiri olan bu zat Türkiye'nin dostudur. Türklere

---

[207] Bülent Atalay, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, TTK Yayınları, Ankara 2020, s.203,204.

[208] Güllü, **a.g.e.**, s.232-234.

[209] Elçin Macar, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.120-122.

muhabbeti aşikardır. Bitaraflığı daima ibraz etti ve pek büyük hüsnüniyet sahibi bir zat olduğu için bizim haklarımızı teslim etmekle beraber hall-i kat'iye de kimseyi incitmeyerek vasıl oluyordu. Murahhaslarımız bu zattan memnun oldular. Mösyö Montagna'nın gösterdiği hayırhahlığa mukabil murahhaslarımız da Mösyö Montagna'ya son derece meveddet izhar ettiler. Mösyö Montagna mahir bir diplomat, hayırhah bir müzakereci idi. Onun şahsı hakkındaki emniyet ve itimat, müzakerelerin hüsnüsuretle hitama ermesini intaç etti. Tesadüf edilen müşkülatı bu zatın itilafperverliği teshil ediyordu. Gerek kendisine ve gerek İtalya devletine bu münasebatla ifa-yı teşekkürü bir vecibe bildik.

Alelumum konferans iyi bir vaziyette cereyan ediyordu. Artık sulha doğru yanaştığımıza kimsenin şüphesi kalmadı. Vakıa musul şehri, umur-u maliye gibi meseleler henüz tesviye-pezir olmadı ise de konferansta alelumum müşahede olunan itilafperverliğe bakılınca bu meselelerin de yakında hüsnineticeye vasıl olacağına hükmolunabilir. Ümit ediyoruz ki bu ana kadar müdafaa ettiğimiz her davada yalnız hakkı iltizam etmekliğimiz sayesinde, kalan meselede dahi düvel-i Müttefike nukat-ı nazarımızı nihayet kabul tarafına takarrüp edeceklerdir. Hakkı kabulden başka çare yoktur. Yeni Türkiye için hakkını müdafaada ısrardan maada bir meslek olmadığına nihayet düvel-i Müttefike de kani olarak hem Türkiye'yi hem de cihanı kısmet-i sulhtan mütena'im eyleyceklerdir. Onlardan beklenen budur[210].

[210] Nuri Sağlam, **a.g.e.**, s.130,131; Ahmet Cevdet Oran, "Bir Komisyon'un Hitam-ı Vazifesi: Mübadele Komsiyonu", **İkdam**, sayı:9281, 17 Kânunusani 1923 (17 Ocak 1923), s.1.

İKİNCİ BÖLÜM
LOZAN KONFERANSININ KESİNTİYE UĞRAMASIYLA MUAHEDENİN İMZALANMASINA GİDEN SÜREÇ (4 ŞUBAT 1923-24 TEMMUZ 1923)

2.1. LOZAN KONFERANSI'NIN KESİNTİYE UĞRAMASI

1923'ün şubat ayına gelindiğinde Müttefikler tarafından hazırlanan antlaşma tasarısı üzerinde henüz bir mutabakat sağlanamamıştır. Lozan'da görüşmeler kesintiye uğramadan evvel buhranlı dönemler yaşanmış, Müttefikler ile Türk murahhasları arasında gündeme gelen bazı meselelerde uzlaşmaya varmakta güçlük çekilmiştir. Ahmet Cevdet Bey, konferansın aşama kaydedememesine Müttefiklerin zihniyetinin sebep olduğunu düşünürken onların Türkleri kendilerine denk görmediklerini ve bunu da tüm dünyaya gösterme niyeti taşıdıklarını da ifade etmiştir. Konferansın ilk dönemi boyunca Müttefiklerin tutumuna karşı üstü kapalı ifadeler kullanan Oran, bu noktada Müttefiklerin ilk devre boyunca samimi bir tavırda olmadığını açıkça ifade eder[211]. Böyle bir ortamda mutabakat sağlanamaması ise kendisine göre şaşırtıcı olmamıştır. Buna rağmen gazetecinin kısa bir aranın huzur ortamı sağlayacağını düşündüğünü ve müzakerelerin başlamasından yana olduğunu da görmekteyiz:

"Konferansın cumartesi günü vuku bulan büyük içtimaında Türk murahhaslarıyla düvel-i müttefike murahhasları arasındaki ihtilaflı noktaların pek müteaddit olduğu anlaşılmıştır.

Bu ihtilafatın ne vech ile tasviye-pezir olacağını kestirmek kabil değildir. İhtimal ki son dakikada iki taraftan her biri bazı noktalarda müsait davranarak nihayet itilaf peyda ederler. Yahut hiçbir taraf davalarını terk etmez ve binaenaleyh konferansın devamına imkân kalmaz. Eğer ihtilaf edilen noktalar bu kadar müteaddit olmasa idi onların hallini ileriye bırakarak sulhu akdedebilirler idi. Şimdi görünen en yakın ihtimal konferansın talik ve tehiridir. Bu hallerde muharebe yeniden baş gösterir mi? suali varid olur. Zevahir-i ahvale

[211] Bu dönemde Müttefiklere birçok eleştiride bulunan gazeteci, onların Türk murahhaslarını ruhsal ve psikolojik olarak anlayamadıklarını da belirtmiştir: *"Bir makalemizde daha yazdığımız vech ile karşımızdaki murahhasları psikolog, ruh-şinas değiller idi. On iki seneden beri harp eden ve nihayet vatanını ecnebi istilasından kurtarmak için fevkalade fedakarlıklar etmiş olan bir milletin murahhaslarında hâkim olması tabiiyet maslahat içinden olan halet-i ruhiyeyi bir türlü anlayamıyorlardı. Bunun içindir ki her mesailde bir müşkül noktaya basıyorlardı."* Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "Taşı Gediğine Koyalım", **İkdam**, sayı:9312, 17 Şubat 1923, s.1.

bakılır ise bugün muharebeye girişmek arzusu yoktur. Demek ki mütareke hali devam eder. Başkaları için değilse de bu hal bizim masarif-i azime ihtiyarını icap edecek bir vaziyettir çünkü ordumuzu haliyle tutmaya mecbur olacağız.

Rivayete nazaran İtalyanlar ile Amerikalılar ve Japonyalılar konferansın inkıta-i duçar olmaması için ellerinden geleni yapmakta geri kalmayacaklardır.

Altmış günden ziyade devam etmiş olan konferans müzakeratının netice vermemesi şayan-ı teessüf ahvaldendir. Dikkat olunur ise görülür ki bu halin tevlidine sebep olan şey düvel-i Müttefikenin zihniyetidir. Çünkü ihtilaf-ı mucib olan noktaların herhalde ekseriyet-i azimesinde hak bizimdir. İşte müttefiklerin kabul edemedikleri de budur. Yani Düvel-i müttefike bize hak vermeyi kendileri için küçüklük addediyorlar ve bizi daima kendilerinden aşağı tutuyorlar. Ve aşağı tuttuklarını da aleme göstermek istiyorlar. Şark'ta alem-i İslam nazarında Türkiye'ye bir mevki vermemek görülüyor ki bilhassa İngiltere ve Fransa için esaslı bir siyasettir. İşte sulhun akdini tehir eden bu siyasettir.

Konferans başladığından beri bazı kimseler konferansın usul-u müzakeresini beğenmemişlerdi. Bir mesele halledilmeden öteki meseleye atlanıyor ve aylar geçtiği halde işler temizlenmiyor bilakis karışıklık birbiri üstüne yığılıyor idi. Nihayet konferansın hitamı yaklaştığında halledilmemiş o kadar mesele karşısında bulunduk ki bunları bir iki gün içinde bitirmek kabil olamazdı. Ya kabul edilmeli ya reddedilmeli idi.

Hele efkâr-ı umumiyye öyle bir giriveye sokuldu ki bugün pek az kimseler ne olduğundan haberdardılar. Kimin ve hangi tarafın kabahatli ve mesul olduğunu da istintaç edebilmek kezalik herkes için mümkün olamaz.

Lord Curzon müzakeratı bu kadar karıştırmakta ne faide bekliyordu bilemem! Ne kadar ufak tefek meseleler vardı. Bunlar muahede akdi sırasında müzakereye bile değmezdi. İleride Türkiye ile konuşulur, biterdi. Ben öyle zannediyorum. Türkiye'ye ait olan büyük ve prensip mesaillerine ehemmiyet verilmez iken, düvel-i müttefike temas eden en ehemmiyetsiz mesailler hakkında bile günlerce, haftalarca müzakere edilmesi ve bunların istinkaflar, redler ile karşılanması müttefikler için dahi arzu edilecek bir şey değildi.

Müttefikler en ufak ve en haksız menfaatlerini bile Türkiye'ye tanıtıp her kapıyı kapatmak istiyorlar idi. Mesela kapitülasyonların adli ve mali kısımlarında çıkarılan müşkülat, bu hususta celb-i dikkat olan şeylerden idi. Hiçbir memlekette hiçbir hükümet nezdinde şayan-ı kabul olmayan şeyler Türkiye'ye tahmil ediliyor idi ve Türkiye hakikaten mazinin emraz ve hatırat-ı muhribesinden tahlis giriban etmiş, sağ ve salim yeni bir vücuda nail olmuş bir uzviyet gibi meydana çıkarılmak istenilmiyor idi. Türkiye'nin o hastalıkların te'siratı altından çabuk çabuk kurtulamaması ve kendisine gelememesi güya matlup idi.

Artık açıkça söyleyelim ki biz devletlerden samimane bir hareket ve hakikaten necat-aver bir zihniyete hizmet görmedik. Böyle bir zemin içinde nail-i muvaffakiyet olması mümkün olamazdı. Biz bu konferansa ne kadar halisane ve ne kadar ümitlerle gelirdik. Mutalebat-ı meşruamızı toplayıp bunları konferansa arz ettik. Fakat karşımıza ya kasten veya münzir-i kasıt çıkarılan usul-u müzakerenin mahzurlu şekliyle bir netice elde edemedik. Bütün kusur bu taammüdi veya münzir taammüdi usulde idi. O usul, asıl davayı ve maksat-ı davayı, davanın mahiyetini bozdu gitti.

Şimdi zihinler o kadar yoruldu, o kadar asabileşti ki konferansın bir müddet fakat kısa bir müddet tehiri zannederiz ki faideden hali olmaz. Biraz asabın istirahat etmesi lazımdır. Fakat bu bekleyiş müddetini çok uzatmamalı ve Müttefikler ile Türkiye arasındaki münasebetin vikayesine çalışılmalıdır. İşte tavsiyemiz bugün bundan ibarettir[212]*."*

---

[212] Ahmet Cevdet Oran, "Lozan Konferansı", **İkdam**, sayı:9296, 1 Şubat 1923, s.1.

4 Şubat 1923 tarihinde Lord Curzon, İngiliz Heyeti ve İsmet Paşa ile Türk Heyeti arasında bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Müttefiklerin hazırlamış olduğu tasarı Türk Heyeti'nce incelenmiş fakat bu tasarı heyeti tatmin etmemiştir. Buna sebep olan hususlar ise kapitülasyonların ilgasının koşullara tabii olması, Osmanlı'ya ait borçların Türkiye'ye intikal etmesi, savaş tazminatı ve imtiyazlardır. Curzon, tasarının imzalanması için baskı yapsa da İsmet Paşa bu tasarının kendilerinin taleplerini karşılamadığı gerekçesiyle tasarıyı imzalamayı reddetmiştir. Konferansın ilk döneminin kesintiye uğraması da bu hadisenin sonucu olmuştur[213].

Müttefiklerin tasarını kabul etmeyen, bunun mesulü olarak da onları işaret İsmet Paşa, kendilerinin gereken çabayı gösterdiğini, sulha engel olanların karşısındakiler olduğunu dile getirmiştir:

"Lord Curzon bu ehemmiyetsiz meselelerden dolayı müzakeratın inkıta ve imzanın tehir etmesine hayret ettiği zaman İsmet Paşa:

"Gerek adli gerek iktisadi meselelerden dolayı memleketimi esaret altına sokamam." demiştir.

Müttefiklerin "Bundan sonra ne olacak? sualine cevaben de İsmet Paşa:

"Yirmi ile otuz beş yaşları arasındaki adamlar birbirlerini boğacaklardır! Fakat bunun mesuliyeti bana değil buna sebep olacaklara aittir. Ben Mudanya Mütarekesi'nden evvel muzaffer ordumu durdurdum ve işte bu suretle kan dökülmesine mâni oldum. Vazifemi ifa ettim. Bu sefer bu kanı döktürecek ben olmayacağım siz olacaksınız. Bütün milletler muharebeye sebep olan esbabın mahiyetini sizden soracaklardır. Ben vicdanen eminim." cevabını vermiştir."

İsmet Paşa bu sözlerin ardından konferansın kesintiye uğramasına sebep olan hususları ele almış, bu konuşması da Ahmet Cevdet Bey tarafından aktarılmıştır. Paşa'nın bu konuşmasında Türk Heyeti'ne karşı Müttefiklerin yanlı bir tutumda olduğunu yeniden görmekteyiz. İsmet Paşa, yeterince fedakârlık yapıldığını ve hatta istenseydi daha fazla fedakarlıkta bulunabileceğini söylerken buna rağmen bilhassa iktisadi anlamda Türkiye'nin esaret altına sokulmak istendiğini de ifade eder. Paşa'nın

[213] Taner Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Dünden Bugüne Değişen Ne Var?**, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s.293.

bu durumun savaşa dahi sebep olabileceğini söylemesiyle Türk Heyeti'nin iktisadi bağımsızlığa dair kararlılığını yeniden görmekteyiz:

"Biz buraya akd-i sulh emeliyle gelmeye müsaraat ettiğimiz zaman düvel-i müttefik murahhasları burada çok idiler. Şimdi de bizi burada bırakıp gidiyorlar! Bütün konferans esnasında ahalimize karşı mesuliyetlerimizi takdir ederek çalıştık. Müzakerelerde ceffelkalem evet veya hayır demek, toplanmak ve ayrılmak kolaydır. Halbuki cümlemizin ahalisinin kanı mevzu bahis oluyor. Kan oyuncak değildir. İşte ben daima bu mesuliyet altında çalıştım.

İttihaz ettiğim kararları bütün cihanın enzar-ı tetkik ve tetebbuuna arz ederim. Eğer birisi kalkıp da bana daha fedakarlıklar yapılması lazım geleceğini söylese idi buna da razı olurdum. Bizim için mucip-i muaheze hiçbir hal yoktur.

Bütün arazi meselelerini kendimizin zararına ve onların nefine olarak hallettik. Bütün su-i tefehhümleri izale ettim. Kezalik ekalliyetler meselesini de düvel-i Müttefikenin istediği vech ile hallettik. Boğazların serbestisi de tamamıyla halledilmiştir. Münsebat-ı ticariyye için de bir mukavele akdi karargir oldu.

Kapitülasyonlar usulünün fena olduğunu ve bunların ilgası lazım geldiğini kabul ettik. Son dakikaya gelinceye kadar kapitülasyonlar zahiren bizim lehimizde gibi halledildi. Bunun esası da kapitülasyonlar gibi fena idi.

Kapitülasyonlar hakkında dahi birtakım tedbirler düşündük ki her akıl bunları telakki bil-kabul eyler. Kezalik kanunların tanzimine muavenet etmek üzere mütehassıslar celbine dahi razı olduk. Her ne mümkün ise onu kabul ettik. Nihayet mesail-i iktisadiyye ve maliye geldi. Bunda da haklı ne ise onu kabulden gayrı durmadık. Biz namuslu bir borçluyuz. Onun için duyun-ı umumiye idaresinin devam edeceği hakkında da teminat verdik. Borçların burada karar verilen surette tevzine karar verdik. Biz de hissemizi hakkaniyet vech ile eda edecektik.

Mesail-i maliyeyi ancak müttefikler lehine hallettik. Halbuki onlar bize haksız tekliflere başladılar. Malumatımız olmadan yapılmış olan ve mevzu ahkamı meçhul olan mukaveleleri bile bize tasdik ettirmek istiyorlar. İstanbul taht-ı işgalde iken hükmü yalnız İstanbul'a değil bütün memleketin her tarafa şamil bazı imtiyazlar verilmiş idi. Keyf şeraiti câmi olan imtiyazların imzasını bizden istediler. Biz mantıki olarak bunları kabul etmedik. Ben bunların ileride tetkikini istedim. Razı olmadılar. Bundan başka Türkiye kavaninine tabi birtakım Osmanlı şirketleri vardır. Bunları da ecnebi olarak tanımaya bizi cebrediyorlar.

Şimdi anlaşılıyor ki memleketimi bir esaret-i iktisadiyye altına almak istiyorlar. Ben ise memleketimin hüsranına muhip olacak bu gibi teklifleri reddettim. Vatanımızın ileride inkişaf-ı iktisadiyyesine ve feyzine mâni olacak şeyleri kabul etmedim. Türkiye için böyle mevani-i iktisadiyye kabul etmek onu bir daha kalkınamamaya mahkûm etmek demektir.

Ben milletime ve herkese bu hakikatleri söyleyeceğim eğer konferans inkıtaa uğrarsa bunun sebebini memleketimizi menabi-i iktisadiyyeden mahrum etmeye müncer olan tekliflerde aramalıdır. Bizim hüsnüniyetimiz var. Fakat yalnız bir tarafın hüsnüniyeti kâfi olamıyor.

Şimdiki hal inkıta mıdır fasıla mıdır bilemem. Tekrar söylüyorum. İnkıta-i müzakerata sebep olan şey adli kapitülasyonlar değildir. Sırf iktisadi mesaillerde can ve mala talik eden bunca fedakarlıkları ihtiyar ettikten sonra yegâne ümidimiz olan menabi iktisadiyyemize de böyle göz dikilir ise bunun neticesi bizim için harp olmaktan başka bir şey olamaz. Konferansın bittiğini söyleyemem. Böyle bir mesuliyeti kabul edemem."

Ahmet Cevdet Bey, İsmet Paşa'nın bu beyanatını aktardıktan sonra Paşa'yla aynı doğrultuda olan görüşlerini kaleme almıştır. Bu noktada gazeteci tıpkı İsmet Paşa gibi konferansın kesintiye uğraması halinde sorumluluğun Türk Heyeti'ne ait olmadığını düşünmektedir:

"Eğer denilen, istenilen şeyleri birer birer verecek olur isek İsmet Paşa'nın dediği gibi memleketi teslimden başka bir neticeye vasıl olamayız. Bunu ise İsmet Paşa göz göre kabul edemedi.

Bu gibi şerait dahilinde memleketi tahlis değil daimî bir esaret altına atmış olacağız ve artık bundan sonra ne yapsak ne kadar çalışsak yine iki yakamızı bir araya getirmek mümkün olamaz. Tabii ret ile cevap verildi.

Bunun neticesi neye müncer olacak? Eğer Müttefikler bir hakşinaslık edip de taleplerine meşru bir mahiyet vermez ise redde devam edeceğimiz tabiidir.

Bu iktisadi meselelerde en ziyade ısrar eden Fransa'dır. Sonra da İtalya gelir. Ne kadar hüsnüniyet olursa olsun bunların mesullerini isaf kabil olamaz. İşte şimdi intizar mevkiinde bulunuyoruz. Bu mesaiden sonra bir inkıta vaki olursa buna bihakkın teessüf ederiz. Mesuliyet ise bize raci değildir.

Birtakım mesail-i maliye zamanında bizi harbe sürükleyen, kan dökmek isteyenlere cihan-ı insaniyet ve medeniyetin vereceği mahkûmiyet bize sirayet edemez. Memleketini esaretten ve hüsran-ı daimiden esirgemek her milletin vazifesidir. Bize vaki olan bu gibi tekliflere hiçbir millet de maruz olmuş değildir. Senelerden beri kanını döken, vatan ve yurdunu tahrip edilmiş gören bir millete bu kadar yük tahmil edilemez. Uğradığımız felaketler yetişmiyor imiş gibi bundan böyle ahlak ve ahfadımızı da etkileyecek olan bu teklife karşı bizim için yapacak bir şey varsa o da vicdan-ı cihana müracaatla onun hükmünü beklemektir[214]."

Konferansın kesintiye uğramasının sebepleri İsmet Paşa tarafından yurda döndükten sonra anlatılmıştır. Kendisine göre Müttefikler birden taktik değiştirmiş, kendilerine imzalatılmak istenen muahedenin oldubittiye getirilmeye çalışıldığından bahsetmiştir. İsmet Paşa, başta kapitülasyonlar olmak üzere birçok konuda Müttefiklerin muahedeyi kendi lehlerine göre düzenlendiğini söylerken, bu muahede Ankara'ya götürülüp tetkik edildiği takdirde bir savaşa sebebiyet vereceğini belirttiğini anlatmıştır. Paşa, Türk Heyeti'nin her bir konuya aynı derecede önem verdiğinden ancak Müttefiklerin bunu anlayamadıklarından da bahsetmiştir[215].

---

[214]Ahmet Cevdet Oran, "Lozan Konferansında İnkıta mı Fasıla Mı?", **İkdam**, sayı:9304, 9 Şubat 1923, s.1.

[215] Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, Temel Yayınları, İstanbul 2011, s.294,295.

Lozan'da ilk dönem görüşmelerinin ardından konferans kesintiye uğradığında Ahmet Cevdet Bey yazılarını Zürih'ten kaleme almıştır. Konferansın ilk döneminde barış yanlısı tarafını sıkça vurguladığını gördüğümüz Oran'ın konferansın devamından ve ardından sulhun imzalanmasından yana olduğunu bu dönemde de görmekteyiz:

"Her ne oldu ise oldu. Müzakerat yine başlamalıdır. Bu kadar emeklerden sonra alemin beklediği sulhu yarı yolda bırakmak pek yanlış bir harekettir. Dikkat etmeli ki hiçbir taraftan münasebat-ı mevcudiyeti ihlal bir hal ve harekete tasaddi edilmesin. Bu cihete fevkalade dikkat ve itina gerektir. Üç ay gösterilen sabır ve intizar müddetine bir müddetcik daha zammetmeli. Bu suret-i hareket herhalde müreccah ve makbuldür[216]."

Lozan'da meselenin muahedenin imzalanmasından öte bu muahedenin çizdiği vatan sınırları olduğuna da işaret eden Oran, konferansın ikinci dönemine kalmış olan meseleleri analiz etmiştir. Kendisinin öncelikli düşünceleri memleketin emniyetli sınırlara sahip olup olmayacağına dairdir. Daha önce de İstanbul'un emniyetine ve iktisadi hayatına dair şüphelerini gördüğümüz gazetecinin bu noktada yine aynı meseleyi sorguladığını görmekteyiz. Bununla beraber Rumeli ve Musul bölgesinde güvenliğin sağlanması adına çeşitli fikirler de kendisi tarafından sunulmuştur[217].

---

[216] Ahmet Cevdet Oran, a.g.m., s.1.

[217] *"Lozan muahedename projesinin bazı kusurları ve bazı noksanları olabilir. Bu muahedenamenin müstakbel için yani Türkiye'nin emniyet-i müstakbelesi için nazar-ı dikkati celp edecek noktaları ne umur-ı muhakeme ait ahkam-ı istisnaiyyesi ne de umur-ı maliyeye ve iktisadiyyeye dair olan ahkam mevkisidir. Bunların esaslı bir ehemmiyeti yoktur. Bunlar birkaç senede gelir geçer şeylerdir. Fakat acaba bu muahedenin bize çizdiği vatan toprağı müstakilen emniyete mazhar bir yer midir değil midir? Bu vatanın gerek Rumeli'de ve gerek Anadolu'daki ucunda rahat rahat oturulabilir mi? İşte mesele buradadır.*

Evvela Şark-ı Trakya'dan bahsedelim. Burada Karaağaç'ın dahil olup olmaması ile de meşgul olacak değiliz. Kadroyu biraz daha geniş tutacağız.

Biz zannediyoruz ki bizim Rumeli kısmımız İstanbul'a dahil olduğu halde tecavüzden emin ve masun değildir. Ya yukarı taraftan veyahut sol taraftan gelecek bir kuvvet müdafaamızı işgal eder ve ihtimal ki imkân-ı haricide çıkarır. Binaenaleyh bu endişe bizim için fazla masarif-i askeriyeyi intaç eder. Masarif-i askeriyenin fazlalığı ise bizi yıkan esbabtan biridir.

Eğer Garp Trakya'da yüzde sekseni Türk olan ahalisinin arzusuna göre muhtariyet-i idariyeyi ve beynelmilel bitaraflığı haiz olsa idi işte o zaman Şark Trakya'nın da bir emniyeti olur idi. Karaağaç olmuş olmamış Şarki Trakya'nın müdafaası daima açıktır. Biz böyle biliyoruz.

Şarki Trakya'nın bihakkın müdafaası devlet için daima büyük fedakarlıkları istilzam edeceğine kailiz. Burayı nerenin insanları müdafaa edebilir? Şüphe yok ilk hamlede şark Trakya'nın kendi ahalisiyle bizzat İstanbul'un ahalisi.

Evvel emrde Şarki Trakya'da Türk ahali lüzumu kadar yok. Mevcut hiçbir şeye kâfi değil. Hariçten adam getirmek lazım. O halde nereden? İşte hallolacak bir mesele. Biz oraya gelecek ahali bulamıyoruz. Ahali hem gelmeli hem de istikbaline emin olarak imarata başlayabilmelidir. Az bir

Konferansın kesintiye uğradığı dönem hem İsmet Paşa'nın hem de Türk Heyeti'nin eleştirilere maruz kaldığı bir zaman dilimi olmuştur. Bilhassa kamuoyuna yansıyan eleştiriler Ahmet Cevdet Bey tarafından mercek altına alınmıştır. Bu eleştirilere karşın Oran'ın, Türk Heyeti'nin korumak zorunda olduğu mali ve siyasi bağımsızlığa riayet edilmediğine dikkat çektiğini görmekteyiz. Bununla birlikte gazeteci, Müttefiklerin Türkleri hala mağlup konumda gördüklerini de belirtmiştir. Bunu yaparken de eleştirilere maruz kalan Türk Heyeti'nin içinde bulunduğu zor şartları hatırlatmak niyetindedir. Murahhasların görevini ifa edişinden övgüyle

---

müddet zarfında üç kere istilaya uğramış bir yere kemal-i emniyetle göz nuru dökecek halk acaba bulunabilir mi?

İstanbul'a gelince bu şehir de artık eski mevki coğrafyası ehemmiyetini kaybetmiştir. İstanbul'da ne kadar halk kalacağı da malum değildir. Eğer tesisat-ı mahsusa-i iktisadiye vücuda gelmez ise İstanbul artık ne payitaht olmaktaki şerefi ne de bir mevki iktisadiyye olmaktaki ehemmiyeti muhafaza edemez. Ve binaenaleyh şimdiki kadar Müslüman halk orada sakin olamaz. Bu cidden düşünülecek bir noktadır.

Binaenaleyh bizim Rumeli tarafındaki ülkemiz emin bir ülke değildir. Bundan başka imarına muvaffak olacağımız da şüphelidir. Birkaç projeden bahsedelim.

Evvela—Şark Trakya ile Garp Trakya birleşip Trakya'nın hakimiyeti altında ihraz-ı muhtariyet eylemeli idiler. Hatta bilakis İstanbul dahi dahil olduğu halde bu muhtariyetin bitarafını ilan ettirebilmeli.

Saniyen—Balkanlarda yeni bir ihtimal vardır ki bu da konfederasyon şeklidir. Bu şeklin bir gün balkanlarda vücuda geleceğini muhakkak addedenler yok değil. Yunanistan yakında cumhuriyet olacak. Bulgaristan'ın da böyle olacağı pek melhuzdur. Yugoslavya'nın yürüdüğü yol da cumhuriyet yoludur. Bu cumhuriyetler Türkiye ile birleşerek balkanlara bir konfederasyon yaparlar ise işte o zaman İstanbul da şark Trakya da emin olabilir. Ve bu halde Rumeli'ndeki, Yunanistan'daki Müslümanların hicret ettirilmelerine lüzum kalmaz. Böyle bir konfederasyon teşkil eder ise Balkan ahalisi umumen nail-i refah olurlar. Orası bir kıvılcım merkezi olmaktan kurtulur ve şüphe yok ahali umumen rahat eder.

Salisen--İkinci Karasu'ya kadar olan yerler ki ahalisi ekseriyet-i azami ile halis muhlis Türklerdir. İşte buraları doğrudan doğruya Türkiye'ye tabi olmalıdır. Bu sayede Şark Trakya'daki ahali de emniyetle oturabilirler.

Sözün doğrucası Balkanlar meselesi ve İstanbul meselesi, büyük bu siyaset-i inkılayi meselesidir. Bu inkılayı akdine şüphe etmeye yardım etmek gerektir.

Anadolu tarafına gelince orada en ziyade Musul meselesini görüyoruz. Burasının ehemmiyeti bizce toprak ehemmiyeti değildir. Olan toprağımız bize kafidir. Petrolün mühim bir ehemmiyet-i iktisadiyyesi olsa da biz bundan daha canlı bir mesele ile meşgulüz. Lord Curzon'un Lozan Konferansı'ndaki bazı beyanatı beni rahatsız etmişti. O beyanatın içinde hatları İyice çizilmiş maksat gördüm. Musul taraflarında diğer vilayetlerimize de sıçrayacak kıvılcım iş'al edilmesinden endişe ederim. O halde biz İngiltere ile pek esaslı surette anlaşmalıyız. Bu anlaşma behmehal lazımdır, elzemdir. Emir Şekip Arslan Lozan'da irat ettiği gayet hamiyetkarane bir nutukta Irak Araplarına Türkiye ile uhuvveti tavsiye etmiş idi. Onun için Irak Araplarına Türkler hakiki bir kardeş tanımayı ve araya bir münafese girmemesine dikkat etmelerini tavsiye etmiş idi. Şekip Arslan siyaseti iyi gören bir zattır. Irak istiklal-i tam ve hakikiyi haiz olsa idi arada muhadenet husulünü kâfi addeder idik. Fakat Irak henüz hamdır, olgun değildir. Tesirattan azade değildir. Binaenaleyh ben ayrıca İngiltere'yi temin taraftarıyım." Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "Muahedename Hakkında Takdirler veya Tahminler", **İkdam**, sayı:9323, 28 Şubat 1923, s.1.

bahseden Oran, Türk Heyeti'ni hatalı bulduğu noktaları da açıklamıştır. Gazeteci, murahhasların daha aktif bir siyaset izlemesi gerektiğini düşünmektedir:

"Gazetelerimizde muahede müzakeratına ve bizim nokta-i nazarımıza ait bazı tenkitler tesadüf ettim. Bu muahede müzakeratını tenkide girişenlerin önüne çıkacak esaslı müşkülat vardır.

Çünkü muahede aynı hukuka malik iki taraf arasında cereyan etmiş değildir. Bizim murahhaslarımız için birkaç kaide-i külliye vardır ki onu tecavüz edemezlerdi. Bu kaideler istiklal-i mali, siyasi, hakimiyet-i milliye, müsavat kaideleri idi. Lozan'a giden Türk murahhasları bu kaideleri daima mer'i ve canlı tutmak vazifesiyle mükellef idiler. Aksi halde yeni Türkiye'yi değil eski Türkiye'yi temsil etmiş olurlar idi! Taraf-ı diğer ise bu kaidelere riayete mecbur hissetmiyordu. Çünkü eski Türkiye ile iş görmek hatırasını silememiş idi. Bundan başka riayet edilecek diğer kaideler de vardır. Türk murahhasları bu kaidelere de temessük ettikleri halde diğer taraf o kaidelere pek riayet etmedi.

Kapitülasyonların mali ve adli kısımları halkın ârâ-yı umumiyyesine riayet maddeleri işte bu kavaide göre kuvva-yı hal olunacak şeyler iken biz büsbütün indî tekliflere maruz kaldık ya hukukumuzdan vazgeçmek yahut müzakeratı hemen kati etmek lazım gelirdi. Biz şunu yapacaktık:

Beynelmilel muteber olan o kavaide istinat ederek bir kısa layiha tanzim edip ne gibi esasları kabul edeceğimizi hulasaten söylemek ve bu esaslara riayet edilmediği surette müzakerata devam edemeyeceğimizi anlatmak. Fakat acaba bu diplomatçasına bir hareket mi idi?

Bizim expertlerimiz (ehl-i hibremiz) kendilerine havale edilen maddeleri tetkik ettikleri sürede ister istemez o dediğimiz kaidelere tevfik-i hareket ettiler. Alışverişe girmiş olmayı kabul etmediler, edemezlerdi, bu hususta hakları vardır. Bir mütehassıstan bir rey sorulur ise o, aynı bir alim-i muayyen gibi efkâr-ı umumiyyeyi beyan edebilir. Binaenaleyh Tahir Beyleri adli reylerden dolayı asla ve kata muhti addedemeyiz. İşte o esaslar iledir ki mahkemelerimize ecnebi hakimler kabul etmedik.

Taraf-ı mukabil o esasları neden kabul etmiyorlardı? Sualine cevap verelim. Bunlar evvel emrde kendilerini galip bizi mağlup mevkiinde görüyorlardı. Saniyen bizi hala eski Türkiye addediyorlardı. Salisen hakka değil kuvvete istinat ediyorlardı. Rabian bizi kendilerinden aşağı menzilde tutuyorlardı. Hamisen mali menfaatlere pek mahkûm idiler.

Görüyorsunuz ya iki tarafın istinat ettikleri noktalar birbirinden kamilen başka idi. Bu müzakereler mütekabil mevki ve hukuki bir tutan ve aynı berahini mümasil dâvâlarda serdeden bir taraf-ı mukabil ile icra ediliyor idi. Biz, bu hukukumuzu ve vaziyetimizi ne kadar müdafaa etsek karşımızdakiler bize yine farklı muamele gösteriyorlardı.

Doğrusunu söyleyelim, ben bu diplomatlarda yeni zihniyet namına bir şey görmüyor idim. İstiğrab ediyor idim ki bugün Asya'da Çin'den başlayarak günden güne artan bir tebdil-i mühimden bu diplomatların haberi yoktur. Bunlar Türkiye'ye eskisinden pek çok iyi muamele etmek ve Türkiye'yi cismen ve ruhen kazanmak lazım gelir iken büsbütün aksi bir vaziyet alıyorlar idi. Nasıl ki vaktiyle Lloyd George ile Clemenceau da Şark-ı ahvali hakkındaki kara cehaletleriyle bir Sevr muahedesi tertip edip devlet-i Osmaniye'ye imza ettirmişler ve Yunanistan'ı Anadolu'da o devlete varis ve halef kılmışlar idi. Avrupa'nın mukadderatını ellerine almış olan bu iki adam Asya'nın ve Şark'ın ahvalinden ne kadar bihaber idiler. Lozan'da tesadüfen görüştüğüm bazı kimseler Lloyd George ile Clemenceau'nun Şark umurundaki rehberi yeganeleri Venizelos idüğini beyan etmiş idi.

Bununla beraber bizim heyet-i murahhasamız hakikaten şayan-ı hayret salabetle beraber yine itilafkiriz olmadı… Boğazlar, Karaağaç gümrükler gibi nice mesailde fedakârlık

etti. Fakat müttefikler bizim matbuat teşkilatımızın ihmalinden istifade ederek, bizi matbuat vasıtasıyla cihan nazarında itilafkiriz ve kendilerini de fedakâr mevkiinde gösteriyorlardı. Evet onlara mensup olan matbuat güya bize pek müsavat ile muamele edildiğinden dolayı ateş püskürüyorlardı.

Bizim heyetimizin bazı kusurları yok değildi. Bir kusuru, matbuat ve propaganda teşkilatına mukabele etmemiş olmasıdır. Halbuki mukabele edilebilirdi. Bize bunu bazı dost matbuat mensubunu ihtar edip dururlardı. Biz ise yalnız hakkaniyete ve hakka istinat etmekle iktifa ettik. O halde yüksek tahsisatlı iki matbuat memuruna ne lüzum vardı.

Bana göre diğer bir kusurumuz komisyonlarda kendi tarafımızdan teklifatta bulunmamaktır. Daima müdafaa mevkiinde idik. Bir türlü tecavüze geçemiyor idik. Üçüncü kusurumuz bazen kendimizi ve fedakarlığımızı gösterecek ani hareketlerde bulunmamaktır. Buna da sebep Fransızca'da talakat-ı beyanın noksanıdır. Mukabelelerimiz tahriren vuku buluyor idi ve binaenaleyh an ruhu bittabi kayboluyordu. Dördüncüsü Misak-ı Milli'nin bu beynelmilel müzakerelerde ne dereceye kadar müessir amil olabileceğinin, fiiliyata müsteniden, evet fiiliyata müsteniden kati bir surette taayyün etmemiş olmasıdır. Ve kezalik en sonra etmiş olduğumuz müsaadekarlıkları vaktinde yani hîn-i müzakerede feda etmiş olsa idik belki ona mukabil diğer menafi istihsal edebilirdik mütalaasındayım.

Maahaza bizim murahhaslarımız gayret ve kudretlerinin son mertebesini sarf ettiler ve pek çok yoruldular. Bizi karşımızdakiler yoruyorlar idi de. Bir gecede yetiştirilmesi kabil olamayacak mevadı heyetimiz sabahlara kadar çalışarak hazırlıyor idi. Fakat ben kendim bu nev çalışmayı beğenmiyor idim. Çünkü zihinler bu yorgunlukla çok gerginleşiyor idi.

Ben adli kapitülasyonların bekası arzusunda bir gurur meselesinin mündemiç ve muhtefi olduğunu görenlerdenim. Türk hakimiyetinin hükmüne münkad olmak muarızlarımız için kabul edilemiyordu. Bu tarihin bıraktığı bir zihniyet idi. Bu yalnız Fransızlara da has değil idi ya. Hükkam meselesi halledilmiş iken Fransız murahhası adem-i itilafta bütün Avrupa'yı alakadar göstermek için Fransa'nın asıl alakadar olduğu iktisadi meseleler meskûtün-anh geçerek bu adli kapitülasyonu ileri sürmüş idi. Türkiye devletinin mertebe-i refiye çıkmasını Avrupa devletleri tecviz etmezler. Güya diğer Müslüman devletlere bundan cesaret gelir imiş!

Hülasa Türk murahhasları Fransızlardan umulan muaveneti göremediler. Halbuki bu muavenet Türklere değil, hakkaniyete edilecek bir muavenet idi. Zira Türk murahhasları hep hakkaniyete mebni söz söylüyorlar idi.

Şununla veya bununla beraber Türk heyet-i murahhası Lozan Konferansı'nda haysiyetini muhafaza etti ve nice meselede ısrarın öbür tarafına da geçti. İsmet Paşa'nın kazandığı teveccüh büyüktür. Doğruluğu ve nezaketi o zatı muhasımlarına bile sevdirmiştir. Hatta ben derim ki musalaha bir gün akdedildikten sonra İsmet Paşa'yı sefaretle Londra'ya göndermelidir. Orada iş görecek, bu zattır."

Konferansın kesintiye uğramasına rağmen mali meselelerdeki sorunların çözüme kavuşmasıyla barışın imzalanacağını düşünen Ahmet Cevdet Bey, sulhun sağlanması halinde Türkiye'nin ileriye dönük politikalarının temellerinin atılması gerektiğinden de bahsetmiştir. Bu noktada kendisinin iyi bir nesil yetiştirme kaygısına sahip olduğunu görmekteyiz; çünkü ona göre bu nesiller toplumun geleceğini inşa edecektir:

"Şimdi muahedenin imzası meselesi kalıyor. Biz ümit ve intizar ediyoruz ki Fransa, İsmet Paşa'nın teklifini kabul ederek iktisadi meselelerin hallini ileriye bırakıp hemen şimdiden muahedeyi imza etsin. Fransa'nın menfaati bunu icap eder. Bizim de menfaatimiz sulhtadır. Akan kanlar biter, bundan daha fazlasının akması fakrüddemi mucip olur. Artık rahatça oturup dahilen yapacağımız o binlerce ıslahat-ı esasiye ve hayatiye ile meşgul olalım. Türkiye behemehal bir asır rahata muhtaçtır. Nüfusunu teksir, mülkünü imar için bir asırlık mütemadi saye müftekiriz. Muahedenin imzasına müncer olacak muamelatın tarafeynden teshili menafi-i umumiyye-i insaniyyedendir.

Bundan sonra edeceğimiz fedakarlıklar bu cihete matuf olmalıdır. Elyevm mevcut olanların ilmi, tecrübesi, usul sa'yi bu memleketi ihya için kifayet etmez. Bize başka adamlar, başka anasır lazımdır. İşte biz şimdi o adamları ve o anasırı yetiştirmenin çaresine bakalım. Bize genç, dinç, alim, gayretli, metin ahlaklı bir nesl-i cedit gerektir. Bu neslin tohumunu atabilirsek kendimizi hemen şimdiden bahtiyar addedebiliriz.

Prensipleri bütün kuvvetimizle müdafaa ettik. Şimdi ise diplomatik devrine giriyoruz. Bu ikincisinde ibraz-ı maharet birincisinden daha güç olduğunu her zaman hatırımızda tutalım[218]*."*

2.2. LOZAN KONFERANSI'NIN İKİNCİ DÖNEMİ (23 NİSAN-24 TEMMUZ 1923)

Lozan Konferansı'nın ikinci döneminin ilk oturumunda plan belirlenmiş, Türk teklifleri incelenmek için üç komite belirlenmiştir. İlk komiteye İngiliz Sir Rumbold, ikinci komiteye Fransız General Pelle, üçüncü komiteye ise İtalyan Montagna başkanlık yapmıştır[219].

Konferansın ikinci dönemine de katılan Ahmet Cevdet Bey, İngiliz ve Fransız temsilcileri değiştiğinden bu kez katılan temsilcilerin öncekilerden daha ılımlı bir hava yürüteceği beklentisindedir:

"İstanbul'dan Ankara'dan ben de giderim sulh konferansı aşkına diye seyahate çıkan muharrirlerimizin, muhabirlerimizin kesreti matbuat mahafiline başka bir şetaret bahşeyledi. Daha yoldan uzun uzun mektuplar yazılmış, hazırlanmış. Bunların suret-i hususide nakli bile düşünülmüş. Her gazeteci mahiyeti ve teneffüs edilen havayı anlamaya pek meraklı. Diğer heyetlerin sayısı bu sefer pek mahdut. Birkaç ay evvelki simalar yok. Ne Lord Curzon ne Mösyö Bompard ne de bizi ilk önce asabileştiren bazı ahali ispat-ı vücut eylemediler. Bu konferansın bizim için ne sakladığını bir iki gün sonra öğreneceğiz. Herhalde bir tadilini talep ettiğimiz mevadı, tayin ettiğimiz taraf-ı mukabilin söyleyecekleri son sözlere karar vermiş oldukları

---

[218] Sağlam, **a.g.e.**, s.165-170; Ahmet Cevdet Oran, "Müzakere Zeminin Düzleyelim", **İkdam**, sayı:9324, 1 Mart 1923, s.1.

[219] Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2010)**, Der Yayınları, İstanbul 2010, s.701.

muhtemeledir. Kendi nokta-i nazarıma göre konferansın sürmesinden ve uzamasından ziyade çabuk bitmesi hayırlıdır[220]."

2.2.1. TRAKYA MESELESİ

Lozan Konferansı'nın ikinci devresinin 23 Nisan 1923 tarihinde başlamasının ardından ertesi günkü oturumda Trakya sınırının tayin edilmesi gündeme getirilmiştir. Türk Heyeti ilk dönem görüşmelerinde talep ettiği 1913 sınırından vazgeçerek[221] sınırın saptanmasına dair referans alınacak ibarenin "Meriç'in başlıca akım yolunun Talveg çizgisi'' olmasını istemiştir. Rumbold, bu nehir yatağı devamlı değiştiğinden bunun makul bir esas olmadığını düşünmüştür[222]. Montagna'nın da Rumbold'un fikrine katılması üzerine İsmet Paşa söz alarak Talveg hattı yerine Meriç'in sol sahilinin de sabit olmadığını söyleyerek bu bölgenin sınır olması halinde yine aynı sorunların çıkabileceğini beyan etmiştir. Paşa, Talveg hattı sınır tayin edildiği takdirde iki sahilin de kendi devletine ait olacağının garantisini vermiştir[223]. Bununla birlikte bu hattın sınır kabul edilmemesi halinde sahilin sol tarafındaki Müslüman köylerin suya erişiminin de olamayacağını eklemiştir[224].

Ahmet Cevdet Bey, Müttefiklerin Trakya sınırına dair anlaşmazlık yaratmasının üzerine Meriç Nehri'nin Türk topraklarıyla bağlantısının kesilmesi halinde doğacak problemleri vurgulamış, konferansın ikinci döneminde de Müttefiklerin Türklere hakkını teslim etmeyişinden yakınmıştır. Oran'a göre bu mesele hakem heyetine devredilmeli, böylece Türklerin haktan ve hukuktan yana olduğu da gözler önüne serilmelidir. Oran, bu talebiyle Türk Heyeti'nin Trakya sınırına

---

[220] Ahmet Cevdet Oran, "Sulh Konferansının İkinci Devri", **İkdam**, sayı:9380, 27 Nisan 1923, s.1.

[221] Hikmet Öksüz, "Lozan'da Batı Trakya Sorunu", **İstanbul Üniversitesi**, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı**, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992, s.100.

[222] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, cilt:1, takım:2, kitap:1, s.3; Şimşir, **Lozan Telgrafları II**, TTK Basımevi, Ankara 1994, s.213 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:9).

[223] Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s.244.

[224] Sedef Bulut, "Balkan Savaşları'ndan Lozan'a Batı Trakya Meselesi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Batı Trakya Politikası", **Gazi Türkiyat Dergisi**, Ankara 2008, cilt:1, sayı:3, s.94.

dair isteklerinin hukuki bir dayanak kazanacağından emin olduğunu da göstermektedir:

"Müttefikler karşımızda yeni bir cephe teşkil ettiler. Eğer bu cephe hak olanı hak görmek ve hak bilmek fikriyle olsa idi "Hakkımıza razı olmalıyız." der ve endişe etmezdik. Fakat daha birinci müzakerede bir büyük haksızlık müşahede ettik. O haksızlık Meriç Nehri'ne tasarruf meselesinde zuhur etti.

Bize nehrin yalnız sol kenarına kadar veriyorlar. İsmet Paşa gayetle hukuki bir talepte bulundu ki o da nehrin, hukuk-u düvelde muayyen olan bir kaideye binaen, tabanından (Talveg) itibaren iki tarafa da taksimdir. Müttefikler bunu kabul etmediler. Nehrin suları tebeddül eder imiş! İsmet Paşa bu itirazı makul bir surette defetti ve suyun bazen çekilmesi bazen de yürümesi hasebiyle kenarları da tebeddüle tabi olduğunu beyan etti, Türk tarafı sahilin suya muhtaç olacağını söyledi. Buna cevaben su alınması için ayrıca bir mukavele yaparsınız, cevabı verildi. Mesele öylece kaldı.

Bence Meriç Nehri'nin taksimi meselesi en ziyade bir iktisat meselesidir ki iki noktayı ihtiva eder: Biri irva ve iska meselesi diğeri de Seyr-i Sefain meselesidir. Şarki Trakya'nın imarı behemehal Meriç Nehri'nin istifade edilecek bir halde kullanılmasıyla olur. Üçüncü bir nokta vardır ki o da bazı müessesat-ı sınaiyenin işletilmesi için suyun şişirilmesi veya oradan bir hark açılmasıdır. Nehir kamilen Yunanistan'a kaldı mı bunların hiçbirisi yapılamaz. Malumdur ki Meriç Nehri temizlenmeye temizlenmeye şimdiki hali bulmuştur. Eskiden büyükçe merakib-i bahriye Trakya'nın ortalarına kadar giderdi ve Trakya'nın mahsul-i ziraisi kayıkla her tarafa nakledilirdi ve Trakya bu sayede mamur olmuş idi.

Müttefikler bize ne Karaağaç'ı verdiler ne de nehri taksime yanaştılar. Bunun neticesi Şark Trakya'yı Yunanistan'ın keyfine terk etmekten başka bir şey değildir. Biz katiyen eminiz ki faraza sular için ayrı bir mukavele yapılsa bile tarafeyn arasında bu nehir daimî bir mukateleye sebep olacaktır. Anadolu'ya bitişik adaların makul bir surette nazarı itibara alınmaması yüzünden Anadolu sahilinde Yunan eşkıyasıyla daimî bir müsademe cereyan edecektir. Bu meseleleri katiyen halletmeyerek pürüzlü olarak bırakmak sulh ve selamet emeline tevafuk etmez.

Benim kendimce düşündüğüm, bu gibi hususatı bir adil heyet-i hakeme havale etmektir. Zannetmiyorum ki ziyaımız, diplomatlarla vasıl olacağımız netayicin ziyaından büyük olsun. Mesela bu Meriç Nehri de bu kabildendir. Fakat bu bir hukuk meselesidir. Bu esaslı bir meseledir. Ama onu hukuk halletmiştir. Her kim olursa olsun Meriç Nehri'nin kamilen Yunanistan'a bırakılacağını farz edemez ve bu meselede beynelmilel kabul edilmiş kaidelere riayet edileceğini zannederiz. Binaenaleyh düvel-i Müttefikenin hükm-ü zatiyeleriyle iktifa olunamaz. Daima aleyhimize söz söylemek ve bizi daima kabahatli bulmak Avrupa'ca adet hükmüne girdiğinden muhtelifünfih olan noktalarda erbab-ı hukuka müracaat edecek olur isek hiç olmazsa adalet ve hakkaniyete inkıyat eder bir millet olduğumuz artık teslim edilir. Bu bizim için manevi bir kazançtır[225]."

Trakya sınırına ait yapılan müzakereler sonrası 4 Haziran 1923 tarihli oturumda Müttefiklere ait tasarıda bulunan "Meriç'in sol kıyısı'' ibaresi yerine "Meriç'in akım

[225] Ahmet Cevdet Oran, "Yeni Müzakereler Hakkında Teessürlerimiz'', **İkdam**, sayı:9383, 20 Nisan 1923.

yolu'' ibaresinin[226] eklenmesine karar verilmiştir[227]. Lozan Barış Antlaşması'nın 2. Maddesinde Türkiye'nin Avrupa sınırı tayin edilirken Bulgaristan ile "Rezvaya'nın denize döküldüğü yerden, Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan sınırlarının birleştikleri noktada Meriç'e kadar, Yunanistan ile Arda ve Meriç'in birleştikleri yere kadar[228], Bosnaköy'ü Türkiye'de bırakan belli olacak ölçüde düz bir çizgi.'' olarak belirlenmiştir. Bununla beraber Yunanistan ve Bulgaristan ile sınırın her iki tarafında 30 kilometrelik bir bölgenin askerden arındırılmasına da karar verilmiş, bu bölgelerde asker bulundurulmasına yahut herhangi bir kuvvete ait tesis kurulmasına izin verilmemiştir[229].

2.2.2. EGE ADALARI

Lozan Konferansı'nın ikinci dönem görüşmelerinde Ege adalarına dair oturumda İsmet Paşa, Meis adasının Türk sınırlarından ayrılmaz bir parça olduğunu belirtmiştir. Paşa, ilk dönemde bu meseleyi gündeme getirmeyişinin sebebini komisyonun Meis ve On İki Ada meselesini müzakerelere taşımaması olarak göstermiştir. Meis adasının yıllardır yabancı işgali altında olduğundan Türk unsur bulunduramadığını beyan eden İsmet Paşa, Meis üzerindeki isteğini Misak-ı Milliye dayandırdığını bildirmiştir; ancak ada nüfusunda Türk ve Müslüman bulunmadığından bu konu Müttefikler için tartışmaya açık bir konu bile değildir[230]. İtalya ise bu meselede ısrarcı bir tavır sergilemiştir[231]. Temsilcileri Montagna, Meis adasının

---

[226] Antlaşmada açıklandığına göre akım yolu ibaresinin anlamı "Bir yandan gemilerin gidiş gelişine (ulaşıma) elverişli olmayan nehirlerde, akarsuyun ya da ana kolunun ortay çizgisi ve öte yandan gemilerin gidiş gelişlerine (ulaşıma) elverişli nehirlerde, ana gidiş geliş yolunun ortay çizgisi."dir. Bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, cilt:2, takım:2, s.4,5.

[227] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, cilt:1, takım:2, kitap:1, s.151.

[228] Arda ve Meriç'in akım yolu için bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, cilt:2, takım:2, s.3.

[229] Veysi Akın, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s.190.

[230] İsmet Paşa'nın Misak-ı Milli sınırları içerisinden Meis adasını talep etmesi üzerine, Misak-ı Millînin ilk maddesi Türk nüfusun çoğunlukta olduğu bölgeleri esas aldığından Müttefikler Meis adasının bu niteliği taşımadığını öne sürmüşlerdir. Bkz: Necdet Hayta, **Ege Adaları Sorunu 1911'den Günümüze**, Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s.255.

[231] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, cilt:1, takım:2, kitap:1, s.14-16; Şimşir, **a.g.e.**, s.208 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:8).

Türkiye'ye karşı askeri üs olarak kullanılmayacağına garanti vererek bu meseleyi iki devletin kendi arasında çözmesi gerektiğini düşünmüştür[232].

Meis adasının Türk topraklarına dahil edilmesi hususunda Ahmet Cevdet Bey'in tıpkı Trakya meselesinde olduğu gibi Müttefiklerin müzakere yöntemini eleştirdiğini görmekteyiz. Bilhassa burada kendisinin eleştirileri Müttefiklerin hak ve hukuk tanımadan yalnızca Türk oldukları için heyetin taleplerini görmezden gelişi üzerinde toplanmıştır. Bu da Oran'ın önceki eleştirilerinden daha farklı bir noktadadır:

"Meis Adası:

Ben yukarıki makalemi yazıp bitirdiğim sırada Meis Adası meselesi müzakeresine muttali oldum. Bu adaya dair olan müddeayat ve onları redden birinci murahhasımızın irat eylediği delail, tafsilat sırasında okunacaktır. Bunlar okununca haksız çıkarılmak için (Türk olma)nın kâfi olduğuna kanaat hasıl olur. İsmet Paşa'nın delaili nazari, ameli, akli, mantıki, hukuki olduğunu teslimde kimse tereddüt etmez. Fakat teessüf olunur ki düvel-i Müttefike murahhasları bir kere hakkımızı tanımak istememeye karar verdiler mi artık hakkaniyet, mantık ortadan kalkar.

Düvel-i Müttefike murahhasları şimdi bir lügat buldular ki substentiel kelimesidir. Bunu (madde-i asliyeye, usule raci) diye tercüme edeceğiz. Bu kelime ve bahusus o kelimenin tatbik zemini, bu kere mukabil tarafın pek işine yarıyor. Bize bir şey vermek istemediler mi bu mesele madde-i asliyeye racidir, füruattan değildir deyip sözü kesiyorlar.

İsmet Paşa bu adanın Türk iline raci olacağı hakkındaki delailine cevap verilmeyerek kuru kuruya reddedildiğini görünce hakka tebaiyet fikr-i kutsiyyesinin bahir bir alametini göstererek meselenin hakeme havale edilmesini istemiş ve fakat öbür taraf herhalde haksız çıkacağını bildikleri için bu teklifi de kabul etmemişlerdir. Hayret!

Demek ki bu müzakerelerde hükmeden şey kuvvettir, hak değildir. Bu prensiple ne münazara kabil olur ne de delailin hükmü olabilir. Bunlar bize Londra'da neye karar vermişler ise onu cebren kabul ettirmeyi tasmim ettikleri anlaşılıyor. Bizim için en büyük kabahat galiba Türk olmaktır[233]."

Meis adasındaki hakimiyet sorununda Fransa ve İngiltere'nin, İtalya'nın yanında olması Türk Heyeti'nin bu konuda daha yapıcı davranmasına sebebiyet vermiştir. İtalyan temsilci Montagna, İsmet Paşa'nın eskisinden daha ılımlı bir politika izlediğini İtalyan hükümetine bildirmiştir. Nitekim 2 Haziran 1923'te Montagna ve

[232] Şimşir, **a.g.e.**, s.214 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:9).
[233] Ahmet Cevdet Oran, **a.g.m.**, s.1.

İsmet Paşa'nın yaptığı görüşmede Meis adasının silahsızlandırılması ve adanın İtalya'da kalması üzerinde neredeyse uzlaşmaya varılmıştır[234].

4 Haziran 1923 tarihli oturumda Merkep adalar olarak bahsi geçen adaların hangilerinden ibaret olduğuna dair Müttefikler tarafından bir sorgulama yapılmıştır. İsmet Paşa ise İngilizlerin "Tavşan Adaları'' şeklinde bahsettiği adaların Türklerin "Merkep Adaları'' olarak ifade ettiğini beyan etmiş ve antlaşmada Tavşan Adaları ifadesinin kullanılmasına karar verilmiştir[235]. Bu adalarda herhangi biri yaşamadığından özel bir yönetime tabi olmasına gerek görülmemiştir. Bununla beraber Müttefikler Meis adasına dair taleplerinin sürüp sürmediğini sorunca İsmet Paşa:

"Meis (Cestellorizzo) adası, Anadolu karasuları içinde bulunmaktadır ve bu kıt'a parçasından ayrılamaz. Hem Küçük Asya'nın huzuru hem de askerlik açısından güvenliği, bu adanın Türkiye'ye bağımlı olmasını zorunlu kılmaktadır. Böyle olunca, Türk Temsilci Heyeti'nin, bu adanın Türk egemenliği altında bırakılmasını öngören istemi, pek haklı (meşru) nedenlere dayanmaktaydı; bununla birlikte, salt dünya barışının kurulmasını sağlamak amacıyla, Türk Temsilci Heyeti, Meis (Castellorizzo) adası konusunda öne sürdüğü çekinceleri (ihtirazi kayıtları) geri almak gibi çok ağır fedakarlıklara razı olmaktadır." sözleriyle Meis'ten vazgeçildiğini beyan etmiştir[236].

Meis adasının Anadolu sınırlarına ait olmasına ve Anadolu'nun güvenliği adına Türklere verilmesi gerekmesine rağmen, barışın sağlanması için Türk Heyeti büyük bir fedakârlık yaparak Meis adasındaki taleplerinden vazgeçmiştir[237]. Ege adalarının kaderi ise Lozan Barış Antlaşması'nın 12,13,14 ve 15. maddeleri ile belirlenmiştir[238].

---

[234] Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 1999, s.363.

[235] Şimşir, **a.g.e.**, s.235,236 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:32).

[236] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, cilt:1, takım:2, kitap:1, s.153. M. Cemil Bilsel, **Lozan**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1933, s.250.

[237] M. Cemil Bilsel, **Lozan**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1933, s.250

[238] "Madde 12: İmroz (İmbros) adası ile Bozcaada (Tenedos) ve Tavşan adaları (İles aux Lapins) dışında, Doğu Akdeniz adaları ve özellikle Limni (Lemnos), Sisam (Samos) ve Nikarya (Nicaira) adaları üzerinde Yunan egemenliği konusunda 17/30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşmasının 5'nci ve 1/14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşmasının 15'nci maddeleri hükümleri uyarınca alınan ve 13 Şubat 1914 tarihinde Yunan Hükümeti'ne bildirilen karar, bu antlaşmanın, İtalya'nın egemenliği altına konulan ve 15'nci maddede belirtilen adalara ilişkin hükümleri saklı kalmak üzere, doğrulanmıştır. İşbu antlaşmada aykırı bir hüküm bulunmadıkça, Asya kıyısından 3 milden az bir

2.2.3. KAPİTÜLASYONLAR

Konferansın ilk döneminin son günlerinde sulh imzalanmasını sağlamak amacıyla kapitülasyonlara dair Montagna tarafından ortaya atılan formül, konferansın ikinci döneminde Müttefikler tarafından reddedilmiştir[239]. Müttefiklerin bu tasarıyı reddetmesi konferansın ikinci devresinde şiddetli tartışmalara sebep olmuştur[240].

Müttefiklerin Montagna formülünü reddetme üzerine Ahmet Cevdet Bey bunu verilen sözü geri almak olarak nitelemiştir. Gazeteci, Müttefiklerin bu değişken tavrının onların itibarını zedelediğini düşünürken bu tavır karşısında İsmet Paşa'nın sabrına ve tahammülüne de dikkat çekmiştir. Konferansın ikinci devresinin başında müzakere ortamına dair ümitli olan Oran'ın bu noktada yine beklediği ortamı bulamadığını görmekteyiz:

"Celsede mevzu-u müzakerat (Montagna formülü) denilen ve Türkiye umur-u adliyesini güya ıslah için bitaraf devletlerden alınması teklif edilen hukuk müşavirlerinin salahiyetine taalluk eden noktalardır. Türk heyet-i murahhasası ilk devre-i içtimaiyye sonunda o formülü kabul etmiş ve kabulünü de bildirmiş idi. Konferansın bu ikinci devresine iştirak ettiğimizi cevaben tebliğ ettiğimiz sırada o formülü kabul ederek müzakerata girişeceğimizi de tasrih etmiş idik. Bu böyle iken bugünkü müzakerelerde ecnebi murahhasları o formülü evirip çevirerek yeniden tadilat icrasına lüzum görmüşlerdir. Bunu bittabi ve bihakkın Türk heyet-i murahhasası kabul etmedi. Bizimkiler adem-i kabulün esbab-ı hukukiyyesini izah ile tadil teklifini reddetmeleri üzerine bir münakaşadır başladı. Fakat bu münakaşa bir akıl ve mantık münakaşası, bir ilim münazarayı değil idi. Bu düpedüz sabit bir hakikat inkârı, cereyan etmiş bir muamelenin tahrifi, Avrupa milel-i mütemeddinesini temsil eden ricalin verdikleri sözü geri almaları idi! Bir maksada vusul için her nevi tedabir meşrudur! Kaide-i merdudesi maatteessüf bu celsede cay-ı kabul gördü denilirse mübalağa edilmemiş olur.

İsmet Paşa'nın bu mugalatalara karşı gösterdiği metanet kadar bu koca askerin sabır ve tahammülüne hayran olmamak kabil olamaz. Bir taraftan delail-i mantıkiyye, diğer taraftan metanet-i ahlakiyye ile hasımlarını son nefeslerine kadar hem hacil hem mağlup eden İsmet Paşa'yı takdis etmeyecek bir insan vicdanı tasavvur olunamaz.

---

uzaklıkta bulunan adalar, Türk egemenliği altında kalacaktır." Lozan Barış Antlaşması'nın adalarla ilgili diğer maddeleri için bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, cilt:2, takım:2, s.6,7.

[239] Bu formül, Türkiye'nin hukuki anlamda gelişme ihtiyacı olduğunu kabul etmekle beraber bunun için beş sene boyunca hukukçulardan meydana gelen bir danışma kurulunun teşkilini öngörmüştür. Yabancı mahkemelerinde yabancı danışman bulunurken yabancılar hakkındaki hükümlerde bu danışmanların onayı bulunmak zorunda olmuştur. Bkz: Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.166.

[240] Montagna formülüne dair konferanstaki tartışmalar için bkz: Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s.291,297.

Paşa'nın mahallinde tafsilen zikredilen müdafaalarını şu suretle hulasa edeceğiz:

Montagna usulünün kati olması başlıca 4 nokta-i esasiyyeye müstenittir:

Evvela: Müttefikler tarafından yapılmış olan Montagna teklifinin Türk Heyeti tarafından kabulüyle muahedenin imzası hala konferans katib umumiliğini resmen ve bila-inkıta muhafaza etmekte olan Mösyö Massigly tarafından 6 Şubat tarihinde Türk heyet-i murahhasası riyasetine tebliğ edilmesi;

Saniyen: Aynı esasın muhafaza olunduğu Bükreş'te Romanya devleti ricali mühimmesinden bir zat tarafından İsmet Paşa'ya beyan edilerek sulhun imzasına tergib edilmiş bulunması;

Salisen: Şubat evasıtında Fransa'nın Ankara mümessili Miralay Mougin'in verdiği notada Müttefiklerin aynı nokta-i nazarı muhafaza ettiklerinin işar kılınması;

Rabian: Müttefiklerin 27 Mart tarihli notalarında Montagna formülüne kati nazarla bakmadıkları beyan olunmasına mukabil 8 Nisan tarihli Türk cevabı notasında Montagna formülüyle sure-i kat'iyyede takarrür eden adli beyanname meselesini hükümetimizin katiyen hitam bulmuş addettiğinin ve bu esas dahilinde konferansın içtimaına muvafakat ettiğimizin tasrih olunmasına mebni şimdiki içtimaların ancak bu esasın mahfuziyeti kaydına müstenit bulunması.

Bu delaile karşı Müttefikler murahhaslarının ne kaçamaklı lisan kullanmış oldukları kısm-ı mahsusumuzda münderiçtir. İngilizler, 4 Şubat tarihinde (Beau-Rivage) Hotelinde Lord Curzon'un odasında vuku bulmuş olan mükalemeden sonraki mükalemeleri kendilerince muteber addetmiyorlar ve çünkü konferansı talik edilmiş addediyorlar. Fransızlar, filvaki Mösyö Montagna ile Rıza Nur Bey bir formül bulmuşlarsa da Mösyö Bompard bunu hükümetine bildirdiği zaman konferans fasılaya interraption uğradığını, konferans baş kâtibi Mösyö Massigly'nin beyanatı Müttefikler namına olmadığını, Ankara'daki mümessil Miralay Mougin'in ise siyasi memur olmadığını ve mumaileyhin ifadesi kendi hesabına söylenmiş bir söz olduğunu, İtalyanlar da konferans fasılasındaki muamelenin nazarıitibara alınamayacağını dermeyan etmişlerdir.

İşte komediyi bu muhtelif beyanat teşkil ediyor. Şu devlet adamlarının bila-etraf vuku bulan muamelatı itibardan ıskata vicdanlarının ne vech ile razı olduğu anlaşılmaz bir muammadır. Bu yalnız vicdaniyatı tahrip etmez, murahhasların mensup oldukları devletlerin de itibarlarını cihan nazarında ıskat eder hem menfaatlerini hem de nüfuz-u maneviyelerini ihlal eder. Bu ne şerefli bir tabiye ne de bir zekâ işidir[241]!"

Montagna, İsmet Paşa'ya kapitülasyonların kaldırılmasının doğuracağı olumsuz sonuçların önüne geçmek adına bazı özel maddelerde uzlaşmak gerektiğini beyan etmiştir. İsmet Paşa ise bu teklifi kabul etmiş ve mesele hukuk danışmanlarına intikal etmiştir. Rumbold, İngiliz Heyeti'nin bu danışmanlara sunmak istediği bir formül hazırladıklarını beyan etmiş;[242] ancak bu iki formül arasında ciddi bir fark

---

[241] Ahmet Cevdet Oran, "Adli Usulün Müzakeresinde Diplomasi Garibeleri", **İkdam**, sayı:9392, 9 Mayıs 1923, s.1; Sağlam, **a.g.e.**, s.254-256.

[242] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, cilt:1, takım:2, kitap:1, s.30. İngilizlerin teklifine göre adli kapitülasyonlar farklı bir surette devam edecek, hukuk müşavirleri hâkim gibi görev yapacaktır. Herhangi bir ecnebinin hakkında yapılacak araştırmada bu müşavirler icradan önce mesele hakkında bilgilendirilerek kendilerinin fikirleri alınacaktır. Bkz: İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, cilt II, s.135.

olmuş ve Türk Heyeti bu teklifi reddetmiştir[243]. Türk hükümetinin ise bu konudaki tavrı kesin olmuş, Müttefiklerin Montagna formülünde ısrarcı olması halinde konferansın kesintiye uğramasında bir sakınca olmadığı İsmet Paşa'ya bildirilmiştir[244].

Türk Heyeti'nin kararlı duruşu sayesinde Müttefiklerin çabalarına karşın kapitülasyonlara son verilmiş, yabancı uyruklu vatandaşlara Türk vatandaşlarından farklı olarak herhangi bir iltimas tanınmayacağına karar verilmiştir[245]. Bununla beraber yargıda ise Montagna Formülü'nden farklı olarak bazı esaslar belirlenmiştir. Buna göre müşavirlerin, hakimlerin yetkilerine müdahil olma hakkı bulunmamıştır. Kabul edilen metne göre Türk yargısı bağımsızlığını muhafaza etmeye devam etmiştir[246]. Yabancı uyruklara Türk mahkemelerinde davalı yahut davacı olabilme hakkı mütekabiliyet esasına dayalı olmuş, yabancı ülkelerde bulunan Türk vatandaşlarının da aynı haklara sahip olması konusunda uzlaşmaya varılmıştır[247].

2.2.4. TAMİRAT BEDELİ

Tamirat bedeli meselesi konferansın ilk döneminde çözüme kavuşturulamayan ve ikinci dönemde yeniden görüşülen meselelerden biri olmuştur. İsmet Paşa 14 Mayıs 1923'te Mösyö Venizelos ile bu meseleyi görüştüğünde Yunan temsilci kendisine tamirat bedeli ödeyecek maddi güçlerinin olmadığını beyan etmiştir[248]. Türk Heyeti'nin tamirat bedelinde ısrarcı olmasının üzerine Pelle ve Montagna bu bedelin yerine Karaağaç bölgesinin Türklere teslim edilmesini önermiştir. İsmet Paşa ise Karaağaç'ın Türk Heyeti tarafından zaten istediğini, buranın herhangi bir bedele karşılık önerilemeyeceğini ve her iki mesele de çözüme kavuşmadığından bunları Türk hükümetine bildireceğini söylemiştir[249].

---

[243] İngiliz Heyeti'nin sunduğu teklif ile Türk Heyeti'nin teklifi arasındaki fark için bkz: Karacan, **a.g.e.**, s.363.

[244] Şimşir, **a.g.e.**, s.274 (Başbakan H.Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel.no:83).

[245] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, cilt:2, takım:2, s.75.

[246] Karacan, **a.g.e.**, s.363-365.

[247] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, cilt:2, takım:2, s.75

[248] Şimşir, **a.g.e.**, s.310 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:93); Çağla Derya Tağmat, **Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi (1922-1923)**, Libra Yayınları, İstanbul 2018, s.243.

[249] Şimşir, **a.g.e.**, s.325 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:117).

Hükümet talimatını bekleyen İsmet Paşa, kendilerine çektiği telgraf ile konu hakkındaki görüşlerini acil bir şekilde bildirmelerini talep etmiş[250], Türk hükümeti ise Karaağaç'a karşılık olarak tamirat bedelinden vazgeçilmeyeceğini, bu bedel ödenmedikçe Duyun-u Umumiyenin de ödenemeyeceğini, bu sorunun barışın sağlanmasına engel olmaması gerektiğini ve Yunanlıların konferansın kesilmesi tehdidiyle bu meseleyi çözümsüz bırakmak istediklerini İsmet Paşa'ya bildirmiştir[251]. Mesele çözümsüz şekilde ilerlerken Yunanistan Türkiye üzerinde baskı kurmak amacıyla Trakya sınırına bir yığınak yaparken Türkiye de İstanbul ve Boğazlara dair bir plan hazırlamıştır[252].

Yunanistan'ın harekât planıyla tamirat bedeli meselesini zora sokma gayretleri Ahmet Cevdet Bey'in eleştirilerinin hedefi olmuştur. Oran, tamirat bedeli ödemeyi reddeden Yunanistan'ın bu tavrının Müttefikler tarafından dahi desteklenmeyeceğini düşünmektedir. Esasında bu durum, tamirat bedeli meselesinin diğer meselelerden daha kolay şekilde sonuçlanacağını da düşündürmektedir. Gazetecinin düşüncesine göre Yunanlıların bu meselede hukuki yollara başvuramaması da Müttefiklerden destek bulamayacaklarını ve haksız taleplerde bulunduklarını bilmelerinden ileri gelmektedir. Yunanistan'ın tüm çabalarına rağmen Türk Heyeti'nin davasından vazgeçmeyeceğini Oran'ın ifadelerinde de görmekteyiz:

"Son günlerde konferansta Yunanistan'ın talep ettiğimiz tamirat bedeline dair olan mesele Yunanlılar tarafından pek ziyade izam edilme ve konferansın akıbetine tesir edecek bir mesele-i mühimme şekline ifrağ olunmak isteniliyor!

Yunanlıların, Lozan menabiinden ve Atina mahafilinden zuhur eden haberlere nazaran Yunanlılar bizdeki tahribata mukabil bize tamirat bedelini namıyla bir şey vermekten suret-i kat'iyyede imtina ediyorlar ve bu hususta bütün müttefikleri bile tehdit etmek maksadıyla sulhi imza etmeyeceklerini müzakeratı kat edeceklerini söylüyorlar. Hatta bize karşı silaha sarılmaya bile kıyam edebileceklerini ima suretiyle ifham ediyorlar ve bu suretle bizi de akıllarınca ihafe etmek istiyorlar.

Yunanlıların bu meselede tutmak istedikleri yol yalnız bizim için değil Müttefikler için dahi asla kabul ve terviç edilecek bir yol değildir. Onun için Yunanistan'ın bu hususta Müttefikler nezdinde dahi himaye ve müzaheret bulmasına imkân yoktur. Zira bu meselenin hallinde düvel-i aliyeden her birinin riayet etmeye mecbur olduğu bir prensip vardır. Bu da

[250] Şimşir, **a.g.e.**, s.334 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:128).
[251] Şimşir, **a.g.e.**, s.338 (H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel.no:140).
[252] Akın, **a.g.e**, s.181.

mağlup olan devletin esna-ı harpte neticede galip gelen devletin arazisinde ika ettiği hasarat ve mazarratı tazmin etmesidir. Bu prensip bu harb i umumi neticesinde mevki-i meriyete vazedilmiş ve bütün sulh muahedat-ı mün'akidesinin esaslarından birini teşkil eylemiştir.

Şimdi bu prensibi Yunan'ın hatırı için iptal etmek Almanya'nın ve Bulgaristan'ın dahi tamirat borcu namıyla üzerlerine almış oldukları borçları tediye etmeleri hususunda Müttefikler tarafından bir güna mutalebeye maruz kalmamaları neticesini tevlit eder ki böyle bir netice bizden ve herkesten evvel Müttefikleri düşündürmek lazım gelir.

İşte bunun için Müttefikler, Yunanistan'ın bu meseledeki talebin doğrudan doğruya kendilerine taalluk eden bir prensip meselesi mahiyetinde telakki etmek ve Yunan talebini terviç edememek mevkiinde bulunmaktadırlar. Yunanlılar dahi bu hususta davalarının bugünkü prensiplerle asla tevafuk etmediğini ve yalnız Müttefikler değil herhangi bir hakem mahkemesinin dahi bu prensibi reddedemeyeceğini bildikleri için bize tamirat bedeli namıyla hiçbir şey ödememek yolundaki davalarını hakem mahkemesine bile havale etmekten tehaşi ediyorlar.

Meselenin halli yalnız bizim ile Yunanistan'a terk edilir ise bu hususta bizim için yalnız bir yol vardır. O da tamirat bedelinin talep ve istihsalinde sonuna kadar ısrar etmek yoludur. Bu haklı davamızın temini hususundaki iddiamızdan bizimle Yunanistan'ın tehdidatı ve ne diğer nasihatler feragat ettiremez. Zira Yunan tehdidatı esasen haksız bir iddia uğrunda olduğu gibi o tehdidat bizi ihafe edecek bir kuvvete dahi istinat edememektedir.

Biz bu davamızda her türlü netayic-i muhtemeleyi dahi piş-i hesaba almış ve her türlü tedabirimizi ona göre ittihaz etmekte asla ihmal etmemişizdir.

Böyle olduğu halde biz bu meselede Yunanistan'a karşı bir vaz-ı tehdit almıyoruz. Yalnız Yunan tehdidatına karşı hazır bulunduğumuzu ve o tehdidattan asla müteessir olmadığımızı beyan etmek mecburiyetinde bulunuyoruz[253]*."*

Müzakereler ilerledikçe tamirat meselesinde bir sonuca varılamamış, İsmet Paşa ile Rıza Nur ise tamirat borcuna karşılık Karaağaç bölgesinin alınmasını makul bulmaya başlamış, iki temsilci de borcun ödenmesinde ısrarcı olmanın bir sonuç vermeyeceğini düşünmüştür[254]. Türk Hükümeti ise bu konuda yapılacak bir fedakarlığın çözüme ulaşmamış meselelere de faydasının olmasını istemiş, bilhassa Duyun-u Umumiye faizlerinin çözüme kavuşturulmasını talep etmiştir[255]. İsmet Paşa, Rumbold ile yaptığı görüşmede bu konuda hakemin arabuluculuğunun bir fayda getirmeyeceğini düşündüğünü beyan ederken Yunanistan tarafından gelecek uygun bir teklifin Türkiye'yi tazminat talebinden vazgeçirebileceğini söylemiştir[256]. Türk Heyeti Yunanistan'dan makul bir teklif beklerken Yunan Hariciye Nazırının Fransız gazetelerine verdiği demeç dikkat çekmektedir. Bu demeç, Ahmet Cevdet Bey

---

[253] Ahmet Cevdet Oran, "Konferansta Yunanistan: Tamirat Meselesi", **İkdam**, sayı:9401, 20 Mayıs 1923, s.1.

[254] Şimşir, **a.g.e.**, s.346 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no.:141).

[255] Şimşir, **a.g.e.**, s.352 (H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel.no:156).

[256] Baytok, **a.g.e.**, s.325.

tarafından aktarılmış, Yunanistan'ın tamirat bedeli meselesine bakışını özetlemiştir. Bu sayede Türk Heyeti'nin beklentisi ile Yunanistan'ın tutumu arasındaki farkı burada daha net görmekteyiz:

"En son makalemizde kısa kısa birkaç meseleden bahsederken hazırlanalım demiş idim. Görüyorum ki haklı imişim.

Yunan Hariciye Nazırı Mösyö Aleksandris, gelir gelmez Fransız gazetelerine bazı sözler söylemiş. Güya Yunanlılar Anadolu'yu tahrip etmemişler, yakmamışlar. Yunanlılar çekildikten sonra Mustafa Kemal Paşa Anadolu'nun şehirlerini, köylerini yakmış imiş. İşte bu sözler de ispat eder ki Yunan Hariciye Nazırı buraya iyi niyetle gelmiş değildir. Vakıa, sulh isteriz demekten fariğ olmuyorlar. Fakat kendilerinin arzusu vech ile bir sulh isterler ise…[257]*"*

Yunanistan'ın uzlaşmadan uzak bir noktada olmasına rağmen İsmet Paşa, 26 Mayıs 1923 tarihli özel görüşmede barışın sağlanması adına Yunanistan'dan ödenmesi talep edilen tamirat borcuna karşın Karaağaç bölgesinin kabul edildiğini ilan etmiştir. Bununla beraber Yunanistan'ın mali durumunun gözetildiğini belirten Paşa, kendileri için de aynı muamelenin gösterilmesi gerektiğini talep etmiştir[258]. Bu toplantının ardından Venizelos *"Şunu söyleyeyim ki artık sulh akdedilmiş sayılabilir. İsmet Paşa Hazretleri büyük bir müsalemet fikriyle hareket ettiler ve sulhun gerçekleşmesi için cidden büyük hüsnüniyet gösterdiler. Artık Türkiye ile aramızda hiçbir ihtilaf kalmamıştır*[259]*."* diyerek sulha giden yolda Türk Heyeti'nin yaptığı fedakarlığı da gözler önüne sermiştir. 28 Mayıs 1923 tarihli oturumda Fransız temsilci Pelle, 26

[257] Ahmet Cevdet Oran, "Yunanlılar ile Sulh mü Harp mi?", **İkdam**, sayı:9404, 23 Mayıs 1923, s.1.

[258] Şimşir, **a.g.e.**, s.359 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:151,152).

[259] İsmet Paşa Türk gazetecileri ile yaptığı görüşmede "*Oturun bakayım, size anlatayım diye söze başladı. Bugünkü toplantı esnasında Yunanlılara tamirat meselesi üzerinde mutabık kaldık. Mutabık kaldığımız noktalar şunlardır: Yunanlılar prensibi itibarıyla tamiratta bulunmak lüzum ve esasını kabul ettiler. Fakat mali vaziyetlerinin imkansızlığından bahsederek para veremeyeceklerini, eğer kabul edersek -Müttefikler tarafından vuku bulan teklif bulan teklif mucibince- Karaağaç'ı terke ve harp esnasında zapt ve müsadere edilen gemilerimizi iadeye hazır olduklarını bildirdiler. Sulhun bir an evvel gerçekleşmesi için, tarafımızdan büyük bir fedakârlık olmak üzere, müttefikler tarafından yapılan bu teklifi kabul ettim ve büyük devletlerin de tanzim edilmekte olan muahedede Türkiye'nin mali vaziyetini nazarı itibara alınıp alınmayacağını tabii yakında göreceğiz. Sulh muahedesi, umumi heyeti itibarıyla bir topluluk mahiyetinde olduğu için geriye kalan muallak meselelerin halli esnasında fedakarlığımızın nazarı dikkate alınması icap eder."* sözleriyle tamirat meselesinin hallini özetlemiştir. Bkz: Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, s.341,342.

Mayıs'ta yapılmış olan özel toplantıda tamirat meselesinin çözüme kavuştuğunu yineleyerek uzlaşmaya varılan noktaları yeniden beyan etmiştir[260].

Tamirat bedeli meselesinin çözüme kavuşmasının ardından, Karaağaç'a karşılık olarak bu bedelden vazgeçilmesi sonucu iki taraf arasında sağlanan mutabakat, Ahmet Cevdet Bey tarafından değerlendirmeye alınmıştır[261]. Oran, Türkiye'nin yaptığı bu fedakarlığa karşın halkının ve ordusunun emniyetini tesis ederek zaten imar ve ıslahata ihtiyaç duyan bir ülkeyi iktisaden bir yıkıntıya maruz bırakmadığını düşünmektedir. Bununla beraber gazetecinin bu meselede Türkiye'nin manevi kazanç

---

[260] Türk ve Yunan heyeti arasında yapılmış anlaşmanın esasları şunlardır: "Türkiye'de Yunan ordusu ve Yunan makamlarının işlemiş oldukları zararların onarılması yükümünün, ilke olarak Yunanistan'ca kabul edilmesi; bu zarar giderimin ödenmesini istemekten Türkiye'nin vazgeçmesi; Türkiye'de yerleşmiş (etablies) ve müttefik sermayeleriyle kurulmuş ortaklıklara Yunan askeri birliklerinin ve makamlarının vermiş oldukları zararların onarılması; 30 Ekim 1918 silah bırakışımından (mütarekesinden) sonra el konmuş gemilerin, Yunanistan ve Türkiye'ce karşılıklı olarak geri verilmesi; Karaağaç bölgesinde Türk Yunan sınırının düzeltilmesi." Bkz: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, cilt:1, takım:2, kitap:1, s.275.

[261] *"Bir haftadan beri konferans muhitini ve alem-i matbuatı işgal etmiş olan Türk-Yunan ihtilafı da hallolundu. Bu ihtilafın menşei malum: Yunanlılardan istediğimiz 1.350.000.000 Türk lirası tamirat bedelini, Yunanlılar, maliyece müsaadeleri olmadığını ileri sürerek eda edemeyeceklerini beyan etmişlerdi. Türk heyet-i murahhasası talebinde ısrar etti. Yunanlılar da istinkaflarında ısrar ederek şayet mesele ayın yirmi altıncı cumartesi gününe kadar halledilmeyecek olursa müzakeratı kat edip hareket edeceklerini bildirmişlerdi.*

Yevm-i mezkurda İngiliz murahhası Sir Horace Rumbold'un riyaseti altında içtima eden komitede bu mesele müzakere edildi. Yunanlıların istinkafları ve Türklerin ısrarları karşısında kalmış olan komite bir suret-i tesviye dermeyan etti ve bu teklif, muhafaza-i sulh arzusuna binaen Türkler tarafından kabul edildi.

Suret-i tesviye şudur: Türklerin tamirat bedeli talebi muhik görülüyor fakat Yunanlılar, maliyelerinin âdem-i istitaatına mebni tediye iktidarında olmamalarına mebni atideki halle müracaat olunuyor. Şöyle ki:

Bir milyar üç yüz elli milyon liraya mukabil:

Evvela: Yunanlılar, Karaağaç'ı ihtiva eden müsellesi demiryoluyla beraber Bulgar hududuna kadar Türkiye'ye terk edeceklerdir.

Saniyen: Yunanistan'ın Türkiye'den zapt ve müsadere ettiği gemiler Türkiye'ye iade edilecektir.

Salisen: Yunanlılar Anadolu'daki bilumum şimendifer hatlarında icra ettikleri tahribat (hatlar, köprüler, istasyonları) ivazını mezkûr şirketlere tazmin edeceklerdir.

Yunanlılar, Osmanlı Bankası, Reji İdaresi, Duyun-u Umumiye İdaresi gibi müessesatın sandıklarından para gasp etmişler ise bu parayı da iade edeceklerdir.

Bu suret-i tesviyeyi gayr-ı kâfi görenler vardır. Vakıa bir milyar üç yüz elli milyon altına mukabil, Yunanistan'ın verdiği şey kıymetten pek dun kalır. Türk halkının ve Türk devletinin Anadolu tahribatı yüzünden uğradığı hasaratın derecesi pek yüksektir. Yunanistan'ın bu hasaratı tazminden yakayı kurtarmasını bir muvaffakiyet addetmek zaruridir. Bahusus Yunanistan'ın mağlup iken bu suretle kurtuluşu tahminin fevkinde bir muvaffakiyettir." Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "Tamirat Meselesinin Halli", **İkdam**, sayı:9414, 2 Haziran 1923, s.1.

sağladığına dikkat çekerek bu hamleyle tüm Avrupa ülkelerine örnek olduğunu düşündüğünü görmekteyiz:

"Türkiye'nin feragatinde amil olan keyfiyet Yunan ordusunun mükemmeliyeti veya kahramanlığı değildir. Bizim ordumuz hakkındaki itimadımız hiç değişmemiştir. Tekemmül ve tahassür hususunda ise bugünkü ordumuz, hiç şüphe yok, en yüksek mertebeye çıkmıştır. Bu ordunun, her yerde zafer arkasından gelir. Şu kadar ki dökülecek kanın her damlası, vatan ve millette bir neşvünema, bir fayda temin etmelidir. Beyhude yere o mübarek kanı heder edemeyiz. Şu mevzubahsimiz olan meselede ordunun kudret ve kuvvetine, himmet ve hamiyetine mukabil, ahval-i umumiyyeyi vaziyetin mahiyetini nazar-ı dikkate almak da lazımdır. İsmet Paşa'nın o müzakere neticesini bize tebliğ ettiği zaman duyduğu hüznün ne derecede bulunduğunu biz gözlerimizle gördük. O muzaffer koca kumandan, ne kadar mütellim idi. Fakat elbette bütün ahvali de zihninde hulasa ediyor idi.

Türkiye ne kazandı diye bir sual varit olabilir. Türkiye'nin kazancı evvela manevidir. Yani düvel-i Müttefike murahhasları Türkiye'nin bu fedakarlığını takdir etmişlerdir. Avrupa'nın sulha muhtaç ve hahişger olmasına mebni Türkiye tarafından gösterilen bu feragat Avrupa efkâr-ı umumiyyesinde tesiri mucip olmaktan hâlî kalamaz zannındayız.

Saniyen, İsmet Paşa, bu fedakarlığa mukabil, Türkiye'nin maliyesine teslihat gösterilmek vaad-i kavisini almıştır. Murahhaslar, İsmet Paşa'nın bu talebini haklı bulmuşlardır. Bu husuta edilecek istifadenin şayan-ı kayd olacağına kani oluyoruz.

Salisen muharebe şıkkını ihtiyar etmiş olsa idik bu yüzden hem insanca hem de paraca epeyce mühim fedakarlıklara lüzum görülürdü. Bu fedakârlık yalnız masarif-i askeriyeden dolayı olmayacak idi. İktisaden ahalimizin ve memleketimizin uğrayacağı hasarat dahi ehemmiyetli bir dereceye vasıl olacak idi.

Rabian, muharebe ile iştigal etmek yüzünden imarat ve ıslahat-ı dahiliyyemiz kim bilir kaç sene daha teehhür ederdi[262].

Tamirat bedeli meselesinde uzlaşmaya varılmasının üzerine bu kez de Yunanlılara ait mülklerin bedelinde anlaşmazlık meydana gelmiştir. Yunan ordusunun halktan aldığı eşyaların tamirat bedeline dahil edilmesinin istenmesi sebebiyle müzakerelere yeniden gergin bir hava hâkim olmuştur; çünkü Türk Heyeti tamirat bedeline bu hususun dahil olmadığını daha evvel kendilerine bildirmiştir. Buna rağmen meselede yeni bir sorun çıkartılması Oran'ın müzakereye dair ümitlerini kırmaktadır. İktisaden kalkınması zor olan bir devlete yüklenmek istenen sorumlulukların gazeteciyi bu noktada çaresizliğe sürüklediğini görmekteyiz[263]. Bunun yanında Ahmet

[262] Ahmet Cevdet Oran, a.g.m., s.1.

[263] *"Ben artık katiyen kani oldum ki Avrupa, Garp bizim umduğumuzu istemiyor. Bütün cereyan-ı ahval bana bunu gösteriyor ve böyle hükmettiriyor. Diyorum ki Türkiye'yi maliye cihetiyle bilvasıta esarete sokmak istiyorlar. Gidiş o gidiştir. Bu hale gelmiş olan zavallı Türk ilinden elan para koparmak, elan onun cebinde beş para toplanmasına mâni olmak, benim hükmettiğimden başka bir niyete mübteni değildir. Gördüler ki biz siyaseten ve iktisaden istiklal diye parça parça oluyoruz. Bize*

Cevdet Bey, Türk Heyeti'nin bir yandan tamirat bedeli meselesinde çıkan pürüzle meşgul olduğunu, diğer taraftan duyun-u umumiye faizlerinin ödenme biçimine dair müzakerelerin başladığını bildirmektedir. Tamirat bedeli meselesinde Müttefiklerin Türk Heyeti'ne yardım edeceğine dair verdiği sözün buradaki etkisi heyetçe beklenmektedir:

"Bir taraftan bu mesele ile uğraşıyoruz diğer yandan da Fransızlara olan borcumuzun faizleri meselesiyle… Malum olduğu üzere İsmet Paşa, tamirat meselesine razı olduğu sırada, diğer meselelerde muavenet göreceği ümidinde bulunduğunu söylemiş, ecnebi murahhasları da buna mukabil başlarını sallamışlar idi. Fakat İsmet Paşa'nın tahammülü kalmadı. Dün onlara suret-i katiyyede söyledi ki ne şimdi ne ileride Türkiye bu paraların faizlerini altın olarak verecek değildir. Ve bu babdaki kararı katidir. Buna da cevap bekliyoruz[264].

2.2.5. DUYUN-U UMUMİYE

Osmanlı Devleti'nden kalan borcun faizinin ödenme biçimi konferansın ikinci döneminin en önemli sorunu olmuştur. Söz konusu faizler sterlin ile ödendiği takdirde her yıl yaklaşık beş milyona, frank ile ödendiğinde ise 1,7 milyon sterline tekabül edecektir. Türk hükümeti borcu frank ile ödemek isterken Fransızlar altın veyahut

---

istiklalinizden sizi mahrum etmeyiz! Dedikten sonra öyle bir yol tuttular ki bu yol o kelimeler ile istihzadan başka manayı müfit olamaz. Diğer bir mana bulduğum yok.

Düşünüyorum bu Türkiye'yi biz nasıl imar edeceğiz, o kadar yıkık döküğü nasıl tecdit edeceğiz, o kadar eksiklikleri nasıl itmam edeceğiz, ben bunun çaresini bulamıyorum.

Anadolu'nun bütün tahribatı Yunanlılara bağışlandı. Bu yetmedi, Yunanlıların senet vererek ahali-i mahalliyeden satın aldıkları emval ve eşyanın da bedeli verilmemek isteniyor. Yani kalan ahali bir zaruret içinde can çekiştirilecek.

Bize diyorlar ki bizim tamirattan anladığımız netice, Yunan ordusunun ahaliden tekalif-i harbiye suretiyle aldığı emval ve eşyanın da o vazgeçilen tamirata dahil olmasıdır. Ve yine bize diyorlar ki mademki tekalif-i harbiyeden olarak alınan eşyayı tediye ettirmek istediniz, o halde neden bunu ayrıca tayin ve tahsis etmediniz? Biz de onlara diyoruz ki tamirat reparation kelimesi içinde halktan iştira suretiyle alınmış olan emval ve eşyanın da dahil olması tasavvur olunur mu? Bahusus Yunan hükümeti kontrato ile Yunan ordusu için tedarik ettiği emval ve eşyanın bedelini vermeye razı oluyor. Bir malın senet verilip alınmasıyla kontrato akdedilerek alınması arasından ne fark vardır.

Biz yine bunlara diyoruz ki tamirattan maksat, ahval-i askeriyye ve harbiye muktezayatından olmayan hasarattır. Tekalif-i harbiye ise ahval-i asketiyye ve harbiye muktezasıdır ve biz evvelce vermiş olduğumuz muhtırada tamiratın neden ibaret olduğunu tasrih ettik ve tekalif-i harbiye olarak alınan emval ve eşyayı buna ithal etmedik. Bize diyorlar ki siz tarafeynin zapt ettikleri gemilerin iadesi şartını ayrıca ilave ettiniz. Eğer tekalif-i harbiyeyi kastetmiş olsa idiniz onu da ilave ederdiniz. Biz cevabımızda dedik ki tekalif-i harbiye eşyası ile gemiler arasında büyük fark vardır." Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "Hala Yunanlılarla Uğraşıyoruz", **İkdam**, sayı:9422, 10 Haziran 1923, s.1.

[264] Ahmet Cevdet Oran, a.g.m., s.1.

sterlin ile ödeme yapılmasını talep etmiştir. Fransızların bu tavrı ise Türkler tarafından "üstü kapalı tazminat'' olarak nitelendirilmiştir[265].

Fransızların bu borcu altın olarak alma konusundaki ısrarı Ahmet Cevdet Bey'in eleştirilerinin hedefi olmuştur. Bu eleştiri, diğer devletlerin borcunu ödeme yöntemiyle Türkiye'den talep edilen yöntem arasındaki farka yöneliktir. Türkiye'nin istenildiği gibi altınla ödeme yapması kâğıt para satışına ve dolayısıyla büyük bir zarara sebep olacağından Oran bu ödeme yöntemini reddetmektedir. Fransızların bu konuda ısrarcı olması sebebiyle gazetecinin bu meselede başka bir niyet aradığını da görmekteyiz:

"Fransızlar bunu altın olarak almak taraftarıydılar. Türkler ise bu suret-i tediyenin Türk bütçesi için ödeme imkanına mebni kâğıt frank olarak tediye edilmesini iltizam ediyorlar. Bu noktada Fransız dayinlerini ikna etmek gerek imiş. Fransız hükümetinin elinden kendi kendine bir karar vermek gelemez imiş. Parlamentoda icra nüfuz edemez imiş.

Fakat hemen ilk hamlede hatırımıza şu sual geliyor: Fransa devleti borçlarının faizini altın frank mı veriyor, yoksa kâğıt frank mı? Bizim bildiğimiz gerek Fransa gerek İtalya bunu kâğıt olarak tediye ediyorlar. O halde neden bizden altın olarak talep ediyorlar?

Bu hususta bir mütalaa dermeyan edilebilir: Kâğıt Fransız frangı hep bu halde mi kalacak? Bir gün altın fiyatına yükselmez mi? Kezalik Türk lirası da şimdiki kıymetini mi muhafaza edecek? Onun da kıymeti artamaz mı?

Biz bu altınları tedarik edebilmek için hiç olmazsa 30-35 milyonluk kâğıdı her sene satıp altına tahvil edeceğiz. Bunun imkânı olacağı farz edilse bile bu satış piyasada kağıtlarımızın kıymetini tenzile sebep olur. Zaten mevcut kağıdımız kifayet etmez. Yeniden tabi etsek daha fena. Avusturya'ya, Almanya'ya döneriz.

Fransızlar bu imkansızlığı görünce ne yapacaklar? Eğer mukaveleyi imza eder isek taahhüdünüzü ifa etmediniz diye bize de bir (Ruhr) muamelesi mi tatbik edecekler? Yahut bizden buna mukabele bir şeyler mi isteyecekler? Toprak mı isterler kalan maden vesaireyi mi isterler bütün varidatımızı kontrol altına mı alırlar ve bizi müflis diye mi ilan ederler? Yahut bir Ermeni yurdu teşkil edin de şu kadar para alın mı derler? Söylediğimiz gibi para getirebilecek hangi menabi bulurlar ise ona vaziyet mi edecekler? Yani tamamıyla esarete mi gireceğiz?

Onun için bu faiz meselesinin neticesinden nikbin değilim. Bundan çok fena şeyler çıkabilir. Bizim heyet-i murahhasamızı en ziyade yoracak da budur. İşte konferans müzakeratı menkıta olursa sırf bu maliye işlerinin tesiriyle menkıta olabilir. Eğer Fransızlarda dedikleri gibi hüsnüniyet varsa bu meselenin hallinde imkân haricine çıkmazlar. Yok ısrar ederlerse anlaşılır ki dillerinin altında başka bir şey vardır[266]."

---

[265] Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s.169.
[266] Ahmet Cevdet Oran, "Duyun-u Umumiye Faizleri'', **İkdam**, sayı:9394, 11 Mayıs 1923, s.1.

Borçlara dair yapılan müzakereler devam ederken Türk Hükümeti borçlar meselesinin diğer sorunlardan önce geldiğini ve bu nokta çözüme kavuşturulmadan başka bir meselede fedakarlıkta bulunulamayacağını Türk Heyeti'ne bildirmiştir[267]. İsmet Paşa bunun ise faizlerin yalnızca kâğıt Frank ile ödenebileceğini Müttefiklere bildirmiş ancak bu talebi kabul görmemiştir[268]. Müttefiklerin faizlerin altınla ödenmesi talebine karşın Türk hükümeti bunun mümkün olmadığını, borç altınla ödendiği takdirde mali anlamda çöküntüye uğranacağını, Fransızlar borçlarını kâğıt frank ile öderken Türklerin altınla ödemeye zorlanamayacağını ve frank ile yapılacak ödemenin zaten bir fedakârlık olduğunu bildirmiştir[269].

Müttefiklerin bu ısrarına ve baskısına karşın Ahmet Cevdet Bey'in bu durumun altında yatan sebepleri analiz ettiğini görmekteyiz. Kendisine göre kapitülasyonlar meselesinde Müttefiklerin Türkiye'yi mali esaret altına sokma çabası borçların ödenmesi noktasında da kendini göstermektedir. Burada Müttefiklerin Türkiye'yi iktisadi olarak zarara uğratma niyetinin hâlâ devam ettiğini de görmekteyiz:

"Türkiye'yi daima vesayet ve velayet altında bulunan bir çocuk gibi elleri altında tutmak şark politikasının esasını teşkil ediyor. Türkiye'nin istiklalini bir kaide olarak tanımaya bizi yora yora razı oldular. Bunu da azası tam bir şekilden çıkarmak için kapitülasyonların mali ve adli kısmına kaideler koymaya çalıştılar. Ve nihayet canımızı burnumuzdan getirinceye kadar umumi esasları kabul edebildiler. Şimdi son bir teşebbüs vaki oluyor ki o da muamelat-ı maliyede olsun bizi kaide ve rabıta altında tutmak, ileride bizde kımıldanacak hal bırakmamaktır.

Türkiye'nin ismi var cismi yok bir halde kalması maddeten ve manen mevcudiyet ve kuvvet göstermemesi, şarkta bir amil olamaması, işte matlup budur. Bunun neden ileri geldiğini izaha hacet yoktur. Bu asırlardan beri devam etmiş olan şark politikasının hutut esasisidir. Anadolu'yu da az kaldı bize mezar olarak kazıyorlardı. Bu arzuyu zahiren örtmek için bizim Avrupa medeniyetini kabul etmek kabiliyetinde olmadığımızı daima nez' ve cidale daima bir sebep teşkil ettiğimizi, ileri sürüp durdular. Bence bilakis bizim Avrupa medeniyetine girmemiz, sebeb-i sulh ve salah olmamaklığımız matlup idi[270]."

---

[267] Şimşir, **a.g.e.**, s.408 (H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel.no:224).
[268] Şimşir, **a.g.e.**, s.427 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no:218).
[269] Şimşir, **a.g.e.**, s.431,432 (H. Rauf Bey'den Başbakanlığa tel.no: 239).
[270] Ahmet Cevdet Oran, ''Sulh Konferansının Verdiği Hisler'', **İkdam**, sayı:9429, 17 Haziran 1923, s.1.

Müttefiklerin iktisadi meselelerdeki tavrı sebebiyle Ahmet Cevdet Bey'in kendilerine güven duymadığını daha önceki yazılarından bilmekteyiz. Gazetecinin borçlara dair verilen hükümlerin açık bir şekilde muahedede olmasını talep etmesiyle bu güvensizliği daha net görmekteyiz. Bunun yanında borcun ödenme şeklinde diğer devletlere sağlanan kolaylığın Türkiye'ye sağlanmamasıyla burada bir çifte standart olduğunu kendisinin ifadelerinden anlamaktayız:

"Kuponlar meselesi bir türlü halledilemiyor. Biz faizler için altın yahut sterlin lirası veremeyeceğimizi beyanda bir niyet-i samimane ve müstakimane ile ısrar ettiğimiz gibi onlar da behemehal altın alabilmek çarelerin düşünüp ihzar etmekte ısrar ediyorlar. Nihayet bir formül, bir tarz-ı tahrir bulmak için perşembe günü saat 10'a kadar çalışıldı. Fakat bir netice çıkmadı.

Bize teklif olunan tarz-ı Tahrir nedir?

Bundan çıkan mana şudur: Eğer alacaklılar ile müzakereye girişerek itilaf edemeyecek olursak, yani onları ihtilafa irza etmeye muvaffak olamaz isek mesele ve ihtilaf baki olacaktır. Tabir-i diğerle deyni tasdik etmiş olacağız deyn haliyle kalacaktır.

Biz ise imzamızı koyacağımız muahedede bu meselenin suret-i katiyyede hallolunmasını, tezahür etmesini arzu ediyoruz. Çünkü bütün ahval-i maliyemiz, bütçemiz istikbalimiz meselenin şimdiden halledilmesini istilzam eder. O meseleyi meşkuk bir vaziyette bırakır ise ileride ihtilaflar açılır ve olabilir ki bizim aleyhimizde hükümler istihsal ederler. Yani vaziyetini zemin olmaz.

Biz varidatımızın ne mertebede ne derecede olduğunu biliyoruz. Varidatımızla nispet kabul etmeyecek bir vaziyete girdiğimiz gibi adeta iflas ederiz ve alacaklılar da umur-u maliyemizi murakabe altına almaya kadar giderler. Bunun neticesi, memleketimizin tecdit ve imarı için hiçbir şey yapamayarak sefalet içinde borç tediye etmeye mecbur kalmaktır. Ne umur-u nafia ne maarif ne de sair ıslahata yol bulunmaz.

Biz borcumuzu inkâr etmiyoruz. Borcumuz için tahsis ettiğimiz varidatımızı da istirdat etmek emelinde değiliz. Fakat görüyoruz ki mesela Fransa, istikraz ettiği paraların faizlerini şimdiki Franktan, kâğıt franktan tediye ediyorlar. Hatta Fransız Kanada şirketi Cenevre'de tediyesine mecbur oldu faizi İsviçre frangı üzerinden değil Fransız frangı üzerinden tediye ediyor.

Her şeyde yeni ahvale tevfik-i hareket lazım geldiği beyan olunuyor. O halde faizlerimiz meselesinin de yeni ahvale göre frank üzerinden tediyesi suretiyle halli iktiza eder. Hakkaniyet budur. Vaktiyle Türk lirası, Fransız frangı, İngiliz lirası hep altın fiyatında olduğundan esham ve tahvilatımıza dayinler için bir suhulet olmak üzere İstanbul'da Türk lirası, Fransa'da Fransız frangı, İngiltere'de İngiliz lirası üzerinden tediye olunacağını kaydettirdik. Şimdi aradaki fark dolayısıyla bu kayıtlar bizim başımıza bela olup kalıyor. İşte bu beladan kurtulmak üzere bir hamilin mesela İngiliz lirası isteyebilecek hakkındaki ihtiyarını tahdit etmek ve ona frank alacaksın demek istiyoruz[271].

[271] Ahmet Cevdet Oran, "Hala Yerinde Sayıyoruz", **İkdam**, sayı:9431, 19 Haziran 1923, s.1.

Muahedenin imzalanmasından bir hafta öncesine kadar görüşmeler çekişmeli devam etmiştir. Nihayetinde bu mesele sulhtan sonra görüşülmek üzere çözümsüz bırakılmıştır[272]. Borçların ödenme biçimi ise ilgili devletlerin kendi arasında yapacağı ikili görüşmelerin sonucunda karara bağlanması öngörülmüştür[273].

Muahedenin imzalanmasına engel teşkil eden sorunların çözüme kavuşmasının ardından Lozan muahedesinin imzalanmasına giden süreç başlamıştır. Müzakerelerin bitmesinin ardından Ahmet Cevdet Bey bir değerlendirme yazısı kaleme almıştır. Gazeteci bu değerlendirmesinde daha önce de zikrettiği gibi Türk Heyeti'nin Müttefiklerin tavrına karşı zor koşullarda müzakere yürüttüğünü yinelemiştir. Müzakere ortamının koşullarına karşın Türkiye'nin istediği talep ettiği en önemli hususları elde ettiğini düşünen gazetecinin konferansın sonucundan memnun olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte Oran, Türkiye'nin artık uluslararası arenada dostane bir tutumla karşılaşması gerektiğini de düşünmektedir. Bu da Lozan muahedesinin ardından Türkiye'nin bulunduğu konuma dair kendisinin düşüncesini görmek açısından önemlidir:

"Türk Heyeti murahhası vazifesinin ifası hususunda büyük müşkülata tesadüf etti. Diyebiliriz ki hiçbir mevzu hiçbir bahis yoktur ki içinden bir pürüz bir hadise bir sergüzeşt çıkmış olmasın hemen her meselede bizim talebimiz onların nokta-i nazarına uymuyordu çünkü biz güya başka bir mahluk idik.

Heyet-i murahhasımız manen gayri müsait bir mahiyet içinde sarf-ı mesaiye başladı. Niyetimiz hakkaniyet ve hukuk esaslarına istinat ediyordu. Fakat bu kâfi değildi. O muhalefetler ve o itirazlar karşısında bir meziyet-i ahlakiye bir metanet-i fıtriye lazımdı.

Bu meziyet calib-i şükrandır ki bizim heyette bütün kuvvetiyle mevcut idi. Şayan-ı hayrettir ki o zamanın uzaması maddi ve zihni yorgunluk tesadüf edilen mümanaatlar o kuvveti zaafa düşürmek değil son derecesine kadar yükseltiyordu. Görülen tazyikat o kuvveti teşdit etmekten başka bir neticeye müncer olamıyordu.

Bu haleti ruhiyeyi heyete kim bahşediyordu? Şüphe yok ki murahhaslarımızda metanet bir hassa-i şahsiye olarak mevcut idi. Buna şüphe yok. Fakat onu murahhaslarımıza ifaza eden bir amil var idi ki o da Türk milletinin azmi, kararı idi. Müzakeratın her safhasında millet bu azmini gösteriyor idi. Murahhaslarını müdafaa-i nefese son derece tahriş ediyordu. Murahhaslar arkalarındaki milletin kudret ve kuvvetine istinat ediyorlardı. Evet, Türk milletinde bir harika doğmuştu ki o harika mucizeler gösteriyordu.

---

[272] İsmet İnönü, **a.g.e.**, c.II, s.143-144.

[273] Necdet Aysal, ''Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşmasına Osmanlı Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara 2013, sayı:53, s.19.

İşte bu savaş bu cidal içinde sulh müzakeratı hitama erdi. Her istediğinizi bize vermediler ise de herhalde istediklerimizin en ilerisini en canlılarını aldık. Muntazam bir devletin teşkili ve bekası için ne lazımsa biz onları elde ettik diyebiliriz. Eğer bu devlet ve bu millet bundan böyle rahatça çalışmaya müsait vakit bulursa elde ettiği şeyler ile saadet ve necata vasıl olur. İsmet Paşa'nın dediği gibi tatbikatta göstermeye azmettiğimiz samimiyet bizim rehberimizdir.

Türkiye çok kere gördü ve başından çok felaketler geçti. Az kaldı malikane-i millisini bile kaybediyordu. Fakat ispat ettik ki o, bu felaketlere layık değildir. Şark ve garbın selameti için Türkiye'ye istirahat ve dostluk bahşetmek lazımdır. Türkiye buna muhtaçtır. Türkiye'nin yapacağı yapmaya mecbur olduğu şeyler pek çoktur. Buna karşı hiç olmazsa bir telakki-i dostane gösterilmelidir. Muahede-i sulhiyye, bütün ihtimalatı bütün mesaili bertaraf veya hal etmiş değildir. Oraya vazedilen imzalar maziyi setrediyor. Fakat müstakbel yine açıktı. Bu imzadan ziyade ancak hüsnüniyetle temin olunabilir. İşte bizim Avrupa'dan istediğimiz budur.

İsmet Paşa ile rüfekayı eymanına teşekkür etmek gerektir. Kendilerine tefviz olunan vazifeyi yerine getirmek için kudret-i faal namına ne sarf etmek lazım ise onu nefislerine ihtiyar ettirdiler. Türk milletinin eline, hükmü vasi bir berat alıp verdiler[274]*."*

2.3. LOZAN MUAHEDESİNİN İMZALANMASI

Lozan Konferansı, 22 Kasım 1922 tarihinde başlamış ve ilk dönemi 86 gün sürmüştür. 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğrayan konferans, 24 Nisan 1923 tarihinde yeniden toplanmış ve nihayetinde Lozan muahedesi 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır. İlk devrede çözüme kavuşturulamayan konular ikinci devrede müzakere edilmiştir. Konferansın ikinci kısmında Türk tarafının istekleri esas olmuştur[275]. Muahedede, Müttefiklerden Rumbold, Pelle, Garroni, Montanya, Venizelos, Kaklamanus, Diyamandi, Konçesku imzaları bulunurken Türk heyetinden İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan Hüsnü antlaşmayı imzalayan isimler olmuştur[276].

Lozan muahedesinin imzalanmasının ardından bir değerlendirme yazısı kaleme alan Ahmet Cevdet Bey, bundan sonraki süreçte sağlam bir devlet inşa edebilmek için gerekli olan hususlar üzerinde durmuştur. Türkiye'nin önündeki on beş yirmi senelik bir zaman diliminde kalkınması gerektiğini düşünen gazeteci bilhassa

[274] Ahmet Cevdet Oran, "Lozan Muahedesi" **İkdam**, sayı:9464, 22 Temmuz 1923, s.1.
[275] Bilsel, **Lozan**, s.498-506.
[276] Hüseyin Avni Çavdaroğlu, **Öncesi ve Sonrası ile Lozan**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.266.

iktisadi ve toplumsal meselelere dikkat çekmektedir. Bu noktalara temas etmesiyle devleti ayakta tutacak hususlara dair Oran'ın fikirlerini de görmekteyiz:

"Murahhaslarımızın vasi beşer müsait olduğu mertebe sarf ettikleri kuvvet ve metanetle işte barışık muahedesi imza edildi. Bu muahedede şu eksiktir, bu ziyadedir demeye mahal yoktur. Evvelce dediğim gibi bize her istediğimizi vermediler ama verilenler içinde kuracağımız binayı tutturacak, yıkılmadan saklayacak sağlam temeller vardır. Türk evini yapacak mimarlar mühendisler eğer sanatlarını biliyorlar ise bu temeller üzerine epeyce yüksek bir bina çıkarabilirler. Bu temellerin en mühimi iki şeydir:

Siyasetçe ve iktisatça istiklal-ı serbesti.

Osmanlı Devleti'nin asırlardan beri mahrum olduğu bu iki temel bugün ayağımızın altındadır. Binaenaleyh herhangi iyiliği yapmaktan bizi menedecek bir engel kalmamıştır.

Elimizin altında bugün iki istiklal vardır: Biri dahili istiklal diğeri de harici istiklaldir.

Harici istiklali bir parça izah etmek lazımdır.

Büyük muharebenin neticesi olarak bugün Avrupa'nın içine düştüğü büyük afetler vardır. Avrupa'da bu afetten kendini kurtarmış millet devlet yoktur diyebiliriz. Bazı devletler yıkadılar, mahrum oldular. Bazıları da harap oldular eğer Anadolu ve Mustafa Kemal hareketi olmasaydı, o yıkılacak yalnız yıkılacak değil nam ve nişanı kalmayacak milletlerden biri de biz olacaktı Allah bizi elhamd bu felaketten kurtardı.

Eğer Avrupa'nın eli bu afetleriyle bağlı olmasa idi bu keşmekeş bu kararsızlık bu endişeler hüküm sürmese idi bizim önümüze böyle müsait şartlı bir muahede konmaz idi.

Avrupa daha on beş yirmi sene başka milletlerin işine müdahale edemez çünkü o kendi dertlidir. İptida kendini tedavi etmeye mecburdur.

Önümüzde on beş yirmi senelik bir hürriyet-i mutlaka zamanı vardır. Eğer bu zaman zarfında biz işlerimizi yoluna koyar meydana asar getirirsek artık Türk devleti ebediyen kurtulmuş demektir. Ona bir daha el uzatan olmaz.

Memleketimizi çekip çevirmek bihakkın düzeltebilmek için bu on beş senelik bir zaman çok ve uzun değildir. Binaenaleyh bugünkü işimizi yarına bırakamayız. Memlekete fikren büyük bir sükûn ve istirahat lazımdır. Ölüm döşeğinden kalktık. Yatağımızın yanındaki erkan minderine oturduk. Bizim için gürültüler patırtılar camlar kuvvetlerimizin yetmeyeceği büyük hareketler zarar verir. Şayet buna dikkat edilmez ise o gösterdiğimiz müddet zarfında ifakat bulamayız.

Bizi kurtaracak nedir?

Bunu başlıca 2 noktaya hasredeceğiz:

1-Manen ve ahlâken kuvvetlenmektir. Bu bizim için güneş ve ışık makamındadır.

2-Akilane iktisadi tedbirlerdir. Bu da bizim için gıda yerindedir.

İktisadi tedbirlere gelince: Bunlarda ne kadar isabet eder isek o kadar çabuk dirilir ve gızamızı tedarik ederiz. Bu bizim için pek müşkül olan şeylerdendir. Çünkü alçak gönüllü olup itiraf ve ikrar edelim ki biz iktisadiyatı en ziyade bilmeyen bir milletiz. Bunun bihakkın nazariyatına vakıf olamadığımız gibi ameliyatına hiç vakıf değiliz. Bizde "muktesit" namına bihakkın müstahak ferd-i vahit yoktur.

Bu cihetlerde iptidai bir haldeyiz. Mekteplerimizde okutulan iktisadiyat devenin kulağı değil, kuyruğu bile değildir. Bu halleri görünce bizim için,

İdrak-ı mali bu küçük akla girmez
Zira o terazi bu kadar sıkleti çekmez
demekten başka söyleyecek söz yoktur.

Her ne ise Türkiye yukarıda dediğimiz gibi şu on beş yirmi sene zarfında çalışmaya mecburdur. Islahat ve tertibat-ı dahiliye, münasebat-ı siyasiyyemize pek ziyade tesirbahş olacak ve bütün mevcudiyetimize hükümran olacaktır.

İspata hacet yoktur ki Türkiye yalnız yaşayamaz ve yalnız kalamaz. Atiyen bazı tertibat-ı siyasiyyeye dahil olmak mecburiyetindedir. Bunun vücuda gelmesinin birinci şartı, o yirmi sene zarfında dahilen ibraz edeceği asarı rüyet ve muvaffakiyetle tahakkuk edebilir.

Bu meseleye sırası geldikçe birkaç kere daha irca-i nazar edeceğiz. Zira bu bir hayat meselesidir[277]*."*

Ahmet Cevdet Bey, tıpkı konferans esnasında yaptığı gibi konferansın bitiminde de İsmet Paşa ile Türk Heyeti'nin görevlerini hakkıyla yerine getirdiklerine dair övgü dolu sözler söyleyerek konferansta İsmet Paşa'dan güç aldıklarını eklemiştir. Bu övgüden İsmet Paşa'nın konferanstaki heyet için ne kadar önemli bir figür olduğunu görmekteyiz:

"Kim bilir Paşa daha kaç nutuk irat edecek ne kadar nefes tüketecek ne kadar mülakatlara maruz kalacak gazetecilere meram anlatacak. Düşmanlara karşı zülfikârını çekip aslan gibi kükremiş olan bu harp adamında ne büyük nezaket vardır. Onun bu nezaketi yapma değildir samimi ve derindir. En yoğun zamanlarında en canının sıkıldığı anlarda bile biz onda bu fıtratı gördük. Biz ona meyus meyus baktığımız zaman o tavır ve edasıyla güler sinemasıyla biz de ne neşeli ümitler tevlit ediyordu. Bu zatın hizmet-i refakatinde bulunuş ömrümüzün unutulmaz muazzez hatıralarını teşkil edecektir. Lozan gazetelerinden biri Paşa'nın birkaç gün evvel tayyare ile Bern şehrine gittiğini tasvir ederken semadan nüzul etti tabirini kullanmış idi. Hakikaten İsmet Paşa gökten nüzul etmiş bir melek hilkatindedir.

Allah onu daima vatan hizmetlerine vakf-ı nefs ile muazzez eylesin.

İsmet Paşa ve rüfekası ellerinden geleni yaptılar. Onlar şimdi de sonra da bu milletin takdirine nail olacaklardır. Erbab-ı insaf onları hiçbir zaman tenkit edemez. Bundan sonra vazife muahedenin prensiplerine göre siyaseten ve iktisaden işe el sürdüreceklerindir. Bunu da öyle kolay zannetmeyelim. Artık hükmünü gösterecek irfan ve malumat ve tecrübedir[278]*."*

Lozan muahedesinin Türkiye için önemi 3 başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki anlaşmanın bir eşitlik belgesi mahiyetinde olmasıdır. Cihan harbinin ardından imzalanan barış anlaşmaları -Sevr dahil olmak üzere- herhangi bir müzakere olmadan dayatma suretiyle imzalanmıştır. Lozan anlaşması bu konuda bir istisna olarak uzun süren görüşmelerin ardından imzalanmış ve uzlaşma yoluyla sağlandığı için yürürlükte kalmış tek anlaşma olmuştur. Anlaşmanın ikinci önemi,

[277] Ahmet Cevdet Oran, "Lozan Muahedesi" **İkdam**, sayı:9468 29 Temmuz 1923, s.1.
[278] Ahmet Cevdet Oran, "Heyetin Avdeti", **İkdam**, sayı:9474, 4 Ağustos 1923, s.1.

kapitülasyonların ilgası ve Osmanlı borçlarının bir plana tabi tutulması sebebiyle Türkiye'nin iktisadi özgürlüğünü kazanması yolunda bir bağımsızlık belgesi olmasıdır. Son olarak Lozan anlaşması siyasal bağımsızlığın da simgesidir. Türkiye'yi uluslararası arenada bağımsız bir devlet olarak temsil etmesi sebebiyle Lozan Antlaşması devletin kurucu belgesi olarak görülmüştür[279].

[279] Baskın Oran, **Türk Dış Politikası (1919-1980)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, cilt I, s.222.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CUMHURİYETİN İLANINDAN EVVEL TÜRKİYE'YE BAKIŞ

3.1. AHMET CEVDET BEY'İN NÜFUS VE ZİRAATA DAİR GÖRÜŞLERİ

Osmanlı Devleti, Mütareke Dönemi'ne kadar uzun yıllar boyunca birçok savaşa girmiş ve bunun neticesinde uğradığı zararlardan biri de nüfusun savaş ve salgın hastalıklar sebebiyle düşüş yaşaması olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın ardından General Harbord Türkiye'deki nüfusun hastalık ve savaş sebebiyle %20 oranında bir düşüş yaşadığından bahsetmiştir[280].

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında yaklaşık olarak 16,5 milyon olan Türkiye nüfusu 1927 yılına gelindiğinde 13,9 milyona kadar gerilemiştir[281]. Nüfustaki bu düşüş bilhassa tarım açısından arazilerin âtıl kalması konusunda sorun teşkil etmiş, bu durum da siyasi ve ekonomik olarak sorun yaratmıştır. Lozan muahedesinin imzalanmasının ardından sağlam temellere dayalı bir devlet inşa etme gayesi taşıyan hükümetin öncelikli olarak ele aldığı hususlardan biri nüfus artırma politikası olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihli konuşmasında işleyen bir toplum yaratmak adına nüfus artırma politikasına gidileceğini beyan etmiştir. Bu bağlamda ölüm oranlarının azaltılması, salgın ve bulaşıcı hastalıkların önüne geçilmesi gibi önlemler alınacağını söylemiştir[282].

Ahmet Cevdet Bey, Lozan Konferansı sonrası kaleme aldığı yazılarında Türkiye'nin nüfus problemine sıkça dikkat çekmiş, bu yıllarda izlenmesi gereken

---

[280] Harbord raporunda şöyle bahseder: "*...İstanbul'dan Mardin'e kadar olan bütün bölgeleri gezdik. Milliyetçi hareketin amacı Türklüğün şerefini kurtarmaktır. Türkiye hastalık ve harplerden nüfusun yüzde 20'sini kaybetmiştir."* Bkz: Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,** Yaylacık Matbaası, İstanbul 1967, s.212.

[281] Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.66.

[282] Ayhan Vergili, "Türkiye Cumhuriyet'i'nin İlk Dönem Nüfus Politikası (1923-1960)", **Sosyoloji Yıllığı**, Doğu Kitabevi, İstanbul 2013, sayı:22, s.313.

politikanın esaslarına dair birçok tavsiyede bulunmuştur; çünkü nüfus problemi Türkiye'nin zirai durumuna da etki etmiş ve dolayısıyla iktisadi politikaların şekillenmesine yol açmıştır. Nüfusa dair tavsiyelerini yurt dışındaki uygulamalardan veren Oran, kendi fikirlerinin yanında Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde bulunduğu dönemde tecrübelerinden faydalandığı kişilerin tavsiyelerini de yazılarında aktarmıştır[283]. Bu noktada kendisinin Batı'nın uyguladığı politikaları örnek aldığı görülse de nüfusa dair yazılarına hükümet politikaları yön vermiş, Mustafa Kemal Paşa'nın nüfus üzerine yaptığı konuşmalara paralel düşüncelere rastlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın memleketin çeşitli yerlerinde yaptığı konuşmalarda nüfusun durumunun iyileştirilmesine dair çalışmaların ipuçlarına rastlanmaktadır. Bunlardan biri olan Eskişehir-İzmit gezisinde Paşa gazetecilerle nüfus meselesini değerlendirerek alınması gereken sıhhi ve içtimai tedbirlerden bahsetmiştir[284]. Bilhassa sıhhi tedbirler Ahmet Cevdet'in de öncelikli tavsiyelerinden biri olmuştur[285].

---

[283] Ahmet Cevdet Bey'in bu tavsiyelerinden biri toplumun bilinç kazandırılması adına yapılacak çalışmalara dairdir. Bu noktada kendisinin Amerika ve Almanya'daki tedbirleri konu ettiğini görmekteyiz: *"Cebri izdivaç mümkün olmazsa da buna müncer olabilecek tedbirler yok değildir. Evvela hükümet kendi memurları içinde ev geçindirebilecek mertebeye erişmiş olanlara izdivaç lüzumunu anlatabilir. Hükümete teşebbüsat ve tesisat-ı hususiyyede imtisal edebilir. Sekiz ondan birkaç yüze küsur memur ve müstahdem kullanan her idare kendi adamlarına bu usulü tatbik edebilir ve etmelidir. Bunun bilaimhal tatbikatına başlanması taraftarıyız. Bazı adamlar olur ki onlar için teehhül, esbab sıhhiyeden nâşî mümkün olamaz. Böylelerini de Amerika'da olduğu gibi takim etmelidir. Bazı hastalıklar ile melûl olanların evlatlarından bir millete hiçbir hayır gelemez. İşte sar'a olanlar bu cümledendirler. Bu evlad-ı mâlûl memleket için zarardan başka bir şeye mucip olmaz. Bunlar hem müstehliktirler hem de ırk inkıraza sevk eden amildirler. Binaenaleyh tesis için muayene-i tıbbiyye behemehal lazımdır. Kezalik cebri izdivaçtan beklenilen netaici vergi tarhı usulü de verilebilir deniliyor. Almanya'da bir sene evvel buna benzer bir kanun yapılmıştır. Bir bekardan alınan vergi ile bir menahilden ve bahusus evlat sahibi menahilden alınan vergiler arasında bir fark vardır"* Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "Cebri İzdivaç", **İkdam**, sayı:9319, 24 Şubat 1923, s.1.

[284] *"Hakikaten memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir. Zannederim ki bütün Anadolu halkı 8 milyonu geçmez. Fakat biz Anadolu halkı ile 8 milyonluk bir idare yapmak için değil, büyük imparatorluklar te'sisine heves ettik ve fütuhat yaptık. Her zapt ettiğimiz yere Anadolu halkını götürdük ve Anadolu halkını öldürdük. Bir misalini burada taahhur edeceksiniz. Süveyş kanalı açılalı 45 sene olduğu halde, bu müddet zarfında Yemen'e gidip ölen Anadolu çocuklarının miktarı zannederim ki 1,5 milyondur. Ona göre Suriye'yi, Irak'ı, Afrika'yı muhafaza edebilmek için öldürdüğümüz Türklerin adedini düşünürsek yekunları milyonlara baliğ olacaktır. Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz. Telafi etmek için ise şüphe yok herkesçe malum olduğu gibi sıhhi ve içtimai tedbirler almak lazım gelir."* Bkz: Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTK Yayınları, Ankara 2018, s.53-54.

[285] *"İstatistikler ile sabit olmuştur ki çiftçiliğe müstait olan yerlerde ziraatın terakkisine ehemmiyet verilecek olursa nüfus ahali şayanı hayret bir derecede artıyor. Biz Türk asrî fıtraten kesret tenasüle nail olan bahtiyar bir milletiz. Fakat doğan çocukları ulumadan, hastalıktan kaybeder isek bu fıtratımızdan müstefit oluruz. Yoksa şimdiki gibi çocuk telefatı eylemekte devam eder ise durduğumuz*

Bununla beraber İzmit mülakatında değindiği bir noktada ise Almanya ve Türkiye'nin nüfusu arasında büyük fark olduğunu, halkın evinde veyahut köyünde çalışmaktan mahrumiyetini, bunun sebebinin ise cehalet olduğunu belirtirken toplumdaki askerlik yükünü hafifletmek gerektiğini ifade etmiştir[286]. Bilhassa askerlik şartlarının iyileştirilmesi konusuna Oran tarafından da dikkat çekilmiş, gazeteci bu sayede hem ahlaki alanda hem nüfus alanında gelişme kaydedileceğini beyan etmiştir. Ona göre askeri anlamda yapılacak değişimler bile ülkenin nüfusuna dolayısıyla iktisadına etki edecektir. Bu noktada gazetecinin yeniliğe ve değişime açık kimliğini görmekteyiz:

"Biz bundan böyle askerliğin başka bir şeklini düşünmeye mecburuz. Bir mahalin efradını uzak yerlere götürüp askerlik ettirmek usülü terk edilmek lazımdır. Fakat harp halinde müdafaa noktasında bulunan askerin diğer taraftan gelmiş efrattan merkep olmasında büyük bir faide olduğu söylenir. Şu kadar ki hal-i sulhte bu mütalaa varit değildir. Bulunduğu yerde hizmet-i askeriyyesine ifa eden efradın intizama riayet etmedikleri ve sık sık kışlalarını bırakıp evlerine gittikleri söyleniyor. Bunun neden ileri geldiğini tetkik etmelidir. Bu adam ya bir icayı tıbbiyeyle evine koşuyor yahud kışla hayatından bizar oluyor. Birinci hale mâni olmak şöyle dursun askere sıkça izin vererek onları evlerine yollamalıdır ki bu sayede hem ahlak-ı umumiyye sıyânet edilmiş olsun hem de nüfus tenakus etmesin. İkinci hale karşı da hizmet-i askeriyyenin insani bir şekle ve kezalik kışla hayatının da medeni bir hale uğrağı lazım gelir. Bu da gayet kolaydır[287]."

Kadınların iş hayatına girişinin nüfus üzerindeki etkileri ve uygulanmasının, düşünülen politikalarla ilgisi bu dönemde gündeme gelen meselelerden biri olmuştur.

---

yerde kalırız. Demek isterim ki yalnız teehhül ile maksat hasıl olmaz. Doğanların hayatını muhafaza etmek gerektir." Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "İzdivaç ve Nüfusun Çoğalması", s.1; *"Yine Münih'te bir doktordan öğrendim ki şimdi Almanya'da eski vüs'at ve refah olmadığından tevlidat eskisine nisbetle az imiş. Fakat hükümet buna karşı bir cihete eskisinden daha ziyade itina etmiş. Doğan çocukların hayatını muhafaza-ı tedabirine şimdi ziyadece dikkat edildiğinden çocuk vefatı pek seyrek vuku bulur imiş. Yeni tevlidat noksanı bu suretle telafi edilmiş. İşte bir memlekette teşkilat-ı ilmiye bulunur ise orası bilgi sayesinde her noksana bir çare bulur. Zenginliği daha fazla olan yerlerde çocukların Almanya kadar olmamasının esbabını bu doktordan sordum. Bana dedi: Dikkat ediniz. Servet sahibi olduğu halde çocuğu az olan yerlerde behemehal hayata sefahat girmiştir. Kadınlar ve erkekler sefahatine para yetiştirebilmek için olan masraftan kurtulmak isterler ve evlat edinmezler. Böyle bir halde bulunan memlekette cinste inkıraz alameti başlamış demektir. Herhangi memlekette geçinmek mümkün iken çocuk az meydana getiriliyor ise orada cinsi inkıraz, tereddî başlamıştır. Eski Rum tarihini okuyunuz. Bunlarda servet ve sefahat ziyadeleştiği için evlat azaldı. Çok şükür bizim memleketimizde bu seyyie yoktur. Onun için çocuklarımız yine sair yerden ziyadeye baliğ oluyor. Binaenaleyh istiklalimiz emindir."* Bkz: Ahmet Cevdet Oran, "İzmir Kongresi ve Gazi Paşa'nın Nutku", **İkdam**, sayı:9332, 9 Mart 1923, s.1.

[286] İnan, **a.g.e.**, s.54.

[287] Ahmet Cevdet Oran, **a.g.m.**, s.1.

Ahmet Cevdet Bey, kadınlar iş hayatına girdiğinde ev ve aile hayatında doğacak olumsuz şartlara karşı önlem alınmadığı takdirde dezavantajların kaçınılmaz olduğunu öngörmüştür. Nüfus politikalarına daha önce verdiği örnekler gibi bu noktada da Avrupa'nın aldığı tedbirleri gündeme getirmiştir. Kendisi kadının iş hayatına atılmasından ziyade Türk kadınının nitelikli ev kadını olmasından yanadır. Milletin bekasının buna bağlı olduğunu ifade eden Oran, Bulgar kadınları üzerinden bir örneklendirme yapmıştır. Gazetecinin burada verdiği örneklere baktığımızda kadının toplumdaki yeri konusunda geleneksel bir anlayışa sahip olduğunu da görmekteyiz. Kadınların temel düzeyde eğitim almasının yanında öncelikli olarak ev ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğini düşünen Oran, bu yolla ihtiyaçlarını kendi kaynaklarından elde eden toplumun iktisadi anlamda kazanç sağladığına dikkat çekmiştir. Ahmet Cevdet Bey, esasında buradaki örnekle masrafı az, tasarrufu çok ve nüfusu bol bir toplum yaratılmasını amaçlamaktadır:

"Şurasını da nazar-ı dikkate arz edeyim ki memlekette yeni bir şey yapılmak istenildiği vakit her ne olursa olsun onun istilzam ettiği ahval de düşünülmelidir. Mesela kadın evi haricinde bir meşguliyete girmesine fabrikada işlemesine müsaade edecek memleket, bu müsaadeyi verdiği zaman onun icap edecek ahvali de düşünülmelidir. Avrupa bunu yapıyor ama öbür taraftan fabrikada işleyen kadının yeni doğmuş veya kucak çocuklarının bakımı için de müessesat vücuda getiriyor. Bunu yapamadınız mı zarar mütehakkıktır.

Ben memleketimizde kadının mükemmel bir ev kadını olması fikrindeyim. Yani okuyup yazdıktan ve bilhassa hıfz-ı saht kavanini öğrendikten sonra bilcümle sanayi-i beytiyyeyi ve ev çevirmesini öğrenmiş kadınları tercih ederim. Türk milletinin beka ve saadeti ancak bununla kabil olabilir. Kadını hayat-ı serseriyaneye alıştırmak bizim için hüsrandan başka bir şey tevellüt edemez.

Hele Erzurum mebusunun arzusu vech ile her üç senede bir çocuk dünyaya getirilecekse (!) kadının evinin haricinde bir işle meşgul olması imkân kalmaz. Müteaddit evlat sahibi olanlar, bunun ne demek olduğunu bilirler. Bir kadının evinde çalışması iktisaden dahi daha ziyade kâr tevellüt eder.

Bulgar kadınlarına bir bakalım: Köylü Bulgar hariçten hiçbir şey almaz. Aldığı şey petrol, sabun, tuzdur. Erkek ve kadının melbuseti dokuyan, kesip biçen ve dokuyan hep kadındır. Yine kadın kışlık gıdayı hazırlar ve turşunu kurar, sucuğunu pastırmasını yapar, etini tuzlar, fasulyesini hububatını kurutur, yufkasını keser, peynirini imal eder, yağı çıkarır, kümes hayvanatına bakar, bunların şehre indirilip satılacak kısmını hazırlar. Binaenaleyh orada ailenin hariçte verdiği para gayet mahduttur. Kazanç ailede kalır. Bir yandan da çoluk çocuk çoğalır[288]."

[288] Ahmet Cevdet Oran, **a.g.m.**, s.1.

Türkiye'nin nüfus sorununu Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine dayandıran Ahmet Cevdet Bey, devletin sefer düzenlediği bölgelerdeki ahaliyi olduğu gibi bırakışını bir zaafiyet olarak tanımlamış ve bu durumu felaketin başlangıcı olarak görmüştür. Bu vaziyetin sebebi olarak Avrupa'ya bu kadar yakınken oradan bi-haber olmayı gösterirken devlet idaresindekileri işaret ederek bu duruma sebep olduklarını öne sürmüş, o dönemin idaresine karşı muhalif bir tavır sergilemiştir. Buna karşın devşirme usulünün nüfus üzerindeki olumlu etkisinden bahsederek katkısının yadsınamayacağını da belirtirken yapılan evliliklerde toplumların gelişim seviyesi göz ardı edilerek güzel kadınlarla evlenme niyetinin Türklere verdiği zararı vurgulamıştır. Bu noktada, gelişmiş bir toplum yaratma yolunda kendisine göre dikkat edilmesi gereken hususlara da ulaşmaktayız:

"Devlet-i Osmaniyye'nin ilk yapılmak devirlerindeki hatası büyüktür. Bu devlet nüfusu nispetinde yapılmış olmadığı gibi hududu muayyen bir vatanı da yoktu. Viyana'ya gitti, Acemistan'a gitti. Afrika'nın şimallerinde devleşti. İtalya'ya da geçti. Polonya'da, Rusya'da, Romanya'da, Macaristan'da, Yemen'de, Arnavutluk'ta vesair yerlerde kanını döktü durdu. Gittiği yerlerde de ahaliyi olduğu gibi bırakıyordu. Asıl Türk anasırına böylelikle zaaf geliyordu, her yerde kırılıyordu. İşte bizim felaketimizin başlangıcı buradandır. Hatta gariptir ki garip değil, hamakattır ki Bulgaristan'da Hıristiyan ahalinin ekserisi Müslüman olmayı arzu ettikleri halde haraç vergisi azalacak diye bu müracaatlar da kabul edilmedi. Bunu bize tavsiye eden bir Rum patrik idi!

Bizde malum ya, iktisadi adamlar çıkmamıştır. Devlet memurları, valileri ve mutasarrıfları hep kalem efendiliğinden yetişme olduklarından onlarda bu gibi malumat yoktu. Darülfünunlar tesisiyle Avrupa'da gittikçe genişlenen yeni bilgilerden kendimizi mahrum tuttuk. Cihanın en mühim bir noktasında ve Avrupa'nın kapısı arkasında oturur iken içeri tarafta olup bütün şeylerden ilmi, fenni, sınai inkişaflardan haberimiz yoktu. Gafletin bu derecesine hayret edilir. Bizi bu gaflete sevk etmiş olan esbaptan burada bahsedecek değiliz. Yalnız diyoruz ki idare-i devlette bulunanlar büyük küçük idare-i memlekette cahil adamlar idi. Bunlar koca devleti idare edemezlerdi[289].

Anadolu'nun ve umumen memleketimizin nüfusunu çoğaltmak için her şeyden istifadeye bakmalıdır. Eğer eski Osmanlıların devşirme usulü olmasa idi biz daha çok azalır idik. Kezalik eski zamanın hükmünce esarete duçar olan erkek ve kadınların Müslüman olup teamül edilişleri de dört bir yandan nüfusun teksirine, diğer taraftan ırkın tecdidine hizmet etmiştir. Bu gayr-ı kabil-i inkâr bir hakikattir. Ancak bu salib hususunda yanlışlıklar olmamış değildir. Güzel kadın almak sevdasıyla hiç tekâmül geçirmemiş mütedenni milletleri de kanımıza pek fazla karıştırmışız. Bunun neticesi evlatlarda görülmüştür[290]*."*

---

[289] Ahmet Cevdet Oran, ''İzdivaç ve Nüfusun Çoğalması'', **İkdam**, sayı:9322, 27 Şubat 1923, s.1

[290] Ahmet Cevdet Oran, ''İzdivaç ve Nüfus II'', **İkdam**, sayı:9340, 17 Mart 1923, s.1.

Türkiye'nin nüfus problemi Meclis'te de sıkça gündeme getirilen bir mesele olmuş, Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1923 tarihli meclis konuşmasında vekillere meselenin mahiyetini vurgulamak için şöyle seslenmiştir: *"Efendiler, nüfus meselesi bir memleketin en mühim mesail-i hayatiyyesindendir. İdarî, askerî, malî ve iktisadi mesailde memleket nüfusunun miktarı sahihen bilmek ne kadar elzem ise her sene yapılacak ihsaiyat ile nüfusun tezayüt veya tenakus miktarı anlaşılmadan esbabı tezayüdün idamesi ve esbabı tenakusun izalesi için tedabir ittihaz etmek kabil olamayacağı derkârdir. Binaenaleyh yeniden tahrir-i nüfus icrasına pek acil ve mübrem bir lüzum muhakkaktır*[291]."

Meclis'te nüfus sorunu için kanun teklifi veren ve bu mevzu için gayret eden Erzurum mebusu Salih Efendi, ilk kanun teklifini 17 Şubat 1921 tarihinde vermiştir. Nüfusu etkileyen temel sebeplerin verem ve frengi olduğunu düşünen mebus, asıl sorun olarak hastalığın temelindeki sebeplerin araştırılmadığını ve bu araştırma yapılmadığı takdirde yalnızca tedavinin yeterli olmayacağını dile getirmiştir. Salih Efendi, frenginin yayılma sebebinin bekarların fuhuş ve sefalete düşkünlüğünden ileri geldiğini iddia etmiştir. Kendisine göre bağımsızlığı muhafaza etmek isteyen bir milletin öncelikle sağlığı ve nüfusu emniyette olmalıdır. Mebus, Meclis'e bu konuda bir kanun teklifinde bulunmuş fakat bu teklif meclis tarafından reddedilmiştir. Teklifin reddinin ardından çalışmasını sürdüren Salih Efendi, 1923 senesinde yeniden bir kanun teklifinde bulunmuştur[292]. Erzurum mebusu Salih Efendi'nin Meclis'teki çalışmalarını Ahmet Cevdet Bey de satırlarına taşıyarak nüfus sorununun çözüme kavuşmasında kendisine destek vermiştir. Kendisi de nüfusun artırılması için Almanya ve İngiltere örneği ile tarımı canlandırmayı bir öneri olarak sunmuştur:

"Erzurum mebusu izdivaç meselesiyle yeniden meşgul oluyor imiş. Tekliflerinin bazıları ihtimal ki beklenilen netâyici vermez. Fakat zararı yok. Anadolu'nun nüfus meselesi iktisadi meselelerin en başında gelen bir mesele-i mühimmedir. Bu meselenin halli için herkes bildiğini söylemelidir. Belki böyle böyle tatbikata değeri olacak mütalaalara destres oluruz.

---

[291] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.305.

[292] Cengiz Mutlu, "Millî Mücadelede Türkiye'de Azalan Nüfus ve İzdivaç Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sakarya 2013, cilt:29, sayı:85, s.183-189.

Nüfusun tenkisi bizde öteden beri hükmediyor. Bunun esbab-ı adidesi vardır. Bunun hepsini bir usûle irca etmek kābil olabilir ki o da hükümetlerimizin umur-u iradedeki kusuru, noksanıdır. Bu esbabı teşrih ettiğimizde bir tarafta bir buçuk asırdan beri cereyan eden muharebeleri ve muhaceretleri bulursak diğer tarafta da kavâid-i sıhhiyenin, harekât-ı iktisadiyyenin ameliyet ve müessiriyetini görürüz. Hakikattir ki ziraat ve zanaatı iyi olan yerlerde nüfus çoğalıyor. Refah ve maîşeti olmayan yerlerde nüfus azalıyor. Almanya ve İngiltere buna şahittir. Hele ziraatta evlat bir canlı sermaye olduğundan çiftçide çoluk çocuk ziyade olur."

Gazetecinin bu konuda verdiği örnekler yalnızca İngiltere ve Almanya ile sınırlı kalmamış, Macaristan ve Rusya örnekleri üzerinden nüfus ve ziraatın birbiriyle ilişkisini, ziraatın bir ülkedeki nüfusun ve servetin artırılması üzerindeki etkilerine değinmiştir[293]. Burada verdiği örneklerin çeşitliliğinden kendisinin birçok ülkenin yürürlükteki politikasına hâkim olduğuna da tanık olmaktayız. Rusya ve Macaristan'da meydana gelen iyileşmenin ardından Anadolu'da da böyle bir yöntem kullanılabileceğinden bahseden Ahmet Cevdet Bey, memleketin cehalet ve iltimastan uzak bir anlayışla idare edilmesi gerektiğini hatırlatırken İttihat ve Terakki'ye de politikaları sebebiyle eleştirilerde bulunmuştur. Memleketin iltimas yüzünden ne büyük zararlara uğradığına ve idaredeki liyakatsizliğin sebebiyet verdiği meselelere değinen gazeteci, bunun etkilerinin ülkenin iktisadi durumuna kadar etkisi olduğunu ileri sürmüştür. Oran, bundan sonra aynı hadiselerin yaşanmaması için de gelişmiş

[293] *"Bugün biz Büyük Millet Meclisi'nin içtihadıyla muayyen bir vatana sahibiz. Maatteessüf bu vatanın içindeki nüfus o vatanın mesaha-i sathiyyesiyle mutassıp değildir. Erzurum mebusunun nüfus mesailisiyle iştigali şayanı teşekkürdür. Biz bu meseleyi halletmeliyiz veyahut bazı nikatı şimdiden hemen kestirmeliyiz. Bunun için öteki memleketlerde ne olmuş, oraya biraz bakalım ve gözlerimizi açalım. Yunanlıları her kaça mâl olursa olsun Anadolu'dan çıkarmayı en mühim bir vazife-i milliyye ve hayatiyye idi. Bu vazifeyi milletimiz misli görülmemiş bir fedakarlıkla ifa etti. Şimdi artık sükûn ve istirahat zamanına ve yaşamak devrine girdik. Bazı memleketlere bakalım dedik. Evvela kendi ırkımıza mensup olan Macarları ele alalım. Macaristan bundan yüz sene evvel bedbaht bir memleket idi. Aynı bizim gibi idi, ahali az idi. Toprak zirai edilememiş idi. Bugün en mûtenâ mahsulü veren sahalar birer bozkır halinde idi. Mevcut ahali yoksuzluk içinde yaşadıklarından şekavet hırsızlık memleketi istila etmiş idi. Yüz sene sonra Macaristan bir cennet oldu. Memleket kamilen zirai edildi. Umuma istirahat geldi. Eşkıyalıktan eser kalmadı. Şimendiferler, yollar, fabrikalar yapıldı. Yüz sene evvelki iki milyon halk on milyona çıktı. Servet, memuriyet yüzleri güldürdü. Kezalik Rusya Büyük Petro zamanında Rusya'nın ahalisi yirmi milyonu bulmuyordu. Yüz sene sonra o yirmi milyon halk yüz milyon oldu. Bu iki memleketin ikisinin de mâmûriyetine hâlisâne ziraat sebep oldu."* Bkz: Ahmet Cevdet Oran, ''İzdivaç ve Nüfusun Çoğalması'', s.1.

ülkelerdeki örneklerin göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtirken kendisinin yenilikçi ve Batıcı kimliğini yeniden görmekteyiz[294]:

"Anadolu için de bu ihtimal vâriddir. Yüz sene sonra şimdiki ahalimiz otuz otuz beş milyona bâliğ olabilir. Fakat şu şartla ki bu memleket, bu halk bilgili rehberlere, bilgili memurlara sahip ve malik olsunlar. Biz bundan sonra cehalette kalırsak hiç mâzur olamaz. Çünkü önümüzde alemin sırları açıktır ve kendilerinden ibret ve misal alacağımız memleketler çoktur. Memleket için sahib-i ihtisas ve tecrübe-dide adamlar yetiştirmeli ve eski idare-i hükümette olduğu gibi bir adımda her yere gidip ve her vazife başına geçip çalışabilmek mucizesi tecelli edeceği kanaati bizden silinmelidir. Bu lüzumun bir neticesi de iltimas denilen seyyienin ortadan katiyen kalkmasıdır. İttihat ve Terakki memleketi iltimasıyla, arkadaşı himayesiyle yıktı. Hamiyetten filandan bahseden bu zavallı adamlar bir taraftan cehaletleriyle diğer taraftan fırka himayeperverliği ile netice-i vezâif mühimmeyi, bence ehliyetsiz, dirayetsiz insanlara tevdi ettiler. Falan kimse falan işe falan vazifeye tayin edildiği söylendiği zaman ben bu adamların hamiyetsizliğine değil, deli olduklarına hükmederdim. İnsan bir kere kavuğunu önüne koyup o vazifenin icap ettiği malumatı nerede tahsil etmiş olduğunu bir kere kendine sormaz mı? Bizde hamiyetin o mertebelerine varmış kimselere ender olarak tesadüf olunuyor.

Lozan'da bir musâhabe-i husûsîyye esnasında ecnebilerin Türkiye'de şehirler haricinde arazisi olup olmamaları meselesi mevzu bahis olmuş idi. Ben hemen "Aman müsaade ediniz! Kapitülasyonlar da ortadan kalktıktan sonra hiç korku yoktur. Hatta mümkünse biz de çiftlik açacak ve idare edecek ecnebi ziraat mütehassıslarına mükafat verip yanımıza celp edin. Bunların bize çok faydası olur" re'yinde bulunmuş idim.

Buradaki çiftçilerin o gayr-i müsait arazide neler vücuda getirdiklerini görüyoruz. Hali vakti biraz yolunda olan bir çiftçiyi temaşa etmek insana keyif verir. Orta tertibatlı çiftçi meskenleridir. Çiftçiyi biraz söyledik. Malumatına hayran olursunuz. Kanada'nın en kurak topraklarında ilim sayesinde yetiştirilen elma ve portakallar cihanda şöhret kazandı. Hollanda'nın (dûn) denilen kumluklarında ceviz danesi gibi üzümler Londra tarafında büyük alışverişler temin etti. Düşününüz Anadolu'da neler yetişmez idi."

Ziraatın nüfusun artışı üzerindeki etkisini Rusya ve Macaristan üzerinden anlatan Ahmet Cevdet Bey, bu konuda kendi önerilerinin yanında başka milletlerden

[294] Ahmet Cevdet Bey'in örnek verdiği ülkelerden bazıları da Rusya ve Macaristan olmuş, bu memleketlerin yolunun izlenmesi gerektiğini düşünmüştür. Bkz: *"Biz memleketimizi ihya edebilmek, nüfusumuzu çoğaltmak için evvel emrde fenni ziraata ehemmiyet vereceğiz. Macaristan'da Rusya'da olduğu gibi biz bir çiftçi memleketiyiz. Fakat çiftçilik hakkında işe yarayacak asri malumata sahip değiliz. Bugünkü çiftçiliğin ne demek olduğunu ziraatta terakki eden memleketlerde görüyoruz. Bizdeki görenek devri kamilen kapatıp malumat-ı hâzırayı edinmeye bakmalıyız. Bilenlerden öğrenmeliyiz. Rusya ile Macaristan'a çiftçiliği öğreten Alman anasırı olmuştur. Bugünkü günde Lehistan'da gayet âlâ toprak vardır. Fakat Alman çiftçisinin malumatı yoktur. Kezalik Romanyalılar Macarlardan fevkalade iyi yerler aldılar. Fakat Macaristan zamanındaki hasılatın yarısını bile alamıyorlar. Bir milletin komşuları içinde müterakki ve bilgiciler bulunması bir saadet olabilir. Çünkü ötekilerin ne yaptıklarını görüp berikiler* mütenebbih olurlar. Maatteessüf Anadolu komşuları içinde böyle bir müterakkî yok. Komşularımız bizden daha aşağı." Bkz: Ahmet Cevdet Oran, ''İzmir Kongresi ve Gazi Paşa'nın Nutku'', **İkdam**, sayı:9332, 9 Mart 1923, s.1.

tavsiyelerini aldığı kişilerin fikirlerini de aktardığından kendisinin farklı bakış açılarına da önem verdiği anlaşılmaktadır. Macar bir zat ile Türkiye'nin nüfusu hakkında konuştuklarını ve kendisinin tavsiyelerini aktararak bu zatın Anadolu halkının ve topraklarının ziraata uygun olduğuna, Avrupa'daki örnekleri takip etmesi gerektiğine fakat toplumun eğitilmeye muhtaç olduğuna dair fikirlerini aktarmıştır[295]. Lozan'da bulunduğu süreç esnasında ise orada bulunan varlıklı bir zat ile görüşen Ahmet Cevdet Bey, bu zatın kendisine çiftliğindeki tecrübelerinden bahsettiğini ve Türk gençlerinin nasıl yetiştirilmesi gerektiği hakkında verdiği tavsiyelerinden de bahsetmiştir[296]. Bunların yanında yine Lozan'da Anadolu'nun durumuna dair aldığı malumatlarla ilgili değerlendirmelerde bulunan Ahmet Cevdet Bey, memleketin hali dolayısıyla hükümetin faaliyetlerini eleştirerek muhalif bir tutum takınmaktadır:

---

[295] *"Macar içtimaiyunundan bir zat ile uzun uzadı konuştum. Bana dedi ki: "Halk bir yandan refaha nail olmakla beraber diğer yandan çoluk çocuğunun da büyüyüp gürbüzleştiğini görerek lezzet hayattan mütena'im ve bahtiyar olur. Eğer siz bu lezzeti, bu tenemmi vücuda getirmez iseniz ne izdivaç seyri ile ne de taaddüd-i zevcat ile kesret nüfusa malik olamazsınız. Halkınıza refah ve saadet temin etmeye çalışın. Bu maksat hasıl olduğu gibi nüfusunuz çok artacaktır. Zaten çiftçi halksınız. Çiftçi ise evlada muhtaçtır. Evladı sayesinde çiftçi daha ziyade mahsul çıkarır amele maariften kurtulur. Bu zat devam etti: Sizden ümit vardır. Memleketiniz iyidir. Ve terakkiye çok müsaittir. Merakınız da iyi bir meraktır. Maatteessüf bu ırkın görgüsü ve bakımı noksandır. Ona bazı iyi numuneler lazımdır. Mesainin keyfiyeti ve usulünü onlara göstermelidir. Eğer arada din ihtilafı olmasa idi Avrupa'nın bazı yerlerinde geçimi müşkülata uğrayan çiftçiler sizin memleketinize müteşekkir kalırlar ve size karışır giderlerdi. Çiftçilerinize de bu sayede asri malumat sahibi olurlar ve Avrupalılar gibi istihsale muktedir olurlardı. Mademki bunun imkânı yok himmet artık sırf kendinize kalmıştır. Artık muharebe ve politika kapılarını kapayıp tedabir-i iktisadiyye ile uğraşın. Şüphe yok ki meydana büyük bir millet çıkarırsınız. Asırlarca eski ... içinde yaşamış ve Avrupa'nın terakkisini kendisine gösterecek rehberlerden mahrum kalmış olan milletinize otur gitteki mefkureyi anlatabilmek için müceddet bir terbiyeye çok ihtiyacınız vardır. Bunun temelini attığınız gün istikbal müjdesi sizin de önünüze çıkar. Şarkın yalnız kendi içtihadıyla bu hasıl olamaz. Çünkü pek uzun zamanları gaflet ve inkâr ile geçirdiniz. Siz, sizi iki üç asır geride bırakmış olan uyanık devletlerden ders almak ihtiyacındasınız!"* Bkz: Ahmet Cevdet Oran, ''İzmir Kongresi ve Gazi Paşa'nın Nutku'', **İkdam**, sayı:9332, 9 Mart 1923, s.1.

[296] *"Britanya'da büyük bir çiftlik almış hatta bu çiftliğe bir iki de Türk gencini koymuş bana dedi ki: "Mesele yalnız bir Avrupa mektebine gidip okumakta değildir. Bizim şark adamları usul-u mesaiyi bilmiyorlar ve binaenaleyh hayatta muvaffak ve rekabete muktedir olamıyorlar. Çiftliğimdekiler, Britanya ahalisi gibi çalışmayı bilfiil öğreniyorlar. Ve civarımızdaki köylere gidip oradaki ahali ile münasebet peyda ederek bunların ne yaptıklarını ve nasıl yaptıklarını, çalışma usullerini, ziraat idaresini re'ye'l-ayn görüyorlar. Çiftçilerinizin oğullarından birtakım gayretli geçleri bu gibi yerlere getirip yetiştirmelidir. Bunları Paris gibi şehirlerde bir gün bile oturtmamalı. Hükümetiniz fedakârlık etsin, böyle bir yerde iki üç bin franka bir çiftlik alsın. Çiftçilikle iştigal edecek gençlerden bazı seçme kimseleri buraya göndersin. Ben bunu tecrübe ediyorum. Masarif de olmuyor. Çünkü çiftliğin hasılatı masarifi kapatıyor. Mektebe gidenlerimiz memuriyete göz dikiyorlar. Onlardan bir hayır gelmiyor. Bir de köyde çalıştıkları için gençlerin ahlakları da bozulmuyor. Bu çiftliklerde çalışmamak imkânı yoktur. Tembellik, haylazlık kabul olamaz."* Bkz: Ahmet Cevdet Oran, ''İzdivaç ve Nüfus'', s.1.

"Lozan'da Anadolu'dan gelen bazı zevat ile görüşür idik. Oraların hayatı hakkında buna şayan-ı dikkat malumat verdiler. Kusurlarımızın birtakımını böyle mesmûat ile öğrendim. Bence sabit oldu ki Anadolu'nun şurasında burasında adeta numune çiftliği vazifesini ifa edecek, münevver adamlarla meskûn köyler tesisi lazım gelir. Bazı köylerde cereyan eden ahvali işittiğim zaman Afrika'nın ortaları hakkında malumat veriliyor zannettim. İnanılacak şeyler değil. Demek ki bizde öteden beri memûrin hükümet hiçbir şeye bakmamışlardır. Memlekete hiçbir emek sarf edilmemiştir. Hele birçok yerlerde peynir imali bile bilinmediğini ve sevklerden istifade olunmadığını dediğimde bana sanki iğlamatı geliyordu. Bunca zamandan beri mevcut olan ziraat nezaretinin, ziraat müfettişlerinin ne yapmış olduğunu kendi kendime soruyor idim. Birtakım tağlik yerlerdeki ahali adeta aç ve biilaç imişler. Karınlarını doyuracak erzaka bile malik değiller imiş.

Mevzu bahsimiz olan nüfus meselesi bizim için en mühim bir muâdeledir. Bu muâdele indî hesaplar ile hallolunamaz. Mesela herkesin üç çocuk sahibi olması ve dokuz on sene zarfında nüfusumuzun yirmi beş milyona bâliğ olabilmesi gibi hesaplar bir milletin mukadderatında hâkim olacak şeyler değildir. Bizde frengiye müptela öyle yerler vardır ki Türk anasırının tereddî inkırazdan muhafazası için o yerlerin erkekleri düpedüz tâkim olunmak iktiza eder! Bunlardan hasıl olacak evlattan hiç mi hiç hayır gelmez.

Çok ve güzide nüfus sahibi olmak mı istiyorsunuz, bahusus bizim gibi teşkilat-ı medeniyye ve içtimaiyyesi olmayan yerlerde ahlak-ı diniyyenin zaaf peyda etmemesine son derece dikkat etmek lazım gelir. Ahlakta kuvvet peyda etmekle dinç anâsır peyda etmenin yollarından birine süluk edilmiş olur. Eski zamanlarda bir Türk yirmi beş yaşına gelince teehhül ederdi. Bu sayede memlekette fuhuş çok az idi. Bu kadar badirelere, felaketlere göğüs germiş olan Türk asrinin o kudret-i harikuladesini hissiyat-ı diniyyesinde arar buluruz. Yoksa çoktan mahvolurduk.

Daima karanlığa kubur sıkarız. Elimizde müspet malumat yoktur. Halbuki en hamiyetsiz zannolunan bir dairede bile dikkatle, vakfa ne tanzim edilmiş istatistiklere ihtiyaç vardır. Memleketimizin takip ettiği yolların ne derece emin olduğunu ve ittihaz olunan tedabirin ne gibi netayiç hasıla geldiğini ancak bu sayede anlayabiliriz[297]."

Ahmet Cevdet Bey'in bu dönemdeki yazılarının temelinde genel olarak Avrupa ülkelerinin uyguladığı politikalar bulunmaktadır. Türkiye nüfusunun mevcut durumuna dair sebepleri sorgularken muhalif kimliğini de sıkça gördüğümüz gazeteci, bulunduğu şehirlerde bizzat görüştüğü kişilerle konuşmalarına gazetesinde sıkça yer vermiştir. Oran, örnek verdiği usullerin Türkiye'de de uygulanması konusunda gayretli bir tutum sergilemiştir. Gazetecinin bu çabası Türkiye'nin nüfus anlamında kalkınmasını sağlamayı amaçlarken bunun Batı usulüyle yapılması kendisinin önceliğini teşkil etmiştir.

[297] Ahmet Cevdet Oran, "İzmir Kongresi ve Gazi Paşa'nın Nutku" s.1.

3.2.AHMET CEVDET BEY'İN İKTİSADİ DURUMA DAİR GÖRÜŞLERİ

Cumhuriyet'in ilk senesindeki iktisadi değişimler Osmanlı Devleti'nden kalan iktisadi mirasın temelinde yükselmek durumunda kalmıştır. 19.yüzyıl birçok alanda reforma sahne olduğu için bu dönem Osmanlı Devleti için de bir değişim hareketine girmeyi zorunlu kılmıştır. Cumhuriyet dönemi uzun süren bir savaş döneminin mirasını devraldığı için devlette iktisadi anlamda milliyetçi bir politika hâkim olmuştur. Bu bağlamda Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar kaldırılarak yabancılara tanınan iltimaslara son verilmiş ve Osmanlı'dan kalan dış borçlar ülkeler arasından pay edilerek Türkiye'nin 1929'dan itibaren bu borcu ödemesine karar verilmiştir[298].

Rejim değişikliğinin ardından yeni bir sistem oturtmaya çalışılırken iktisadi hedeflerin temelini sağlam bir ekonomi politikası teşkil eder. Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele döneminde ve sonrasında benimsediği iki noktanın birini ekonomik, kültürel, siyasi ve idari bağımsızlık oluşturmuştur. Bir diğer nokta ise güncel gelişmeler takip edilerek toplumun çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırılmasıdır[299].

Mustafa Kemal Paşa 25-26 Ocak 1923 tarihinde Batı Anadolu seyahati esnasında Alaşehirlilerle yaptığı konuşmada *"Arkadaşlar! Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zafer süngü zaferleri değil, iktisat ve ilim ve irfan zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar istihsal ettiği muzafferiyetler memleketimizi halası hakikiye sevk etmiş sayılmaz. Bu zaferler ancak müstakbel zaferimiz için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. Muzafferiyatı askeriyemizle mağrur olmayalım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım*[300]." sözleriyle yalnızca askeri zaferlerin yeterli olmayacağını, bunların iktisadi ve ilmi alandaki gelişmelerle tamamlanacağını ifade etmiştir. Paşa'nın Alaşehir konuşmasında yaptığı vurguların

---

[298]Şevket Pamuk, "Cumhuriyet'in Devraldığı Osmanlı İktisadi Mirası", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Süreklilik ve Değişim: Zafer Toprak Armağanı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2022, ed: Mehmet Ö. Alkan, s.65-77.

[299]Mustafa Hergüner, **İzmir İktisat Kongresi İçin İstanbul'da Yapılan Çalışmalar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.36.

[300] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)**, s.76.

ardından bu konuşma basında da yankı bulmuş, Ahmet Cevdet Bey Mustafa Kemal Paşa'dan övgüyle bahsetmiştir. Bu noktada kendisinin Mustafa Kemal Paşa'yı inşa edilecek toplumda rol model olarak esas aldığını görmekteyiz. İktisadi tedbirlere dair Avrupa'dan örnekler sunan Oran, bu örneklerin Türkiye'de işe yarayabilmesi için o uygulamaların özünün kavranması gerektiğini savunmuş ve bunu yaparken de Türkiye'nin kendi bütçesi dairesinde hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Esasında gazetecinin Batı yanlısı bir anlayışı vardır ancak Türkiye'nin mevcut durumunu da göz önünde bulundurarak politikaların entegre edilmesi gerektiğini daima savunmuştur:

"Bizdeki fiiliyat adımlarının başında yürüyen Mustafa Kemal Paşa Alaşehirlilere hitaben söylediği bir nutukta iktisadi muzafferiyet olmadıkça askeri muzafferiyetlerden netice çıkamayacağını söylemiştir. Mustafa Kemal hakikati daima olduğu gibi söylemekten çekinmeyen, hayalata ne kendisini ne de Türk milletini daldırmayan kıymetli bir devlet ricalidir.

Türk milleti içinde bu gibi insanlar çoğaldıkça o milletin istikbali de o nispette emniyet altına girer. Bu milletin derece derece neye muhtaç olduğu ve nelere muktedir olabileceğini her ferdimizin, her bir memurun iyice anlaması kolay anlayışlardan değildir. Hangimize sorarsanız fikir ve kazanca muhtaç olduğumuzu, elimizdeki beş on parayı israf etmemek iktiza ettiğini söyler ve buna kanaati de vardır. Fakat kusurumuz bu emniyeye ne vech ile erişeceğimizi bilmemektir. Binaenaleyh milletimizi iktisadi bir terbiye ile yetiştirmek hakikaten pek müşkül işlerdendir.

Memleketimizin muamelat-ı iktisadiyyesini mahvetmekte yalnız kapitülasyonların amil olduğuna kanaat gayet hatalı ve esassız kanaatlerdendir. Bizi iktisadi terakkide geri bırakmış avamil en ziyade fikri avamildir.

Şimdi birkaç günden beri Bavyera'da bulunuyorum. Buraya gelip de avukatların, tabiplerin, filozofların, ediplerin çektikleri sıkıntıyı görmelidir. Bu mesleklerin müntesipleri ve memlekete lüzumu olan mertebeden pek yoksun bir mertebeye erişmiş o darülfünunlar ve mekteb-i aliye, memleketin hüsranına hizmet etmekten başka bir iş görememişlerdir. Bugün o memleketi yaşatan bir nevi mektepler değil, suret-i umumiyyede büyük ve küçük ticaret, sanayi ve ameli ziraat mektepleridir. Şu hal memleketimizin nazar-ı gafletini açmaya kafidir. Ne o mülkiye mektepleri ne o sultaniler ne darülfünunlar bizim yaramızı saramazlar. Bunlardan gayet mahdut erbab-ı liyakati çıkarıp milletin kudretli kuvvetli gençlerini iktisadi mekteplere sevk etmeye bakmalıdır. Yoksa memur yetiştirmekte devam edecek olursak Mustafa Kemal Paşa'nın dediği iktisadi muzafferiyeti asla ihraz edemeyiz. Maatteessüf bizde bu mektepler bu ana kadar teessüs edemedi. Çünkü bunların nasıl tesis olunmasını bilen kimseler yoktu. Neden mi yoktu? Öyle birkaç kitap okumakla bu işler öğrenilmez. Avrupa'da bir mektepte nazariyat tahsil ile de ehliyet kazanılmaz. Avrupa'daki sanayi merkezleri müessesatında kitabet mertebesinde hem nazari hem ameli emek sarf edenlerdir ki ancak bu işlerde muktedir olurlar, o teşkilatı görmeyenlerin yapacakları şeyler, bir numune-i cehaletten başka bir şey olamaz.

Bize lazım olan bu gibi insanları yetiştirmek için bilvasıta bir tedbirden bahsedeceğim. Evvela şunu söyleyeceğim ki bizim dahil-i memleketteki idarelerimizin bu yetiştirmek emrinde liyakatini teslim edenlerden değilim. Zaten imkân-ı fiili de yoktur. Hükümet-i milliye bazı sanayi ve ticaret merkezlerinde fahri şehbenderler tesis etmelidir. Fakat bu fahri şehbenderleri

memleketin zengin, muteber hatırlı erkanından seçmelidir. Bu gibi fahri şehbenderlikleri ifaya müsaraat edecek zevat vardır ve çoktur. Hükümet bu şehbenderleri bir kere intihap ettikten sonra yalnız onların delaletleriyle kendine lazım olan erbab-ı sanayi oraya götürüp tahsil ettirmelidir. Her sanata göz dikmeye gelmez. Biz memleketimizde yirmi otuz sene gibi ne çeşit sanayii ile iştigal edebiliriz. İşte onlara bakmalı. Ham eşyası memleketimizde çıkan sanatlara bakmalı. Biz hemen incesine kavuşmak üzere pamuk ve yün mensucat, köseler deri imalatı, bağcılık, peynircilik, buğday ve un mamulatı elektrik ve su makineleri işletmesi gibi şeyleri mümkün olduğu kadar yakın bir zamanda yapabiliriz.

Şimdiden yapacağımız bir şey de elimize geçen parayı sarf etmeyi bilmektir. Biz bunu da bilmiş ve öğrenmiş değiliz. Birtakım hayalat ve emeller için para sarf edemeyiz. Avrupa'da şu veya bu var imiş diye hemen onlara benzemeyi de kurmamalıyız. Bizim teşkilatımız ve sarfiyatımız paramız ve iktidarımız nispetinde olabilir. İktisadiyattaki aczimiz şayan-ı hayrettir ve insanı utandırır. Lozan'a kabotaj (sevahilimiz arasında vapur işletmek) maddesi müzakere edildiği esnada bir iki vapur müfettişleri bana gayet acı sözler söylediler ve dediler ki:

"Sizin vapur işletmeye muktedir olmadığınız bizce sabit olmuştur. Ne kadar zamandan beri iki milli kumpanyanız vardır. Bunların idaresinde bir terakki gösteremediniz. Ahalinizin Türk sancağını hamil vapurlara suret-i mahsusada hürmet ve itibarı var iken siz bundan da istifade edemediniz. Çünkü sizde vapur kumpanyalarını idare etmeye muktedir mahir anasır yoktur. Siz bize beş sene kabotaj hakkı vermekle bir şey kaybetmezsiniz. Eğer beş senede kendinizi çekip çevirebilirseniz ve vapurculuğun layıkını öğrenir iseniz kendinizi bahtiyar addediniz. Bir kere düşününüz vapurculukta isbat-ı maharet etmiş olan milletler ne kadar zamandan beri kesp ettikleri terbiye-i tecrübe ile bugünkü mertebeye gelmişlerdir ve onların başlardan ne kadar mahir ihtisas sahipleri vardır. Eğer çalışmayı öğrenir iseniz elbette sizde de bir gün vapur kumpanyalarını idare etmeye muktedir kimseler yetişir.

Eğer biz dünya ticaretinin merkezi olan İstanbul'u inkırazdan muhafaza etmeyi bilmez isek bu kabahatimizi kimseye affettiremeyiz[301]*."*

İzmir İktisat Kongresi Türkiye'nin iktisadı için bir dönüm noktası sayılmış, bu kongre toplanmadan evvel Oran, Türkiye'nin mevcut iktisadi tablosunu özetleyerek ekonomik olarak bağımsız bir halde kendi kaderini tayin edebilecek bir devlet haline geldiğinden bahsetmiştir:

"Bugün yeni Türkiye eskiden beri bizi bağlamış ve kasmış kavurmuş olan iktisadi zincirlerden birçoklarını kırmış ve serbest harekete muktedir bir hale gelmiş bulunuyor. Şimdi bu yeni vaziyete göre, bütün sunuf-u iktisadiyemizin yeniden harekete gelmesi ve bu yeni vaziyetten azami bir derecede istifade edilmesi için seferber olması ve teşkilat yapması ihtiyacı hasıl olmuştur. Hükümet İzmir İktisat Kongresi vasıtasıyla bütün memleketin uzviyet-i

[301] Ahmet Cevdet Oran, "İktisadi Muzafferiyete Dair Bir İki Söz", **İkdam**, sayı:9325, 2 Mart 1923, s.1.

iktisadiyesinin nabzını yoklamış olacaktır. Ve yoklama neticesindeki teşhisten umum siyaset-i iktisadiyesi için çizeceği hatt-ı hareket programında pek ziyade istifade edecektir[302]*."*

İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi kesimlerinden 1135 kişinin katıldığı, bilhassa eğitim ve iktisat meselelerinde birtakım kararların alındığı bir kongre olmuştur. Bu dört grubun kongrede bulunması Ahmet Cevdet Bey tarafından değerlendirilmiştir:

"İzmir'den gelen haberler İktisat Kongresi'nde her sınıf-ı iktisadinin teşkil etmiş olduğu gruplarda sırf kendi sınıfına taalluk eden mesail üzerinde faal bir surette çalıştığını bildiriyorlar. Bu tarz-ı mesaiden anlaşılıyor ki, her sınıf-ı iktisadi sırf kendi mütehassıslarından teşkil etmiş olduğu hususi encümenlerde ancak kendi şube-i iktisadiyesine taaluk eden mesaili tetkik edecek ve bu hususta birtakım raporlar hazırlayacak ve belki bazı mukarrerat dahi ittihaz edecektir[303]*."*

Açılışını Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı kongrede dönemin İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt ve Kazım Karabekir de birer konuşma yapmışlardır[304]. Mustafa Kemal Paşa açılış konuşmasında *"Efendiler, tarihimizi dolduran bunca muvaffakiyetler, zaferler veyahut mağlubiyetler, izmihlal ve felaketler, bunların kaffesi vukua geldikleri devirlerdeki ahval-i iktisadiyemizle münasebettar ve alakadardır. Yeni Türkiye'mizi layık olduğu mertebeye isal edebilmek için, behemehal iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü zamanımız tamamen iktisat devresinden başka bir şey değildir*[305]*."* sözleriyle iktisadi gelişmeleri takip etmenin bir devleti yüksek mertebeye ulaştırma noktasındaki etkisinden bahsetmiştir. Paşa, kongredeki nutuklarından birinde bağımsızlık için iktisadi anlamda da bir hürriyete sahip olmak gerektiğini fakat o zamana kadarki süreç boyunca iktisadi anlamda yeterince faaliyet gösterilmediğini ifade ederek bir öz eleştiride

---

[302] Ahmet Cevdet Oran, "İzmir'de Büyük İktisat Kongresi", **İkdam**, sayı:9309, 14 Şubat 1923, s.1.

[303] Ahmet Cevdet Oran, "İktisat Kongresi'nde Gruplarda Faaliyet", **İkdam**, sayı:9321, 26 Şubat 1923, s.1.

[304] Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s.83.

[305] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)**, s.104.

bulunmuştur[306]. Mustafa Kemal Paşa'nın bu öz eleştirisi ve kongredeki nutkuna binaen, Avrupa'nın aksine gelişmelerden haberdar olmadığı için Osmanlı Devleti'nin politikasına yönelik Ahmet Cevdet Bey'in eleştirilerini görmekteyiz. Bu eleştirisinde İstanbul ve Anadolu gibi verimli mevkileri hâkim olunduğu halde iktisadi kalkınma sağlanamadığından, Türklerin dünyadaki hiçbir gelişmeden, bilhassa ilmi yeniliklerden haberdar olmadığından, bu durumun başka milletlere mensup kişilere önemli vazifeler verilmesine yol açtığından ve o dönemde baş gösteren sıkıntıların bu cehalet yüzünden meydana geldiğinden bahsetmiştir. En nihayetinde burada yine kendisinin eğitimsizliğe ve liyakatsiz kadrolara yönelik eleştirileri bulunmaktadır:

"Mustafa Kemal Paşa'nın söylediği sözlerin en güzellerinden biri, hiç şüphe yok, iktisat kongresindeki nutkudur.

Bu nutuk bundan sonra Türklerin tutacakları yolu gösteriyor. Paşa'nın dediği gibi bir taraftan hükümetlerimiz, bir taraftan Türkler iktisadi meseleleri ihmal ettikleri için büyük bir yıkıntının içinde kalmışlardır. İstanbul gibi Anadolu gibi iktisadi işlerdeki hâkim mevkileri asırlarca ellerinde tutan Türklerin mütenebbih olmaları şayan-ı hayrettir. Osmanlı Devleti'nin bihakkın takip edilmiş iktisadi prensipleri yoktur. Çünkü hükümetlerimizin iktisadi işleri hakkında malumatı yoktu. Buna mukabil Avrupa hükümetleri ta eski zamanlardan beri şark ticaretine göz dikmişler idi.

Biz Türklerin ise cihandan haberimiz yoktu. Erbab-ı ticaretimizin ecnebi lisanlarına vakfı şöyle dursun Bab-ı Ali ricali dahi o lisanlara vakıf olmadığından umur-ı siyasiyye ve resmiyyede tercümanlık vazifesini Rumlara havale etmiş idi. Bunlar bize ne oyunlar oynadılar!

Fakat bizim bilmediğimiz yalnız bu değil idi. Avrupa'da ulum ve maarif ve ihtiraat devrinin meydana koyduğu yeni bilgilerin hiçbirisi hakkında malumatımız yoktu. Avrupa şark meydanında adımlar attığı zaman biz medreselerimizle, birtakımımızda kuru edebiyat ile iştigal ediyor idik. Hatta bugünkü günde mevcut olan kütüphanelerimizde yeni malumatı tenmiye edecek, yeni bir gençlik peyda edecek müellefattan eser yoktur.

İşte hükümetlerimiz yalnız iktisadiyat değil sair ilimlerde dahi bir fikir sahibi dahi olmadığından ahalisine bir terbiye-i ilmiye verememiş, halk da bu mahrumiyet saikasıyla hiçbir şeyden haberdar olamamıştır. Türkler iktisadi işleri ihmal ede ede nihayet bu işler hakkında bir kabiliyetsizliğe duçar olmuşlardır. Ticaret ve sanayi işlerinde güya en ziyade

---

[306] *"Bir milletin esbab-ı hayatiyesini refahiyet ve saadetini teşkil eden iktisadiyatla iştigal etmemesi, edememesi nazar-ı dikkati calip bir keyfiyettir. İtirafa mecburuz ki iktisadiyatımıza lüzumu kadar ehemmiyet verememiş bulunuyoruz. İstiklal-i tam için şu düstur var: Hakimiyet-i milliye, hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir. Bu kadar büyük gayeler, bu kadar mukaddes, azametli hedefler kâğıt üzerindeki düsturlarla, arzu ve hırslarla husul bulamaz. Bunların tahakkuk-u tammını temin için yegâne kuvvet, en kuvvetli temel iktisadiyattır. Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferle tetviç edilemezse semere-i netice payidar olamaz."* Bkz: A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s.245-251.

lazım olan sermaye <<cehalet>> imiş gibi bu işlere yazıp okuması olanlar sülûk etmemişlerdir. İşte bugünkü İstanbul Türklerinin çektikleri sıkıntının sebebi budur[307]*."*

İzmir İktisat Kongresi, iktisadi meselelerde uzlaşma sağlanamadığı için kesintiye uğrayan Lozan Konferansı'nın ara döneminde toplanması bakımından Türkiye'nin iktisat anlayışının kavranması için önem taşımış, bu kongre sayesinde harici ve dahili kamuoyuna birçok mesaj verilmiştir[308]. Kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı'dan kalan borç yükünün azalması yeni Türkiye'nin iktisadi anlamda sırtındaki yüklerden kurtuluşu olacağından, bunlar konferanstaki devletleri rahatsız edecek gelişmeleri teşkil edecektir. Bu bağlamda Mustafa Kemal Atatürk nutkunda bu noktaya da eğilmiş ve iktisadi bağımsızlığını sağlayarak sağlam temeller üstüne inşa edilen bir devlet kurulmasını istemeyenlerden bahsetmiştir[309].

Kongrede görüşülen konulara ek olarak mesleki eğitim alacak gençlerin yetiştirilmesi mevzusunun gündeme getirilmesi Oran tarafından tavsiye edilmiştir. Bu tavsiye iktisadi başarının sağlanabilmesi konusunda bir istikrar sağlayarak hem teorik hem de pratik uygulamalarla donanımlı nesiller yetiştirilmesi içindir. Münih'te bir gencin eğitiminin ardından çiftlikte uygulamalı olarak hayvan yetiştirme konusunda tecrübe kazanmasının ardından Prusya'da bu konu üzerine eğitim alacağından bahseder. Ahmet Cevdet Bey'in Türkiye'de uygulanmasını istediği durum da budur:

"Bir mesele-i mühimme vardır ki İzmir İktisadi Kongresi'nin onunla meşgul olması da lazım gelirdi mütalaasındayım. Bu mesele iktisadi mesleklere girecek olan gençleri yetiştirmek meselesidir. İnkâr edemeyiz ki ticaret, ziraat, sanayi için genç yetiştirmeye kâfi müessesatımız yoktur. Bunları ecnebi memleketinde yetiştirmenin de bir çaresini bulamadık. Bu yetişme için ne yalnız mektep kâfi ne de yalnız ameliyat bunun ikisini bir araya getirmek elzem.

---

[307] Ahmet Cevdet Oran, "İzmir Kongresi ve Gazi Paşa'nın Nutku", **İkdam**, sayı:9332, 9 Mart 1923, s.1.

[308] Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi**, TTK Yayınları, Ankara 2018, s.12; Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, s.181.

[309] *"Efendiler! Görülüyor ki bu kadar kat'i ve yüksek bir zafer-i askeriden sonra bizi sulha kavuşmaktan meneden esbap doğrudan doğruya esbab-ı iktisadiyedir, mülahazat-ı iktisadiyedir. Çünkü bu devlet, bu millet hakimiyet-i iktisadiyesini temin ederse o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşmiş ve teali etmeye başlamış olacaktır ve artık bunu yerinden kımıldatmak mümkün olamayacaktır. İşte düşmanlarımızın, hakiki düşmanlarımızın muvafakat, bir türlü rıza göstermedikleri budur."* Bkz: İnan, **a.g.e.**, s.66-67.

Biraz başka yerlere bakalım. Burada bakalorya imtihanını veren bir Türk genciyle görüşüyor idim. Bu imtihanları geçirdikten sonra ne yapmak niyetinde olduğunu sordum. Bana dedi ki:

Ailemizin İstanbul'a yakın bir mahalde epeyce arazisi var. Ben suret-i umumiyyede hayvan besleyip yetiştirmek hevesindeyim. Tavuk yetiştirmeye ayrıca merakım vardır. Ben bilahare bununla meşgul olacağım. Eğer bu hususta malumat-ı kâfi edinecek olursam, iyi bir iş tutacağıma kanaatim vardır. Bu hususta epeyce müstahzarım ve tahkikatım vardır. Fakat nazariyat-ı tahsil için doğrudan doğruya mektebe girme mümkün değil. Almıyorlar. Evvel emrde bir büyük çiftlikte iki sene ameliyat görmek matluptur. Ondan sonra mektebe girebilirim. Prusya tarafında hayvanat yetiştirir müesseseler vardır. İmtihanlarım bitince oraya gidip amele gibi çalışacağım."

Ben bu efendiyi takdir ettim. Kendisi memleketimizin hal ve vakti yerinde olan ailelerinden birine mensuptur. Varlık içinde büyümüş olan bu efendinin bir çiftlikte iki sene ameleliğe karar vermiş olmasına çok sevindim. Zannederim ki bu da nevadirdendir[310].

Ahmet Cevdet Bey'in genç nüfusun hem teorik hem pratik anlamda yetiştirilmesi gerektiği düşüncesinde olduğunu görmekteyiz; fakat gençlere verilecek eğitimin yanında devlet de sabit bir iktisat politikasına ihtiyaç duymuş ve buna bağlı olarak teşkilatlanma ihtiyacı doğmuştur. Gazetecilik yaptığı dönem boyunca Avrupa'nın farklı kentlerinde bulunan Ahmet Cevdet Bey, buradayken eğitim hususunda Türkiye'de henüz tesadüf etmediği hadiseleri aktarmıştır. Kendisine göre iktisadi başarılar kazanılmak isteniyorsa öncelikle bu anlamda terbiye olunmalı ve eğitim görülmelidir:

"Şimdi bizim artık bir iktisadi usulümüz takarrür etmelidir. Bunu kararlaştırdıktan sonra ona bizi isal edecek teşkilat lazımdır. Ahaliyi yeni mesleklere sevk etmeli ve gençliği de ona göre yetiştirmelidir. Bununla beraber umumi bir terbiye-i milliyyeye eşit ihtiyaç ile muhtacız. Bu terbiyenin de bize iktisatça yardımı olacaktır. Ben bu terbiyenin tesirini beş on günden beri bulunduğum (Münih) şehrinde görüyorum. Evvelce Viyana'da idim. Münih'e geldiğim zaman kendimi bir köye gelmiş zannettim. Viyana'da bir mağazada hizmetçilik eden kızları bile insan sokakta giyimli kuşamlı şık görür. Herkesin ayağında narin iskarpinler, arkasında zarif kesilmiş bluzlar, epey kıymetli mantolar görürsünüz. Fakat Münih'te böyle bir kadına tesadüf etmedim. Halk sade giyiniyor. Bu memleketin serveti de kimin elinde bilir misiniz? Köylüde…

Köylünün hemen umumen vakit ve hali yerinde. Şehirde kimsenin cebinde bir altın bulunmuyor. Fakat köylü böyle değil.

Burada ziraat ileride. Bütün hububat vesaire yetiştiği gibi yağ, peynir de dahildir. Memleketin ziraat memleketi oluşu ahlakiyatta salabet ve metaneti icap etmiş. Memleket

[310] Ahmet Cevdet Oran, "Bir Musahebe", **İkdam**, sayı:9339, 16 Mart 1923, s.1.

muhafazakâr. Sosyalistler az ve memlekette hükümleri yok. Hele gençler ne iyi terbiye alıyorlar[311].

Eğer biz iktisaden bir mevki sahibi olarak memleketimize yeni bir vaziyet vermek istiyor isek ki can-ı gönülden hepimiz bunu diliyoruz. İşlerimizi esaslı tartalım ve bize bugün örnek olan memleketleri iyice anlamayı ve tetkik etmeyi bilelim. Yapmak istediğimiz işleri kolay sanmayalım. Çünkü biz şimdi kendimize başka bir istinat, daha doğrusu başka bir fıtrat hak edeceğiz. Bir milletin bir halde diğerini geçmesi pek ciddi mücadeleler, içtihatları müstelzimdir. Biz iktisadiyat ile uğraşmış bir millet değiliz. Onun için esaslı terbiye ihtiyacımız vardır[312]*."*

İktisat Kongresi'nin sonunda kongreye katılan çiftçi, tüccar, sanayi gruplarının da iktisadi esasları kabul edilmiştir. Bu esaslar fazlasıyla hüküm içermekte ve her grup kendi menfaatleri doğrultusunda çalışmıştır. Çiftçi grubunun, reji idaresinin ilgası, köylerde ilkokulların açılması, okullarda çocuklara pratik çiftçiliği öğretecek alanın sağlanması, aşarın kaldırılması, ağnam vergisinde düzenlemeye gidilmesi, ölçü ve tartılarda hükümetin belirlediği ondalık yönteminin kullanılması, ziraatta makineleşmenin özendirilmesi ve tarım makinelerinde kullanılan akaryakıtların gümrük vergisinden muaf tutulması gibi esasları olmuştur. Tüccar grubunun esasları, Cuma gününün resmî tatil olması, kendi limanlarımızda başkasının ticaret yapamaması, Karadeniz ve Akdeniz'de limanların tesis edilmesi, ticaret ana bankasının kurulması, kambiyo merkezleri nakit ve tahvilat borsalarının millileştirilmesi, Tekalif-i Milliye, iaşe bedeli gibi sebeplerle tüccarın hükümetten alacaklarının bankaya devredilmesi, dövizin ani yükseliş ve düşüşlerine karşın piyasayı korumaya yönelik önlemlerin alınması, tekelleşmenin engellenmesi, ticaret mekteplerinin açılması ve iktisat öğrenimine önem verilmesi gibi maddelerden teşkil edilmiştir. Sanayi grubu, gümrükte himaye usulünün kabulü, gerekli yatırım mallarının gümrükten muaf tutulması, yerli ürünlerin tercih edilmesi, Teşvik-i Sanayi'nin güncel şartlara göre geliştirilerek süresinin 25 yıla çıkarılması, sanayi bankasının kurulması, çırak okulları ve sanayi odalarının açılması, mühendislerin yurt dışına gönderilmesi esaslarını belirlemiştir. Son olarak işçi grubunun esasları ise sendika hakları, grev yasası, çalışma saatlerinde düzenleme yapılması, 12 yaşını bitirmemiş çocukların

[311] Ahmet Cevdet Oran, "İzmir Kongresi ve Gazi Paşa'nın Nutku", s.1.
[312] Ahmet Cevdet Oran, "Bir Musahebe", s.1.

çalıştırılmaması yahut 4 saat hafif işlerde çalıştırılması, asgari ücret kavramının kabulü ve üç aylık periyotlarla tespiti, 1 Mayısın işçi bayramı olarak kabul edilmesi, kadın işçilerin doğum izinlerinde düzenleme, işçilerin sağlığını gözetmek amacıyla fabrika ve kurumların yakınında dispanser açılması, maden ocaklarında hamam yapılması ve Tütün Rejisi tekelinin kaldırılarak imtiyazlı yabancı müesseselerin devletleştirilmesi gibi maddelerden oluşmaktadır. Bunlardan yalnızca çiftçi, sanayi ve tüccar grubunun taleplerinin tamamına yakını kongrede kabul edilmiş, işçi grubunun istekleri kâğıt üzerinde kalmıştır[313].

Kongredeki grupların taleplerini değerlendirmeye alan Ahmet Cevdet Bey bilhassa çiftçi grubunun reji ve aşarın kaldırılması hakkındaki taleplerinde haklı olduklarını, mevcut usulün çiftçileri zarara uğrattığını düşünmektedir:

"Çiftçi grubunun reji ve aşar hakkındaki metalibinde tamamen haklı olduğunu teslim etmemek mümkün değildir. Zira reji tarzındaki tütün imar ve füruhtu inhisarından tütün ziraat ve müstahsillerinin çektiği pek çoktur. Onun için çiftçi grubu bu şekil inhisar yerine bandrol sorunu müreccah görmekte ve devlete onun teklif etmektedir. Bu usulde dahi hazinenin varidatına bir gûnâ halel gelmeyeceği belki bu varidatta tezyid bile olacağı hesap edilmektedir. Aşar vergisinin şimdiki tarz-ı tatbiki dahi çiftçileri pek ziyade gezmekte ve ziraatın terakki ve inkişafına ve zürrâın huzur ve refahına şiddetle mâni olmaktadır. Aşar vergisi bizde devletin en mühim bir menba-ı varidatı olduğu için verginin ref'i ve onun yerine diğer bir verginin yeniden vaz'ı hususunda devlet için pek ziyade basiretle hareket etmek mecburiyeti vardır[314]."

İktisat Kongresi'nin sonunda "Misak-ı İktisadi Esasları'' adlı 12 maddeden oluşan bir karar kabul edilmiştir. Bu maddelerde iktisadın yanında toplum, kültür, ahlak ve bağımsızlık hususlarına da yer verilmiştir:

"1. Türkiye, milli hudutları dâhilinde lekesiz bir istiklâl ile dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir,

---

[313] Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s.158-162; Kongredeki grupların kabul edilen esasları için bkz: A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi (Haberler-Belgeler-Yorumlar)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s.390-434.

[314] Ahmet Cevdet Oran, ''İktisat Kongresinde Gruplarda Faaliyet'', s.1.

2. Türkiye halkı milli hâkimiyetini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden hiçbir şeye feda etmez ve milli hâkimiyete müstenit olan Meclis ve Hükümetine daima zahirdir,

3. Türkiye halkı, tahribat yapmaz, imar eder; bütün mesaisi iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur,

4. Türkiye halkı, sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir; çok çalışır, vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçar; milli istihsali temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır,

5. Türkiye halkı, servet itibarıyla bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vâkıftır; ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar, yeniden orman yetiştirir; madenlerini kendi milli istihsali için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımaya çalışır,

6. Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımız, taassuptan uzak dindarane bir salâbet her şeyde esasımızdır; her zaman faydalı yenilikleri severek alırız; Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşmanca fesat ve propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir,

7. Türkler, irfan ve ma'rifet âşıkıdır; Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır; maarife verdiği kudsiyet dolayısıyla (Mevlid-i Şerif) Kandil gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tes'id eder,

8. Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir; Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever; ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedeni terbiyenin yapılmasına çalışır; hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır,

9. Türk; dinine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir; ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz; Türk, ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez,

10. Türk, açık alın ile serbestçe çalışmayı sever, işlerde inhisar istemez,

11. Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar candan sevişirler; meslek, zümre itibarıyla el ele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar,

12. Türk kadın ve hocası, çocukları İktisadi Misaka göre yetiştirir[315].''

Ahmet Cevdet Bey, İzmir İktisat Kongresi'nin sona ermesinin ardından alınan kararlara dair bir değerlendirme yaparak her sınıfın temsil etmesini ve kongreden çıkan kararları faydalı görmüş, henüz tecrübesiz olunmasına rağmen kongrenin toplanış amacı itibarıyla amacından sapmayışını da takdire şayan bulmuştur. Gazetecinin bu değerlendirmesi henüz iktisaden kalkınma aşamasında olan bir ülkenin başarıyla iktisat kongresi yürüttüğünü görmek açısından önemlidir:

''Bir müddetten beri İzmir'de içtima etmekte olan iktisat kongresi artık müzakere ve münakaşatını ikmal edip vazifesine hitam vermiştir. Bu kongre bizim hayat-ı iktisadiyemiz arasında değil bütün hayat-ı milliyemizde pek mühim bir hadise olarak telakki edilmiş ve bütün efkâr-ı umumiyemiz kongre devam ettiği müddetçe onun müzakerat ve münakaşasını bir dikkat-i mahsusa ileti takip eylemiş idi. Kongre, her sınıf-ı iktisadiyyemizi şiddetle alakadar eden birçok mesaili mevzu-u müzakere edip onlar hakkında birtakım mukarrerat ittihaz etti. Şimdi kongre bütün o mukarreratı ittihaz ettikten sonra dağılmış bulunuyor. Acaba o mukarreratın akıbeti ne olacaktır? İşte bugün kongrenin neticesi hakkında herkesin kendi kendine sorduğu sual budur. Bu mukarreratın faideleri saha-i fiiliyatta tecelli edebilmek için tabii onların mevki-i tatbik ve icraya vazedilmesi lazım gelecektir. Halbuki bunun için hükümetin o mukarreratı benimseyip bundan sonra iktisat sahasında bütün faaliyat-ı teşriiye ve icraiyesini o mukarrerat arasında icra etmek iktiza etmektedir.

Kongrenin sınıf-ı iktisadiyyeden her birine taalluk eden mukarreratı o sınıfın kendi teşkilat programının mühim maddelerini teşkil edecektir. Binaenaleyh bu mukarrerat

---

[315] Ökçün, **a.g.e.**, s.387,389; Yalçın Arslantürk, ''Misak-ı İktisadi ve Sonuçlarına İlişkin Ekonomik ve Mali Göstergelerin Analizi'', **ODÜ Sosyal Bilimler Araştırma Makalesi**, s.919-920.

sayesinde her sınıf-ı iktisadi kendi programının esaslarını vazetmiş olacaktır. İşte bu da kongrenin diğer bir neticesi ve faidesi addolunmak lazımdır. Zira bu kongre sayesinde her sınıf-ı iktisadi kendi teşkilatının esasını vaz eylemiş bulunuyor. Kongre'nin hitamı münasebetiyle şurasını itiraf etmek lazımdır ki bizim kabil işlerdeki tecrübesizliği bize rağmen iktisat kongresi faaliyeti oldukça muntazam cereyan etti ve kongre faaliyeti esnasında kendi daire-i salahiyeti haricine çıkmamaya dikkat eyledi. Mesela Latin harfinin kabulüyle ilgili olan teklifi kendi daire-i salahiyeti dahilinde olmadığı için reddeyledi[316]*."*

Cumhuriyet'in ilk senesindeki tabloya bakıldığında devletin ekonomik anlamda devletçilik ilkesinin benimsediği görülmüştür. Bunun için yabancı şirketlerin imtiyazlarına son verilerek bunların millileştirilmesi, memleketin yollarının plan dahilinde yapılması ve doğal kaynaklarımıza paralel olarak endüstri merkezlerinin kurulması kapsamında çalışmalar yapılmıştır. İnönü'nün özellikle üstünde durduğu demiryolu yapım çalışmalarına önem verilmiş, yurdu demir ağlarla örme anlayışı da bu dönemde ortaya çıkmıştır[317]. Ahmet Cevdet Bey'in bu dönemdeki değerlendirmeleri ise iktisadi olarak sabit bir program dahilinde hareket edilmesini ve bunu yaparken genç nesle de işlev kazandırmayı öngörmektedir. Gazeteci tıpkı nüfus için izlenmesi gereken yollara dair verdiği örneklerdeki gibi Avrupa'daki faaliyetlerden bahsetmiş Türkiye'de de bunların uygulanmasını talep etmiştir.

[316] Ahmet Cevdet Oran, "İktisat Kongresinin Hitamı", **İkdam**, sayı:9329, 6 Mart 1923, s.1.
[317] İnan, **a.g.e.**, s.14,15.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
CUMHURİYETİN İLANINDAN TAKRİR-İ SÜKUN'A KADAR TÜRKİYE (1923-1925)

4.1. CUMHURİYETİN İLANINA GİDEN SÜREÇ VE AHMET CEVDET BEY'İN CUMHURİYET'E BAKIŞI

Lozan muahedesinin imzalanmasının ardından bağımsız, egemen ve kendi gücünü elinde bulunduran bir devletin inşası esas gaye olmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu doğrultuda ulusal bağımsızlık mücadelesinden beri çalışmış fakat yeni rejimin adını koymak zaman almıştır. Bilhassa 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile ilk maddede *"Hakimiyet bilakaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir."* cümlesi esasında cumhuriyet anlamına gelmiştir. Buna rağmen cumhuriyet kelimesi hiç kullanılmamış, yurdun düşman işgalinden kurtarılması Mustafa Kemal Paşa'nın öncelikli hedefi olmuştur[318].

Cumhuriyet'in ilanından evvel 1923 senesi boyunca rejim değerlendirmeleri sürmüştür. Mustafa Kemal Paşa, 1 Nisan 1923 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada yeni Türkiye devletinde hakimiyetin bilakaydüşart millette olduğunu, milletin üç dört senedir büyük fedakarlıklarla verdiği mücadele sonucunda hakimiyeti eline aldığını ve ne devlette ne de halkta diktatör olmadığını dile getirmiştir. Söz konusu tarihte aynı zamanda Büyük Millet Meclisi seçimin yenilenmesine karar vermiş, Mustafa Kemal Paşa 8 Nisan 1923 tarihinde "9 Umde'' adı verilen bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname Halk Fırkasının temelini teşkil etmiş ve bu esaslar içerisinde hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu da tekrarlanmıştır[319].

1921 Anayasası'na göre Türk devletinin iki eksiği vardır ki bunlar devletin unvanı ve başkanıdır. Hükümetin resmi unvanı olan "Türkiye Büyük Millet Meclisi

---

[318] Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Cumhuriyet**, İleri Yayınları, İstanbul 2006, s.268.

[319] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.328-329; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1973, s.152-153.

Hükümeti'', devletin unvanı anlamına gelmemiştir. Devletin resmi bir unvanının ve başkanının olmaması bilhassa dış ilişkilerdeki konumu olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum ise Cumhuriyet'in ilanında etkin kuvvetlerden birini teşkil etmiştir[320].

Devlet başkanı unvanının cumhur reisi yerine kullanılması Ahmet Cevdet Bey tarafından sorgulanmış, halkın cumhur reisi unvanına da bir tepki göstermeyeceğini düşünmüştür:

"Son gelen telgrafnamelerde okuduk ki bizim cumhuriyet başına, başka memleketlerdeki gibi (cumhur reisi) unvanı verilmeyecek ve bunun yerine (devlet reisi) unvanı konacak imiş.

Millet meclisi azasının bu unvanı nasıl telakki edeceklerini bilmiyoruz. Meseleyi derince düşünmeleri lazım gelir. Bütün dünyanın kaydettiği (cumhur reisi) tabirinin neden beğenilmediğinin farkında değiliz. Kim bilir belki de yine memleketimizde (cumhur reisi) tabiri kulağa iyi gelmeyecektir. Halk bunu hüsnütelakki etmeyecektir.

Biz bu mütalaayı kabul edenlerden değiliz. Mademki bu halk Cumhuriyet şeklinden daha yeni olan şimdiki şekle bile ses çıkarmadı, şekl-i hazırın herhalde daha mükemmeli ve hakikisi olan açık Cumhuriyet'i neden kabul etmesin[321]?"

Ahmet Cevdet Bey'in Cumhuriyet'in ilanından evvel kaleme aldığı bu yazısında rejime karşı açıkça bir övgü olduğundan bu noktada kendisinin Cumhuriyet'e aleyhtar kesimde bulunmadığı kanaatine varmaktayız. Buna karşın Cumhuriyet'in ilanına giden süreç esnasında Ahmet Cevdet Oran bu rejimin teşkiline karşı bazı endişelerinden bahsetmiştir. Kendisine göre bu yönetim şekli donanımlı ve tecrübe sahibi yetkili devlet adamları olmadan bir başarıya ulaşamazdı. Halihazırda görevde olan vekiller ise bu görevi ifa edecek nitelikler taşımıyorlardı. Bu bağlamda İttihat ve Terakki örneğini esas alan Oran, devlet adamlarının görevini yerine getirebilecek donanımda olmamasından doğacak sorunların örneklerini vermiştir:

"Biz yeni bir idare kurmak istedik. Çünkü eskiyi beğenmiyor idik. Onun çok nevâkısını görüyor idik. Fakat heyet-i vekilde büyük idareyi kuracak zevat yoktur. Hüsnüniyetleri olabilirdi. Fakat ihâta ve tecrübeleri yoktu. Bununla beraber iş başındakiler pek müterakki

---

[320] Bilal N. Şimşir, **Atatürk Dönemi İncelemeler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.100,110.

[321] Ahmet Cevdet Oran, "Cumhuriyetle Adamlar Değişir Mi?", **İkdam**, sayı:9513, 27 Eylül 1923, s.1.

pek yeni fikirli görünmek istediler. Öyle olduklarına kanaatleri de var idi. Fakat doğrusu muazzamat-ı umura karşı çok acizdiler. Dua edelim ki şekli devlet takrir ettiği gibi büyük vazifelerin de ehlileri epeyce araştırılsın. Halkın hakimiyeti usulünü koymak kolay değil. Halk arar sorar ve bir gün gelir ki mesuliyet ister. Ve halkın arayıp sormasını temenni etmelidir. Ta eskiden beri halk arayıp sormaya lüzum görmediği içindir ki umur-u idaremiz bir hal-i intizama girmedi[322].

Bizde asri ulum nazri ve tecrübeye ile itilaf etmiş kimseler bulunmadığından başkalarının erdikleri netayiçe biz eremedik. İşte İttihat ve Terakki, meşrutiyetin başına geçti. Fakat ehliyet sahibi kimseleri olmadığı için istibdattan medet umdu. İttihat ve Terakki istediğini yaptı. Çünkü ahali namına, millet namına müstahak kimse yoktu. Vaktiyle mâdut ve mahdut bir saray mensuplarının gayretiyle yürüyen idare-i mutlakiyyenin en berbat şeklini, meşrutiyet namı altında, o mahdut saray mensuplarının bin kat fazlasıyla toplanmış, bir kısım vatandaşlar mevki icraya koydular. Bu adamlar bu hareketi, şüphe yok ki vatana fenalık edelim diye yapmadılar. Akılları, ilimleri tecrübeleri kâfi derecede değildi. Ve bu adam kifayeti fark edemeksizin devletin meham umuruna el attılar, memleketi harap ettiler. Kabahat meşrutiyetin değildi. Liyakatsizliğin, cehaletindi[323]*."*

Ahmet Cevdet'in bu sözlerinde önceki tecrübelerin sonuçları sebebiyle Mustafa Kemal Paşa'ya ve onun kadrosuna dair soru işaretlerine rastlamaktayız. Gazeteci, tıpkı İTC kadrolarına yönelttiği eleştiriler gibi mevcut hükümet kadrolarına da liyakatsizlik yüzünden eleştirilerde bulunmuştur. Oran, bu kadroyla yapılan reformların yalnızca şekilden ibaret kalarak amacına ulaşamayacağını düşünmektedir. Kendisinin yeni rejimin ilanına yönelik eleştirileri çoğu zaman bu hususta olmuştur:

"Muayyen bir zihniyet sahibi değiliz. Bugünkü idaremiz gösteriyor ki biz ne şark biliyoruz ne garp. Hep işlerin ehline tevdi olunmamasıdır ki bizi çektiriyor, bizi mahrum ediyor. Nadiren bir iş başında bir ehil görülüyor. İş başına geçenlerde ne nazari ne tecrübi malumat, bir tahsil bir tecrübe bir tahkik devri mevcut değildir. Gözlerimiz tamamıyla kapalı, bacaklarımız kuvvetsiz, irademiz cehil ile durmuş, kalp ve vicdanımız silinmiş, davamız boş olduğu halde bir ağır, bir müşkül makinenin pervanesine maharetsiz ellerimizi uzatmak cesaretinde bulunmuşuz. İdarenin her şubesinde gördüğümüz hal budur. Eski mahkemelerimiz şark usulünde idi fena idi. Yeni mahkemelerimiz garp usulünde yine fenadır. Eski maarifimiz şarklıdır, fena idi, yeni maarifimize garp hakimdir. Yine fenadır. Eski maliyemiz şarklı idi fenaydı, yeni maliyemiz garba uyduruldu yine fenadır. Eski dinimiz İslamiyet idi bize mâni oldu dedik, yeni dinimiz de İslamiyet'in tatbikatından uzaklaştık yine fenayız. Eski şekil hükümetimiz istibdat idi, fena idi, yeni şeklimiz meşrutiyete uyduruldu yine fenadır. Eskiden develer ile nakliyat icra eder iken geri idik, yeni devrede şimendiferler yaptık yine geriyiz. Eskiden medreselerde camilerde okuduk cahil idik. Şimdi darülfünunlar açtı yine cahiliz. Eskiden kadınlar kapalıdır. Terk-i hasıl olmuyor dedik. Yeni zamanda onların yüzlerini açtık, hatta Avrupalı şekli koyduk, daha fena oldu. Ne çocuklar terbiye olabildi ne eski aile rabıtası

---

[322] Ahmet Cevdet Oran, "Devletin Adı ve Şekli – Heyet Vekili", **İkdam**, sayı:9511, 25 Eylül 1923, s.1.

[323] Ahmet Cevdet Oran, "Cumhuriyetle Adamlar Değişir Mi?", s.1.

kaldı. Eskiden kapitülasyonlar vardı iş göremiyor idik, şimdi onlar yok, bizde iş de yok. Nedir bu hallerdeki hükümet? Nedir esbab-ı dini ve manevi[324]?"

Cumhuriyet'in ilanına giden süreç Mustafa Kemal Paşa'nın etrafındaki kadronun da aktif rol oynadığı bir dönem olmuştur. Mazhar Müfit Kansu hatıralarında "Neue Freire Presse" gazetesinin muhabiriyle karşılaştığını ve Gazi Paşa'nın gazetenin muhabirine *"Aleni olarak ilk defa size söylüyorum, Cumhuriyet'i ilan edeceğiz, çok yakında."* dediğinden bahsetmiştir. Cumhuriyet'in ilanından önceki gece ise Paşa'nın *"Ey çocuklar, yarın cumhuriyet ilan edeceğiz."* diyerek Kansu'ya dönüp *"Erzurum'dan beri ağzından çıkarmadığın Cumhuriyet'in işte zamanı geldi, yarın istediğin kadar cumhuriyet diye alenen artık bahsedebilirsin."* cümleleriyle cumhuriyet müjdesi verdiğini ileri sürmüştür[325].

Kansu'nun anılarında bahsettiği gibi Mustafa Kemal Paşa, 1923'ün Eylül ayında Avusturya gazetesi "Neue Freie Presse" gazetesine yaptığı açıklamada *"Türkiye'de halihazırda olduğu kadar ileride de daha ziyade demokratik bir cumhuriyet teşekkül edecek ve cumhuriyet hiçbir surette garp cumhuriyetleri esasatından farklı olmayacaktır."* demiştir. Bu açıklamanın ardından bir kaos dönemi başlamıştır. Şöyle ki Hıyanet-i Vataniye Kanununun ilk maddesine rağmen cumhuriyet ilan edildiği takdirde hilafet ve saltanatın siyasal gücü sona ererek devletin içindeki en güçlü konuma cumhurbaşkanı geçmiş olacaktır. Muhalif kanat ve meşrutiyetçi kesim ise bunun bir diktatörlük olduğunu iddia etmiştir[326]. Yeni rejimin ilanına dair tartışmalar sürerken Halk Fırkasının büyük divanı 5 Ekim 1923 tarihinde toplanmış ve anayasa üzerinde yapılacak değişiklikleri hazırlayacak bir ihtisas komisyonu seçilmiştir. Bu komisyonun toplantılarına Mustafa Kemal Paşa da iştirak etmiş ve bu

[324] Ahmet Cevdet Oran, "Kabahat Usulde Değil", **İkdam**, sayı:9512, 26 Eylül 1923, s.1.

[325] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, TTK Yayınları, Ankara 2022, cilt II, s.595.

[326] Murat Çulcu, **Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyet'in İlanı ve Lütfi Fikri Davası**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1992, cilt II, s.22-23.

tarihten itibaren Cumhuriyet'in ilanına müsait bir ortam için beklenmeye başlanmıştır[327].

Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet'in ilanına ilişkin oluşturduğu yasa tasarısını İsmet Paşa ile hazırlamıştır[328]. 29 Ekim 1923 tarihinde yapılan meclis toplantısında Mustafa Kemal'in 28-29 Ekim gecesi hazırladığı tasarı oylamaya sunulmuş ve yasa, birçok milletvekilinin *"Yaşasın Cumhuriyet!"* alkışıyla kabul edilmiştir. Hemen ardından 158 üye tarafından oy birliği ile Mustafa Kemal Paşa başkanlık görevine TBMM tarafından oy birliğiyle seçilmiştir. Cumhuriyet'in ilanı haberi o gece tüm yurda yayılmıştır. Gece yarısından sonra ise 101 top atışıyla halka duyurulmuştur[329].

Cumhuriyet'in ilan edilmesine karşı basın, taraftar ve muhalif olarak ikiye ayrılmıştır. Ankara basını Cumhuriyet'i sevinçle karşılamış, Hakimiyet-i Milliye gazetesi sayfalarını sık sık cumhuriyetle ilgili yazılarına ayırmıştır. Buna karşın İstanbul basınından Tanin, Vatan ve Tevhid-i Efkâr gazeteleri yeni rejime muhalif bir tutum sergilemiştir. Tevhid-i Efkar'dan Velid Bey, yöneticilerin ülkeye hizmet edemeyeceğini kinayeli bir dille kaleme almıştır. Tanin başyazarı Hüseyin Cahit Bey ise yöneticilerin idarede yetkin kişiler olmadıklarını ileri sürerken cumhurbaşkanına verilen yetkilerin fazla olduğunu savunmuştur[330]. İstanbul gazeteleri, Kanun-ı Esasi'nin birkaç saat içinde değiştirilmesinin doğru olmadığını, Cumhuriyet'in alkışla yaşamayacağını ve bunun bir büyü gibi her şeyi çözemeyeceğini ifade etmiştir. Hatta

---

[327] **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1932-1940)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, cilt I, s.16.

[328] Bu tasarıda 20 Ocak 1921 tarihli Anayasanın bazı maddeleri değiştirilmiştir. Şöyle ki, 1.maddenin sonuna "Türkiye Devleti'nin hükümet biçimi Cumhuriyet'tir.", 3.maddenin sonuna ise "Türkiye Devleti'nin Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir. Meclis, hükümetin yönetim kollarını bakanlar aracılığıyla yönetir" cümleleri eklenmiştir. Bunun yanında "Türkiye Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunca ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Başkanlık görevi, yeni Cumhurbaşkanının seçilmesine değin sürer. Eski başkan yeniden seçilebilir." ve "Türkiye Cumhurbaşkanı, devletin başkanıdır. Bu kimliği ile gerekli gördükçe Meclis'e ve Bakanlar Kuruluna başkanlık eder." maddeleri de eklenmiştir. Bkz: Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, TDK Yayınları, Ankara 1964, cilt II, s.551-558.

[329] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, TDK Yayınları, Ankara 1964, cilt II, s.551-558.

[330] Şimşir, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s.299-303.

Mustafa Kemal Paşa için *"En büyük ruhlu adamlar bile şahsi kuvvet sahibi olmanın cazibesine mukavemet edememişlerdir."* şeklinde eleştiride bulunmuşlardır[331].

İkdam gazetesi ise Cumhuriyet'in ilanının ardından ülkede yaşayan yabancı vatandaşlarla görüşerek ilanın yankılarını gazeteye taşımış ve yeni rejimin olumlu etkilerini yayımlamıştır[332]. Bu haberlere bakıldığında gazetenin Cumhuriyet'e karşı olumlu bir yayın politikası yürüttüğünü söyleyebiliriz.

Yeni rejimin ilanının ardından Ahmet Cevdet Bey bunun zaten beklenen bir gelişme olduğundan halkta herhangi bir şaşkınlık yaratmadığını çünkü onların en elzem ihtiyacının mali sıkıntılardan kurtulmak olduğunu eklemiştir. Bu ifadelerden Cumhuriyet'in ilanı için bir süredir zemin hazırlandığını ve bu hazırlıklardan tüm halkın haberdar olduğu sonucuna varmaktayız:

"Şekli hükümet mesaili şu sıralarda bizim halkımız için o kadar ansızın zuhur etmiş bir şey olmadığından ilan-ı cumhuriyet hiç mi hiç mucip-i hayret olmadı. Efkâr-ı umumiye buna ne fevkalade sevindi ne de yerindi. Halkın beklediği nedir? Halkın beklediği daima geçim, iktisadi sıkıntıdan kurtuluştur. Diyebiliriz ki hükümetin de bugün düşündüğü budur. Hükümet için tevessül edilecek çareler de bugünkü günde iktisadi çarelerdir. Bunu yeni dahiliye vekili de bihakkın anlamış olduğundan rüfekasına gönderdiği tahrirat-ı umumiyyede bu ciheti tasrih ediyor[333]."

Ahmet Cevdet Bey'in bu düşüncesi Rauf Orbay ile de örtüşmüştür. Orbay 1923'ün Ekim ayının 29'u 30'a bağlayan gecesinde Cumhuriyet'in ilanı için atılan toplardan sonra ertesi günün gazetelerine baktığında bunun beklenmedik bir hadise olarak yazıldığından bahsetmiştir. Oysa kendisine göre BMM açıldığı tarihten itibaren

---

[331] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965, s.165.

[332] Türkiye'de yaşayan bir Fransız'ın *"Türklerin bugün ilan etmiş oldukları cumhuriyet sayesinde cidden pek çok istifadeler temin edeceklerine şüphe yoktur. Mütareke ile malum olan Türkler mütarekeden sonra galip mevkiini getiren Mustafa Kemal Paşa'nın reis-i cumhur oluşunda isabet var."* İfadelerine gazetede yer verilmiştir. Bkz: "Yeni Cumhuriyet'imiz ve Şehrimiz Ecnebi Mahâfilindeki Telakkiler", **İkdam**, sayı:9547, 1 Teşrinisani 1923 (1 Kasım 1923), s.1.

[333] Ahmet Cevdet Oran, "İsmet Paşa Kabinesi", **İkdam**, sayı:9547, 1 Teşrinisani 1923, s.1.

ülke zaten cumhuriyet idaresiyle yönetilmiş, yalnızca resmi olarak adı konmamıştır. Bu sebeple gazetelerin bahsettiği gibi bir acele mevzu bahis değildir[334].

Oran, Cumhuriyet'in ilanına halkın yeterliliği açısından bakarak yıllar boyu egemenliğinin başkasının elinde bulunduğu halk için Cumhuriyet'in fazlasıyla yeni bir yönetim biçimi olduğunu iddia etmiştir. Kendisi daha önceki yazılarında bu rejimin özünü anlayacak ehil insanların yoksunluğundan şikâyet ederken bir taraftan da Türk halkının henüz bu yeniliğe ve demokrasiye hazır olmadığını öne sürmüştür. Halihazırda var olan anlayışla Cumhuriyet'in yalnızca şekil değişikliğinden ibaret kalacağını düşünen Oran, bu değişimin umut vadetmediğini de savunmaktadır. Bununla birlikte rejim için alınan tedbirlerin hiçbirinden tatmin olmadığını ve hatta ihtiyaç duyulan şeyin rejim değişikliği değil halkın refah seviyesinin yükseltilmesi olduğunu belirtmiştir. Gazetecinin rejime yönelik eleştirilerinde bu noktada kendisinin bilhassa liberal yönünü görmekteyiz:

"Hatırlarda mıdır, ben kaç kere söyledim ki demokrasiyi bihakkın anlamak biz Türklerin harcı değildir. Kırk elli sene geçtikten ve nesl-i hazır yerine başkaları geçtikten sonradır ki biz demokrasiyi anlayabileceğiz. Bunu anlamak çok geçtik çok geç… Bizim ananelerimiz, itiyatlarımız, ahlakımız nerede demokrasi nerede? Beş on sene evvel mutlakiyet-i idarenin en koyusuyla idare olunmakta iken bugün mümkün müdür ki demokrasinin ruhu bize girsin? Ben o kadar mübalağa ederim ve derim ki bizde demokrasiyi halk hükümetini anlamış henüz ferd-i vahit yoktur. Hani derler ya Rus'u tırnağıyla kazıdığı gibi altından Moğol çıkarmış. Ben de diyorum ki bizi de biraz kazır iseniz mutlaka yeniçeri çıkarız! Hele fikir cihetine gelince ondaki zaafımız kıyasa hiç sığmaz. Biz isteriz ki biz nasıl düşünüyor isek başkaları da öyle düşünsün, biz nasıl görüyor isek başkaları da öyle görsünler, biz nasıl muhakeme ediyor isek başkaları da öyle muhakeme etsinler...Avrupa'da da vaktiyle böyle idi değil mi?

Memleketimizdeki tebdilatın hiçbiri beni teselli etmedi, etmiyor. Çünkü hürriyet-i tefekküre erebileceğimize bir türlü ihtimal veremiyorum. Neden dolayı çok bedbahtım. Hürriyet-i tefekkür olmayınca hiçbir şeyin olmayacağına, eski halde kalacağımıza ve yalnız üzerimize bir yaldız urulacağına kanaati kamilim vardır. İşte şark ile garp arasındaki farkın en büyüğü bu hürriyet-i tefekkürdedir. Garbın kıyafetine girsek, adetlerini takınsak, yemeklerini yesek, eğlencelerine iştirak etsek, ne yapsak bizim mevcudiyetimize hâkim olan nefisler ile garbın nefisleri arasında bir büyük fark görülecektir. Mümkün değil garplı olmayacağız, mümkün değil o hassa bize intikal etmeyecek. Bana sorarsanız ben memleketin yalnız rahata ihtiyacını takdir edenlerdenim. Yapmaya mecbur olduğumuz şeyler o kadar çok ki memleket rahatça oturmadıkça rahatça işini düşünmedikçe bir adım ileri atmaklığımız

[334] Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım**, Emre Yayınları, İstanbul 1993, c.II, s.134.

kabul olamaz. Binaenaleyh zaten eşkale ehemmiyet verenlerden olmadığım için herhangi vaziyette bulunacak isek bulunalım beyhude yerel kımıldama tıp da kuvvetlerimizi izâa etmeyelim, memleketimizin felaketlerini bir an evvel tahfife vukuf ezman eyleyelim[335]*."*

Ahmet Cevdet Bey'in bu ifadelerinde açıkça görülmektedir ki ona göre Cumhuriyet'in ilanı demokrasiye geçiş için bir çözüm değildir. Bu olgunun toplumda yerleşmesi için nesillerin değişmesi ve demokrasiyi özümsemesi gerektiğine inanan gazeteci, Batı'nın suretine sahip olmakla özüne de sahip olunamayacağını düşünmektedir. Kendisine göre tüm bunların sebebi ise çok yakın bir tarihe kadar mutlakiyet idaresiyle yönetilmiş bir toplumun yeni düzene ayak uydurmakta güçlük çekmesi ihtimalidir.

Nihayetinde cumhuriyet rejimine kendisi duruma göre hem taraftar hem de aleyhtar tavırlar almıştır. Halkın yaşam şartlarına bakıldığında bunun bir öncelik olup olmadığı, idari kadrolara bakıldığında rejimi hakkıyla ifa edebilecek kadronun bulunup bulunmadığı, ilan ediliş sürecine bakıldığında ise hazırlık aşamasının ne derece yeterli olduğu başlıca ihtilaflı konulardan olmuştur. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa'nın bu endişelerin farkında olduğu ve bunları giderecek çözüm yolları üzerinde de durduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyet'in ilanından bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa, 5 Şubat 1924 tarihinde İzmir'de düzenlenen harp oyunlarında şehre gelen gazetecilere bir mülakat düzenlemiştir. Burada yeni rejimden bahseden Paşa, bunun halkın selameti adına yapıldığını ve milletin askeri alanda topyekûn verdiği mücadelenin siyaset meydanında taçlandırdığını söylemiştir[336].

4.2. HİLAFETİN İLGASI VE AHMET CEVDET BEY'İN İSTİKLAL MAHKEMESİ SÜRECİ

Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından bazı kesimlerden yeni rejime tepkiler gelmeye başlamış ve muhalif kanat tepkilerini halifenin etrafında toplanarak

---

[335] Ahmet Cevdet Oran, ''Terbiye ve İtilaf'', **İkdam**, sayı:9553, 6 Teşrinisani 1923 (6 Kasım 1923), s.1.

[336] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)**, Türk İnkılap Enstitüsü Yayınları, Ankara 2006, s.170.

göstermeye çalışmıştır. Bu hadiseler cereyan ederken İstanbul basınında halifenin istifa edeceği yönünde bazı haberler çıkmış[337], bu haberlere karşı İstanbul Barosu Reisi Lütfi Fikri Bey, Tanin gazetesinde halifeye açık mektup yayınlayarak *"Gönül ister ki bu istifa sözü, ebediyen gömülsün kalsın çünkü dünya için bu bir musibet olur."* demiştir[338].

Halifenin istifa haberleri İkdam gazetesinde de kendine yer bulmuş, Ahmet Cevdet Bey, bazı Arapların hilafetin Osmanlı hanedanlığından alınmasını beklediğini, istifa haberlerinin doğruluk payının olmadığını ve bu durumun İslam aleminde mutluluk yaratacağını yazmıştır:

"Halife hazretlerinin hilafetten fariğ olacakları tarzında bir havadis intişar etti. Güya halife hazretleri istifayı tercih buyurmaktalar imiş. Ne için? Biz istifayı istilzam edecek hiçbir sebep göremiyoruz. Abdülmecit hazretleri Âl-î Osman'ın erşed ve aslahı olmalarıyla hilafet-i İslamiyye mevki mübecceline icma ümmetle intihap edildiler. Vâkıâ hilafet vazife-i mübeccelesinin Türklerin ve hanedan-ı Osmaninin elinden nez' edilmesini bazı ümera-ı Arap arzu etmişler ise de bu arzu yalnız birkaç alakadara münhasır kalmış, bütün ümmet-i İslam, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tasvibini savab görmüşlerdir. Cenabı halifenin ferağı yalnız Abdülmecit hazretlerinin şahsı alilerine ait olmakla kalmaz. Derhal hanedan meselesi mevzubahis olur. Dediğimiz gibi bugün müterakkıb-ı fırsat olanlar vardır.

Bu havadisin hiçbir esasa müstenit olmaması hiç şüphe yok ki bilcümle ehli İslam için bâdî mahzuziyet olmuştur. İlk şayiyi ihbar eden nasıl efrad-ı İslamiyyeyi mahsun etmiş ise o haberin asıl ve esası olmadığı hakkındaki son haberlerde efkâr-ı İslamiyyeyi nail-i saadet eyleyecektir[339]."

Halifenin istifa edeceği hakkındaki haberler aynı gün İkdam gazetesinde yayınlanan tekzip metniyle de yalanlanmıştır[340]. Halifenin istifa haberlerinin ardından

---

[337] Halifenin istifa edeceği yönündeki söylentilerin basındaki yankıları için bkz: Hasan Türker, **Türk Devrimi ve Basın (1922-1925)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2000, s.138-143.

[338] Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyet'i'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara 1981, s.72.

[339] Ahmet Cevdet Oran, "Halife ve Hilafet", **İkdam**, sayı:9556, 9 Teşrinisani 1923 (9 Kasım 1923), s.1.

[340] *"Halife hazretlerinin istifayı tercih buyurdukları bu suretle ameli hiçbir vazife ifa edemeyen hilafetin daha faali bir şekle inkılap edeceği ezcümle bütün İslam memleketleri mümessil illerinden merkep bir hilafet kongresinin İstanbul'da içtima davet edileceği yolunda Akşam refikimizin dünkü neşriyatı üzerine tahkikat icra ettik. Mabeyn dairesinden istifa haberinin doğru olmadı beyan edildi. Murahhaslık vilayetinde de bu hususta hiçbir malumat yoktur."* Bkz: "Halife Hazretleri", **İkdam**, sayı:9556, 9 Teşrinisani 1923, s.1.

bu kez de hilafet merkezinin nakledileceği yönünde haberler çıkmaya başlamıştır[341]. Bu haberler de asılsız olduğu gibi İkdam gazetesi ve Ahmet Cevdet Bey bu haberlere dair yalanlamada bulunmuşlardır. İstanbul'dan başka bir şehrin hilafet merkezi olması halinde doğabilecek tehlikeleri sıralayan Oran, bunun Doğu Trakya'nın elden çıkmasına dahi sebebiyet verebileceğinden bahsetmiştir:

"Refiklerimiz ikide bir de hilafete dair tantanalı, aksli havadisler veriyorlar. Son haber halifenin Konya'ya nakledileceği ihtimaline dairdi. Acaba Konya şehri Şami, Bağdadi, Mısıri, Kurtubayi, İstanbuli istirkap mı ediyor? Vakıa tarih-i İslam'da halifeler kâh bu kâh şu şehirde ikamet etmiş olduklarından şimdi halifenin İstanbul'dan diğer bir şehre intikali mümkün olacağına hükmedilebilir.

Fakat biraz hatırımızı yoklar da sulh-u umumi müzakerelerinde İstanbul'un Türkiye elinde kalmasına oranın merkez-i hilafet olmasının ne kadar tesiri olduğu düşünülür ve bütün ailemi İslam'ın bu babta maddi ve manevi sarf ettiği gayret biraz çok nazar-ı itibara alınır ise halifeyi İstanbul'dan başka bir yere nakletmek arzusunun ne kadar muâhezata maruz kalacağı anlaşılır.

Bizim kendi mülahazamızca halifenin İstanbul'dan nakli bizim için bir tehlike-i siyasiyyeyi dahi davet eder. Halifenin İstanbul'dan gidişi, hiç şüphe yok bir gün Şarki Trakya'nın elden çıkmasının bir mukaddimesi addolunur. Bilmem, benim hissim odur ki Balkanlar'da er geç bir federasyon teşkil edecektir. Bu federasyon bizim için bir büyük tehlike olabilir eğer biz buna dahil olmaz isek. Eğer halife başka bir yere gitmekle beraber Türkiye devletinin merkezi İstanbul'a gelmeyecek olur ise İstanbul'a, o andan itibaren bizim elimizden çıkmış nazarıyla bakılmalıdır.

Bu tehlikeli oyuncaklar ile artık oynamaya bir nihayet vermek lazımdır. Her akla gelen ileri sürülemez. Eğer merkez idare Ankara olacaksa, hilafet merkezi de behemehal İstanbul olur. Aksi halde İstanbul ile Trakya'ya veda etmek lazım gelir.

Binaenaleyh hilafetin Konya'ya nakledileceği havadisi mahafil-i İslamiye tamamen tekzip etmek taraftarıdır[342]."

Hilafetin nakli meselesinde Ahmet Cevdet Bey'in görüşlerine baktığımızda kendisinin hilafetin bulunduğu merkeze kattığı siyasi güce dikkat çektiğini görmekteyiz. Bu da gazetecinin hilafet makamına bakışını özetler niteliktedir. Öyle ki Oran'ın düşüncesine göre halifenin bulunduğu yer sınırların korunması açısından dahi mühimdir.

---

[341] Vatan gazetesi, 14 Teşrinisani 1923 tarihli sayısında halifenin Anadolu'da başka bir kente taşınmasının tartışma konusu olduğu iddiasını öne sürmüştür. Bkz: Türker, **a.g.e.**, s.142.

[342] Ahmet Cevdet Oran, "Hilafet Havadisi", **İkdam**, sayı:9562, 15 Teşrinisani 1923 (15 Kasım 1923), s.1.

Halifenin durumu ve hilafet merkezinin taşınması üzerine yapılan tartışmalar devam ederken Londra İslam Cemiyeti'nin başkanı Seyit Emir Ali ile Ağa Han[343], İsmet İnönü'ye bir mektup göndermişlerdir. Emir Ali ve Ağa Han, gönderdikleri mektupta halifenin durumunun belirlenmesini ve hilafetin Müslümanlar arasındaki manevi ortak payda işlevini sürdürmesini talep etmişlerdir. Söz konusu mektup İsmet Paşa'ya ulaşmadan evvel İkdam, Tanin ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayımlanmıştır. Gazetelerin bu mektubu neşretmesinin ardından *"Hilafetin hakimiyetini iade ve temin ve bunun etrafında beslenen emeller ve ihtiraslar dışişlerine mutabık bir durum ihdas etmek amacıyla gönderilen bu mektubun yayınlanması yoluyla kamuoyunda ifsat ve karışıklık çıkarmak cüretinde"* bulunmaları sebebiyle Ahmet Cevdet, Velid Ebüzziya ve Hüseyin Cahit Beyler İstiklal Mahkemesine sevk edilmiştir[344]. Meclis'te 8 Aralık 1923 tarihinde yapılan gizli görüşme sonucunda 63'e karşı 89 oyla İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurulmasına karar verilmiştir[345].

Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubunu neşreden gazetelerden biri de İkdam olduğu için Ahmet Cevdet Oran, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanma süreci geçirmiştir. Mahkeme sürecini yakından takip eden İkdam gazetesi, bu mevzuya dair yazılar neşrederek kamuoyunu bilgilendirmiştir.

Ahmet Cevdet Bey, mektubun gazetede yayınlanmasının ertesi günü bu mektubu değerlendirerek hilafetin ve halifenin Müslümanlar için önemine vurgu yapmış, halifeyle aynı sınırlar içinde yaşamakla halifeden uzak bölgelerde yaşayanların arasındaki farka değinmiştir. Tıpkı halifenin istifa edeceğine dair haberlere yönelik yaptığı yorumlar gibi bu mektubun ardından Ahmet Cevdet'in halifenin birleştirici gücüne dikkat çektiğini görmekteyiz. Hilafetin Türklerde kalışının

---

[343] Şii lideri Emir Ali İngiltere'de devlet yargıçlığı görevinde bulunmuş, Ağa Han ise Hasan Sabbah'ın İsmaili mezhebinden olan, bir dönemde İngiliz Gizli Servisi "Intelligence"ın ajanı olduğunu kabul eden, Müslüman bir Siyonist'tir. Bkz: Mim Kemal Öke, **Hilafet Hareketleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s.99-100.

[344] Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s.31.

[345] **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1932-1940)**, s.25.

katkılarından bahseden Oran, Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubunun da yabancı memleketlerdeki Müslümanlar için hilafetin önemini vurguladığını ifade etmiştir:

"Ağa Han ile Emir Ali'nin mektuplarından anlaşılıyor ki düvel-i ecnebiyye tabiiyetinde bulunan ahali-i İslam, hilafet-i İslamiye maddesine çok ehemmiyet veriyorlar. Onlar hilafeti beynel İslam bir rabıta ve aktar-ı cihanda şurada burada kalan ahali-i İslam için bir kuvve-i teeyyüdiyye addetmektedirler. Biz daima hilâfetle bir şehirde ikamet etmiş olduğumuzdan bunun yoksuzluğu ne demek olduğunu anlayamayız. Ben de bundan rebi asr-ı evvel Moskova'da bir bayram namazında hazır bulunduğum zamana kadar halifenin beynel İslam tesirini bilmiyordum. Fakat halifenin murahhası olan zat camiye geldiğinde ta Çin hududundan itibaren Moskova'ya gelmiş olan Müslümanların birden büyük bir tâzim ve ihtiram ile ayağa kalkarak murahhasımız tarafından işaret edilinceye kadar ayakta kaldıklarını gördüğüm zaman Müslümanlar için halife ne demek olduğunun farkına vardım.

Malum olduğu üzere bizde hilafeti meydana çıkaran Sultan Abdülhamid'dir. Ondan evvel hilafet gelmesi nadir söylenirdi. Hatta işittim ki Ali Paşa hilafetin Devlet-i Osmaniyye ile düvel-i ecnebiyye ile arasında mucip ihtilaf olmasından pek korkar imiş. Abdülhamid ise, marzî devirler haricinde, siyasiyatın bir malumu olduğundan hilafeti hem kullandı hem de onun revnakını arttırdı. Fakat bunu pek akilane istimal ederdi. Padişahlık evsafına o kadar ehemmiyet vermediğini hilafete ise pek düşkün olduğunu o zamanın sansür memurundan birkaç kere işitmiş idim. Bilmem iyi teyakkun edilebildim mi, ben zannediyorum ki ahali-i İslam'ın hilafete irtibatı, akvam-ı İslamiyye'nin ecnebi idareleri altındaki mevkilerinin bir neticesidir. Bu kavimler kendilerini yalnız ve manen amirsiz hissediyorlar ve hiç olmazsa dini ve manevi bir makamın müritleri olmaya lüzum görüyorlar. Hilafetin büyüklüğü ve şan ve şerefinin tezayüdü ahali-i İslam için bir emniyedir. Beynel İslam adeta bir hissiyet meselesi oldu.

Bundan başka yine ahali-i İslam, kendi aralarında, hilafeti bir tazammun ve tekeffül ameli addediyorlar. Şayet bu amel, lüzumi mertebede kudret-i ruhaniye sahibi olmazsa ahali-i İslam'ın dağılıvereceğine ve artık birbirlerini bulamayacaklarına hükmediyorlar. Bu ise ecnebi hakimiyetinin bir tesiridir.

Biz öyle görüyoruz ki bu beynel İslam hilafet maddesi git gide daha ziyade ehemmiyetle telakki olunacaktır. Ahali-i İslam umumen bu mesele ile meşgul olacaklardır. İhtimal ki umumi bir kongre akdedilecek ve bunda hilafete ait mesail tezkir edildikten sonra bilcümle ahval için, hatta teşrifat için dahi kavaid ve zavâbıta karar verilecektir. Belki de her cemaat-i müselma tarafından halife nezdine bir alim zat gönderilecektir.

Hilafetin Âl-î Osman'da kalmasına ahali-i İslam'ın gönül vermeleri birkaç sebepten neşet eder. Evvel emrde İslâmiyet'e hizmetin Türkler tarafından müstemirren ve büyük fedakarlıklarla tahammül edilerek badi asır ifa edilmesidir. Bu hizmeti Türkler asırlarca başardılar ve Müslümanlığı vikāye ettiler. Saniyen İstanbul halifeleri hiçbir devlet ecnebiyyenin tesir ve nüfuzu altında istiklallerine halel getirmediler. Bir üçüncü daha var ki o da Âl-i Osman'da fesat mezhebe sülûk edilmemiş olmasıdır. İşte bunun gibi evsaf ile hilafetin Türklerde kalması arzu olunuyor.

Bizde bademe hilafet hükümetten ayrılmış olduğu cihetle artık halifenin siyasi bir şahsiyeti yoktur. Binaenaleyh bugün bilcümle ahali-i İslam ile birlikte Türkler dahi bittabii hilafetin mevki manevi-i akdesini muhafazaya imtina edeceklerdir[346]*."*

Büyük Millet Meclisi'nde bir İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasının kararı alındıktan sonra gazeteciler tutuklanarak mahkemeye sevk edilmişlerdir. Bu gelişmenin ardından İstiklal Mahkemesi'nde gazetecilerin yargılanma süreci başlamış, İkdam gazetesi ise bu meseleye dair gelişmeleri aktarmıştır[347]. İstiklal Mahkemesi göreve başlamadan evvel mahkemenin kuruluşu ve gayesi hakkında İstanbul halkını bilgilendiren bir beyanname İkdam gazetesinde yayımlanmıştır[348]. Duruşmalara başlamadan evvel Ağa Han mektubunun neşri sorgulanmış, Tevhid-i Efkar'ın tahrir müdürleri bu mektubu İkdam ve Tan'dan sonra yayımladıklarını söyleyerek diğer iki gazetenin meseleden sorumlu olduğunu işaret etmişlerdir[349].

---

[346] Ahmet Cevdet Oran, "Hilafet ve Halife Meselesi", **İkdam**, sayı:9584, 7 Kanunuevvel 1923, (7 Aralık 1923), s.1.

[347] *"Büyük Millet Meclisi evvelki gün İstanbul'a göndermek üzere bir İstiklal Mahkemesi teşkil etti. O gece geç vakit dahiliye vekaletine eden vilayetimizde gelen şifreli bir telgraf üzerine evvelki sabah Tevhid-i Efkâr sahip ve sermuharriri Ebuzziyazade Velid, Tanin sahip ve müdürü mesulü Hüseyin Cahit, İkdam sahip ve sermuharriri Ahmet Cevdet, Tevhid-i Efkâr müdür mesulü Hayri Muhittin ve İkdam müdürü mesulü Alaaddin Beyler tevkif edilerek otomobillerle polis müdüriyetine izam edilmişlerdir."* Bkz: **İkdam**, "İstiklal Mahkemesi Dün Fındıklı'da Sabık Meclis Binasında Faaliyete Başladı", sayı:9587, 11 Kanunuevvel 1923, s.1.

[348] *"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin karar ve emriyle bugünden itibaren vazifesine başlayan mahkememiz matemli ve kara günlerde samimi tezahürler ve fedakarlıklar ibraz eden muhterem İstanbul halkına bazı hususatı izah etmeyi faydalı bulmaktadır. Milletimiz umumi fedakârlık ve gayreti neticesi olarak elde edilen zafer ve salahı üzerine bu mahkemelerin devam faaliyetine sebep kalmamıştı. Son zamanlarda bazı tahrikatın yine eskisi gibi îkā-ı fesada başladığı anlaşıldığından Cumhuriyet'imizi her ne pahasına olursa olsun muhakkak muvaffak etmeye azmeden Büyük Millet Meclisi mevcut kanun mahsusa istinaden ve bu gibi teşebbüsatı imha etmek maksadıyla mahkememizin teşkil ve ilzam etti. Bu tarzdaki tahrikatı milletimiz için mucip olduğu elem ve felaketleri daima hatırlayacak olan mahkememiz, yüz binlerce Türk'ün kanı pahasına elde edilen Cumhuriyet'imizin mevcudiyet ve esasatı hilafında hareket ve teşebbüsata cüret edenlere mevcut ve mevzu olan kanunu tatbik ederek şiddetle tecziye ve bu suretle muhterem İstanbul halkına çok muhtaç olduğu sükûn ve refahı temin edecektir. Kararlarımıza yalnız selamet-i vatan endişesi, mefkuremizin laütrelzel aşkı ve vicdanlarımız hâkim olacaktır. Tevfik Allah'tandır."* Bkz: **İkdam**, "İstiklal Mahkemesi Dün Fındıklı'da Sabık Meclis Binasında Faaliyete Başladı", sayı:9587, 11 Kanunuevvel 1923 (11 Aralık 1923), s.1.

[349] *"Şahitlerden bilhassa Ağa Han'ın mektubunun suret-i neşri sorulmuştur. Tevhid-i Efkâr heyet-i tahririyye müdürleri, Ağa Han mektubunun İkdam ve Tan gazetelerinde intişarından sonra kendi gazetelerinde neşredildiğini söylemişler ve bundan Velid Bey'in haberdar olmadığını, yalnız kendisine gazetelerde böyle bir mektubun intişar ettiğinin bildirildiğini ve müteakiben mektubun neşrolunduğunu beyan etmişlerdir. Başka muharrirlerle müdür-ü mesuller de Ağa Han mektubu etrafında isticvap edilmişlerdir."* Bkz: **İkdam**, *"İstiklal Mahkemesi Müdde-i Umumiliği Tahkikat ... Bitirdi",* sayı:9588, 12 Kanunuevvel 1923 (12 Aralık 1923), s.1.

15 Kanunuevvel 1923 tarihinde muharrirlerin duruşmalarına başlanmış, İkdam'dan aktarıldığına göre kalp çarpıntılarının bile duyulduğu bir sessizlik salona hâkim olmuştur. Mahkeme reisi duruşmanın başında Ahmet Cevdet Bey'e kendisini tanıtacak sualler sormuş, İkdam'ın sahibi ve baş muharriri olduğunu doğrulatmıştır. Üç gazeteci de dinlendikten sonra mahkeme reisi ile Ahmet Cevdet Bey arasındaki diyalog devam etmiştir:

"Reis- Hariçten gelen makalatı ne suretle gazetemize ithal edersiniz?

Cevdet Bey- Bazen bendeniz görürüm. Gazetenin mesleğine muvâfıksa neşrederiz. Fakat görmekliğim imkânı yoksa makalat da doğrudan doğruya heyet-i muharririyye müdürüne gider, Mesleğimize muvaffak değilse yırtar ve atarız.

Reis- Hangi nevi makalat derç edersiniz?

Cevdet Bey- İkdam'ın başlıca gaye ve mesleği memleketin iktisat ve maarif itibarıyla taâlîsidir. Bilhassa bu mesaile ait makalatı neşreyleriz.

Reis- Siyasi vukuatı takip ve siyasi makalat neşretmez misiniz?

Cevdet Bey- Günün meseleleri, kārîlerin aradıkları havadisler tabii gazetemize günü gününe girer.

Reis- İsviçre'den ne zaman teşrif ettiniz?

Cevdet Bey- Heyet-i murahhas ile beraber.

Reis- Londra'ya teşrif buyuruldu mu?

Cevdet Bey- Asla! Ne Londra ve ne de Paris'e gittim. Ekser zamanım İsviçre'de geçti. Macaristan'da Avusturya'da bulundum, 20 30 sene evvel Rusya'ya da gitmiştim.

Reis- İkdam'ın (5 Kânunuevvel) nüshasında Ağa Han ve Emir Ali imzalı bir mektup var. Bu mektuplar matbaaya ne suretle gelmiş?

Cevdet Bey- 3-4 gün hastaydım matbaaya gitmiyordum. Bilmiyorum.

Reis- Mektubu kime teslim etmişler?

Cevdet Bey- Heyet-i tahririyye müdürü açmış ve İngilizce mütercime vermiş.

Reis- Ne suretle haberdar oldunuz?

Cevdet Bey- Adnan Bey telefon ettiler. Gazetede böyle bir mektubun intişar ettiğini söylediler ve ne suretle gazeteye geldiğini sordular. Kendilerine bu ciheti bilmediğimi, fakat tahkikten sonra malumat vereceğimi söyledim.

Reis- Mektup gazeteye ne suretle konulmuş?

Cevdet Bey- Bunu bilmiyorum. Bendeniz rahatsızdım. Matbaaya ancak neşrinden bir gün sonra gidebildim.

Reis- Mektup mealine ne suretle mütalaa oldunuz? Gazetelerde mi gördünüz?

Reis- Mektup hakkında ne fikir hasıl ettiniz? Ağa Han ve Emir Ali hakkındaki fikriniz nedir ve neyle iştigal ederler?

Cevdet Bey- Ne ile iştigal ettiklerini bilmiyorum. Her ikisini de ne gördüm ne tanırım. İkisini de tanımam. İkisi ile de bir mektup teâtî etmiş değilim. Ne şahsını ve ne iştigalatını bilmiyorum. Yalnız İttihat ve Terakki zamanında Suriye tarafında İsmailililer iane topluyorlardı. Bu iane bu fıkraya tevzi edilmek üzere Ağa Han'a gönderilecekti. Fakat hükümet bunu menetmişti.

Reis- Niçin?

Cevdet Bey- Bilmiyorum.

Reis- Mektubu gazetede neşredildiği gün okumadınız mı?

Cevdet Bey- Hayır okumadım. Çünkü doktor beni evde gazete okumaktan menetmişti. Bunun için evde gazete okumuyorum.

Reis- Evde gazete okumam diyorsunuz acaba matbaada okumanız nasıl kabil oluyor? Matbaada gazete okumak sıhhatınızı haleldar etmiyor mu?

Cevdet Bey- Evde kaldığım günler, hasta olduğum zamanlardır. Bugünlerde gazete okumuyorum. Fakat matbaaya geldiğim günler iş ile meşgul oluyorum.

Reis- Mektubu okuduğunuz zaman sizde ne fikir hasıl oldu?

Cevdet Bey- Doğrusunu isterseniz hiçbir fikir hasıl olmadı. Maksat ne olduğunu anlamadım. Yalnız biz Lozan'da iken bu Hintliler geldiler ve hilafetten bahsederek İsmet Paşa ile görüştüler ve Ağa Han bir beyanname neşretti (Cevdet Bey bunu müteakip beyannameyi okudu) işte bundan bu adamı, Türkiye'nin lehinde görmeye başladım.

Reis- Şu hâlde son mektubunu okuduktan sonraki kanaatiniz nedir?

Cevdet Bey- Şimdi size bir şey söyleyemeyeceğim. Yeniden bir daha okursam belki bir şey söylerim.

Reis- Aslını mı?

Cevdet Bey- Hayır, Türkçesini. (Cevdet Bey hademenin verdiği mektubu kemal-i dikkatle ve yavaş yavaş okudu. Bu müddet zarfında heyet hâkime kendisine bir şey sormayacak kıraatinin hitamını bekledi.)

Cevdet Bey- Okudum efendim zannediyorum bu adam Türkçenin teşkilat-ı idariyyesini bilmiyor. Tetkik ve tahkik etmeden karalamıştır. Halbuki hilafetten her ne bekleniyorsa hepsi bizde mevcuttur. Millet meclisi makam hilafetin istinatgahıdır. Ağa Han ve Emir Ali, mektuplarında hilafetin bir nüfuzu olsun diyor. Bence bundan büyük nüfuz olamaz.

Reis- İhtimal ki onlar başka bir şey istiyorlar. Siz ne anladınız?

Cevdet Bey- Ben zannederim ki onlar bizim teşkilatımızı anlamamışlardır.

Müdde-i umumi Vasıf Bey- Reis Bey müsaade buyurur musunuz? Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Teşrinisani kararıyla makam-ı hilafetten nüfuz-u siyasi ve idariyi nez eylemiştir. Cevdet Bey gibi mühim bir mevki işgal etmiş olan eski bir muharririmiz bu hususta bir fikir sahibi değiller mi?

Cevdet Bey- Bizde halifenin siyasi şahsiyeti yoktur. Türklerde hilafetin manevi mevkiini muhafaza edeceklerdir. (Cevdet Bey bunu müteakip bu mesele hakkında 7 Kanunuevvel tarihinde yazılmış olan bir baş makalenin bir kısmını okudu) bundan başka Mısır'da münteşir (El Minar)ın sermuharriri Şeyh Rıza'nın neşredildiği bir risaleye cevap verdi. Müsaade buyurursanız okuyayım. (Cevdet Bey yazdığı cevabı okudu.) bunu kendime ait bir vazife telakki ettim ve cevap verdim. Aklımın erdiği mütalaamın yettiği kadar cevap veriyorum.

Reis- Şekl-i hazır idare yani cumhuriyet hakkındaki nokta-i nazar ve mesleğiniz nedir?

Cevdet Bey- Beyefendi on iki sene cumhuriyet içinde yaşadım. Cumhuriyet'i fiilen gördüm fiilen yaşadım. Tabii cumhuriyet idareyi tercih ederim. Bahusus bu memlekete, diğer eşkal-i hükümetin ne kadar zarar verdiğini gördüm. Biz bugünkü şekilde yaşamak istiyoruz. İsviçre'de yaşadığım zaman Cumhuriyet'in iyiliklerini makalelerde mütemadiyen yazmıştım.

Reis- Rahatsız olduğunuzdan bahis buyurdunuz. Mütalaatınızı oturduğunuz yerde söyleyebilirsiniz.

Cevdet Bey- (Teşekkür ederek oturmuştur.) Esasen İslamiyet'te ilk zamanlarda da cumhuriyet şeklini tatbik etmedi mi? Bence hakimiyet-i milliye ve cumhuriyet demek, akliyatın ekseriyetin kararına ittiba etmesi demektir. Yegâne salahiyettar olan büyük miller meclisinin kararına herkesin ittiba etmesi mecburdur. Hakimiyet-i Milliyenin tarifi budur. Yakından gördüğüm cihetle bunu biliyorum. Bu hususta kanaatim şüphe götürmez.

Reis- Şu hâlde İkdam'ın mesleği de cumhuriyetçiliktir.

Cevdet Bey- Tabii efendim.

Reis- Gazetenizin mesleği cumhuriyetçilik olduğu halde Ağa Han mektubunu bu nokta-i nazardan nasıl gördünüz?

Cevdet Bey- Ben Cumhuriyet'in adıyla kutlu olduğuna kanaatim ki Ağa Han'ın mektubu küçük bir tesir bile yapmaz. Cumhuriyet'in bundan korkusu olmayacağına eminim.

Müdde-i umumi Vasıf Bey- Korkudan bahsediyorlar. Halbuki korkmadıklarından değil. Mektubun neşri (1 Teşrinisani) kararına muhalif olduğundan dolayı mütalaalarını sormuştuk. Lütfen cevap versinler.

Cevdet Bey- Efendim arz ettim. Bunda cürüm yok. Matbaada görmüşler bir gazete havadisi olarak yazmışlar.

Reis- Siz görmüş olsaydınız derç eder miydiniz?

Cevdet Bey- Hayır derç etmezdim.

Reis- Niçin?

Cevdet Bey- Çünkü müphem bir mektuptur. Ne demek istediniz anlaşılmıyor. Böyle şeye ne lüzum var? Fakat malum aliniz sansür kalkmıştır. Postadan gelmiş. Her gazete yazar diye matbaada bunu da derç etmişler. Benim anladığım budur.

Reis- Mektupta halifenin şeref ve nüfuzunun iadesinden bahsediliyor. Bundan maksat nüfuz-u siyasimi midir?

Cevdet Bey- Halifenin nüfuz-u siyasisi olamaz. Bu adam bizim teşkilatımızı bilmiyor. Bundan abes bir şey olamaz.

Azadan Refik- Hakimiyet-i Milliye esası Büyük Millet Meclisi tarafından verilen kararın mutâ' olmasından ibaret olduğunu söylediniz. Yani Hakimiyet-i Milliye budur dediniz. Bu zat-ı alinizin fikir-i esasiyyesidir değil mi? Arkadaşlarınıza bu esasa mugayyer makalatı derç etmemeleri hakkında talimat vermiş mi idiniz?

Cevdet Bey- Ben görmüş olsa idim. Bu telakki ne tabii meseledir. Benim gözüm başka türlü görür. Ona belki bir şerh verirdim. Bu adamın maksadı müphemdir. Ne demek istiyor diye sorardım. Namusum namına söylüyorum ki bu mektup gazeteye bir sûiniyetle konulmamıştır.

Refik Bey- Şu mektup hakimiyet-i millîye ve cumhuriyet esaslarına tecavüz mahiyetinde midir?

Cevdet Bey- Ben anlamadım, bu mektupta buna dair serahat yoktur.

Reis- (Mübaşire hitaben) Beyefendi istirahat edeceklerdir. (Cevdet Bey çıkmıştır)[350]*."*

Ahmet Cevdet Bey, mahkemede cumhuriyet ve hilafetle ilgili görüşlerini bu şekilde dile getirmiş, kendisinin ve gazetesinin muhalif bir çizgide yürümediğini beyan ederken söz konusu mektubun neşredilmesine dair bir bilgisinin olmadığını da eklemiştir. Dönemin siyasi konjonktürüne bakıldığında esasında gazetecinin hilafete ve cumhuriyete dair bunun aksi bir ifade vermesi de beklenemez. Hilafete dair önceki yazılarında bu makamın siyasi bir yetkisinin kalmadığını ancak Müslümanlar için birleştirici bir güç olduğunu belirten gazeteci mahkemede de buna paralel ifadeler kullanmıştır. Cumhuriyet yanlısı olduğunu mahkemede de tekrarlayan Oran, önceki yazılarında da rejimi ilan eden kadroyu ve rejimin ilan ediliş zamanını sorguladığından

[350] "Cevdet Bey'in İsticvabı", **İkdam**, sayı:9592, 16 Kanunuevvel 1923 (16 Aralık 1923), s.2.

rejime karşı bu konuda tutarlı bir tavır sergilediğini görmekteyiz. Sonraki duruşmada Ağa Han'ın mektubuna dair yeniden izahat alınan mahkemede Oran, mektubun papalık ve hilafet benzetmesi yaptığını ve aslında hilafetin tıpkı papalık makamı gibi bir konumda kalmasının talep edildiğini söylemiştir:

"Ahmet Cevdet- Bendeniz nüfuz-u siyasi ve manevi cihetinde iki kelime söyleyeceğim. Bendeniz dün biraz düşündüm mektubun içinde bir cümle var ki bu o kadar sarih ki bunu aramaya hacet yok. Diyor ki papalık makamından aşağı olmasın diyor. Papalıkta bir nüfuz-u siyasi olduğunu bilmiyorum. Papalık makamından aşağı olmasın demek bunun gibi olsun demektir. Bir de dün bütün matbaalara İngilizce gazeteler gelmiş Morning Post gazetesinden bir fıkra tercime etmişler. Bu Emir Ali imzasıyladır. Diyor ki Ağa Han'ın yazmış olduğu şeye ben de imza koydum. Emir Ali sünnidir. İsmaili değildir. Ve Ruh-u İslam isminde mükemmel bir eseri de vardır. Bendeniz bunu eskiden okumuştum. Bu mektup bir maksat-ı mahsus uğruna yazılmış değildir. Halifenin ila-yı şeref ve şanı için yazılmış bir şeydir. Başka bir şey değildir. Halbuki buna aksi mana vermişler diyor. Arz ettiğim mektuptaki son fıkra, yani: <<Halifenin mevkii papalık mevkinden aşağı olmasın.>> cümlesi serahat-ı kat'iye ifade eder beyefendi. Bunda siyasetten, saltanattan falan bahsedilmiş değildir. Anladığıma göre sahib-i mektup sırf papalık gibi bir makam istiyor. Başka bir mütalaa yok…[351] "

Mahkemenin haftalar süren duruşmalarının ardından nihayetinde gazetecilerin kasti bir niyetinin olmadığına kanaat getirilerek hepsinin beraatine karar verilmiştir. Hüseyin Cahit Bey, cumhuriyet yanlısı olması sebebiyle bunun hafifletici bir unsur olarak sayılması gerektiğini talep ederken Lütfi Fikri Bey ise rejim hakkında çıkan mektubu sebebiyle beş senelik kürek cezasına çarptırılmıştır. Mahkeme başkanı İhsan Bey kararın ardından şu sözlerle mahkemeye noktayı koymuştur:

"Sizin gibi aydın kimselerin bundan böyle mutlak surette milletin huzur ve sükununu her an korumaya çalışacağınıza eminiz. Düşünür ve takdir edersiniz ki milletimizin saf hislerinden faydalanmak isteyen hainler eksik değildir. Zararlı bir fikir, bazen bilmeyerek bazen istemeyerek vatanın muhitine yayılabilir. Bu yüzden meydana gelecek zararlardan hepimiz ayni derecede mesulüz. Milletin adaleti karşısında sizin de vicdan ve insaftan asla ayrılmayacağınıza, harap vatanımızın imarına, yükselmesine, milli fikirlerin gelişmesine bundan böyle çalışacağınıza güven duyuyoruz[352]*. "*

[351] "Mevkuf Başmuharrirlerin Dünkü Muhakemeleri", **İkdam**, sayı: 9594, 18 Kanunuevvel 1923 (18 Aralık 1923), s.1.

[352] Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, s.98-99.

Mustafa Kemal Paşa daha önce, 16-17 Ocak 1923 tarihlerinde, İzmit'te gazetecilerle bir basın toplantısı düzenleyerek basının merakını celbeden sorulara yanıt vermiştir. Bu toplantıda hilafetin bir zaaf mı yoksa kuvvet mi olduğuna dair yöneltilen soruya Paşa, *"Şüphe etmeyiniz zaaftır. Bugünkü şeraite göre biz kendi üzerimizdeki fenalığı tezyid ediyoruz. Sembol olarak diyeceksiniz…Böyle sembolü kimse tanımıyor ki…Zannediyor musunuz ki Hintliler, Mısırlılar, Afganlılar bize dini bir alaka ile merbutturlar…Herhalde hilafet başımıza bir beladır. Osmanlı padişahlığı hilafeti almadan evvel devrinin en parlak safhasını yapmıştır. Hilafeti aldıktan sonra da sükût başlamıştır."* diyerek hilafetin bir devlete yaptığı olumsuz etkiden bahsetmiştir[353].

Hilafetin kaldırılması fikrinin doğuşuna bakıldığında bunun Lozan muahedesinden sonraki döneme denk geldiği görülmektedir. Rauf Orbay'ın düşüncesine göre İsmet Paşa, Lozan'da Hayim Nahum Efendi'nin etkisi altında kalmış ve hilafetin artık Türkiye'de bulunmaması gerektiği fikrini kanıksamıştır. İsmet İnönü'nün Lozan muahedesini imzalamasının ardından Ankara'ya "hilafet düşmanı'' olarak döndüğünü iddia eden Rauf Bey, İnönü'nün Mustafa Kemal Paşa'yı da hilafetin kaldırılması konusunda ikna ettiğini belirtmiştir[354].

Halk Fırkasının 2 Mart 1924 tarihli grup toplantısında hilafetin akıbeti görüşülmüş, toplantıya ise İsmet Paşa başkanlık etmiştir. Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve arkadaşlarının hazırladığı 13 maddeden oluşan kanun tasarısında Türkiye'nin çift başlı görüntüden kurtulması gerektiği bildirilmiştir. Bu maddelerin görüşülmesi esnasında Meclis'te fikir ayrılıkları ortaya çıksa da 3 Mart 1924 tarihinde hilafetin ilgasına karar verilmiştir. Aynı gün halifeye ve ailesine on beş bin lira tahsis edilerek ülkeden ayrılmaları talep edilmiştir[355]. Halife Abdülmecid, maiyetindekilerle beraber İstanbul'dan çıkarılarak Çatalca'da bir eksprese binerek İsviçre'ye gitmiştir.

---

[353] İsmail Arar, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1969, s. 50-55.

[354] Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay**, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1965, s.96-98.

[355] Turan, **a.g.e.**, s.250.

İsviçre Federasyon Meclisi, kendisinin orada kalma şartı olarak siyasi propaganda yapmamayı belirlemiştir[356].

4.4. TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DENEMESİ VE TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI

Cumhuriyet'in ilanının ardından Meclis'te iki büyük grup meydana gelmiş, muhafazakâr grup halife etrafında toplanırken yenilik taraftarları Mustafa Kemal'in yanında yer almıştır. Meclis ve hükümet Mustafa Kemal Paşa'nın önderlik ettiği yenilikçilerin kontrolleri altında olmuştur ancak bu grup hilafetin kendileri için bir tehlike arz ettiğini bildiğinden hilafet 3 Mart 1924'te kaldırılmıştır. Bu iki büyük yenilik Halk Fırkasında yol ayrımlarını beraberinde getirmiştir. Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Adnan Adıvar, İsmail Canbulat ve bazı milletvekilleri partiden istifa ederek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmuşlardır[357].

Ali Fuat Paşa, Halk Fırkası müfritlerinin muhaliflere karşı bu dönemde aşırıya kaçarak *"Kalbinizin en iç köşesinde mutlaka Cumhuriyet aleyhtarısınız. Haydi şunu itiraf ediniz."* şeklinde ithamlarda bulunduklarından bahsetmiştir. Bu suretle hükümeti eleştirenlerin ağzından bir laf alma gayesi taşıdıklarını ve en nihayetinde ağır eleştiriler karşısında muhalefetin dağılarak hesap sormayı unuttuğunu öne sürmüştür. Meclis bu haldeyken oylama yapılmış ve kabine çoğunluk kazanmıştır. Muhalif grup bu durumun ardından âdem-i itimat ederek fırkadan ayrılmıştır[358]. Parti içindeki muhaliflerin istifasının ardından yeni bir fırkanın teşkil edilmesi söylentileri basında da kendisine yer bulmuş Ahmet Cevdet Bey istifa eden mebusların yeni bir parti kuramaması halinde bunun kendileri için küçük düşürücü bir durum olacağını iddia etmiştir:

"Meclis'te muârızlardan birtakımı tasfiye rivayeti çıkar çıkmaz ekseriyete iltihak etmişler. Muhalif olarak yalnız 30 mebus kalmış. Muhalifler sonuna kadar giderek âdem-i itimat reyi vereceklermiş. Bunun neticesi olarak bittabi Halk Fırkasından ayrılacaklardır. Şimdiden bir fırka teşkili için konuşmaya başlamışlardır. Bunu yapamazlar ise çok küçük düşerler. Halk Fırkasından ayrılacaklardan olarak Rauf, Canbulat Beyler, Refet Paşa, Kazım

[356] Cebesoy, **a.g.e.**, cilt II, s.69,70.
[357] Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967, s.43-45.
[358] Cebesoy, **a.g.e.**, s.108,109.

Karabekir Paşa, Adnan Bey, Rüştü Paşa, Halit Bey, Sabit Bey, Ziyaettin Efendi, Muhtar Bey, Feridun Fikri Bey, Halis Turgut Bey, Konya mebusu Musa Kazım Efendi, Karesi mebusu Vehbi Bey, Rıza Nur Bey, Yusuf Kemal, Faik Beyler zikir olunuyor. Bunların programında reis-i cumhura meclisi fesih, veto hakkı vermemek, bir dereceli intihap yapmak, şehreminlerini müntahap olarak tayin etmek, Muhamat Kanunu tatbik etmemek gibi mevat münderiç imiş[359] ''

Refet Paşa'nın milletvekilliğinden istifa edip tekrar dönüşü Meclis'te muhalefet partisinin teşkil edeceği söylentilerini doğurmuş fakat Paşaların ordudan istifa ederek siyaseti tercih etmeleri esas kaosa sebebiyet vermiştir. Kazım Karabekir Paşa, teftişleri sonucunda verdiği raporların ve ordu için sunduğu tasarıların dikkate alınmadığını üzüntüyle beyan ederek görevini mebus olarak daha iyi ifa edeceğini bildirmiştir. Ardından Ali Fuat Paşa da istifa ederek siyasi hayatı tercih edince bir dönem Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almış olan paşalar Meclis'e girmiştir[360].

Rauf Orbay, istifalarını alan Halk Fırkası'nın kendilerini samimiyetsizlikle itham eden sözler kullandığını ve kurmak üzere oldukları partide "Cumhuriyet'' ismini kullanacaklarından ötürü Halk Fırkasının parti ismine "Cumhuriyet'' sözcüğünü eklemeye karar verdiklerini söylemiştir[361]. Mustafa Kemal Paşa ise "Cumhuriyet'' kelimesini söylemekten dahi çekinenlerin ve hatta doğduğu an onu boğmak isteyenlerin fırkasının "İlerici Cumhuriyet'' anlayışına sahip olduğunu iddia etmesinin inanılır bir davranış olmadığını beyan etmiştir. Partilerini tutucu olarak tanımlamalarının daha doğru olacağını söyleyen Paşa, dini inançlara saygılı olduklarını beyan etmelerinin başta hilafeti geri getirmek olmak üzere gerici gayelere sahip olduğunu iddia etmiştir[362].

Cumhuriyet ismini Halk Fırkası aldıktan sonra muhalifler, isimlerini alanların partilerinin programını da alabileceğini gerekçe göstererek çalışmalarını basına kapatmıştır. Sabit Bey'in evinde yapılan hazırlıklarda çalışmanın temel başlıkları partinin programı ve statüsü, Cumhurbaşkanı ile ilişkiler, muhafazakâr kesiminin partiye kabul edilip edilmeyeceği ve partinin ismi olmuştur. Yeni fırkada dikkati çeken

---

[359] Ahmet Cevdet Oran, "Yeni Fırka'', **İkdam**, sayı:9914, 9 Teşrinisani 1924, s.1.
[360] Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s.259.
[361] Orbay, **a.g.e.**, s.163.
[362] Atatürk, **a.g.e.**, s.608,609.

ilk şey partinin programı olmuştur çünkü Halk Fırkası bir parti programına sahip olmadığından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ilk partili program olma özelliğini kazanacaktır[363].

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın parti programında "Fırka, efkâr ve itikad-ı diniyyeye hürmetkardır." maddesinin bulunması ile her türlü dini inançlara ve fikirlere saygılı olduğunu beyan etmek istenirken bu madde Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından dini duyguların istismar edilmesine ve irticanın yayılmasına fırsat verildiği şeklinde yorumlanmıştır. TCF, ekonomik olarak liberalizmi, yönetimde âdem-i merkeziyetçiliği benimserken, iktisadi anlamda ise dış sermayenin gerekli olduğunu savunmuştur[364]. Toplumun problemlerine çare bulan partinin halkta karşılığının olacağını düşünen Ahmet Cevdet Bey, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programının halkın sorunlarına eğilmediği sürece bu partinin halkta bir karşılığı olmayacağını düşünmektedir. Bu bağlamda gazeteciye göre mevcut politik ortamda halkın ihtiyaçlarına yönelik bir eksiklik olduğu sonucuna varabiliriz. Bununla beraber Oran, halkın henüz idrakine varamadığı hususları merkeze alan partinin bir fark yaratamayacağını düşünmüştür.

"Geçenlerde beyan ettiğimiz vech ile bir fırka teşkil edebilmek için behemehal mühim bir adet lazım gelmez. Eğer prensipler, halkın fikir ve menfaatine tevafuk eder ise o küçük fırka bilahare kesb-i kuvvet eder. Fakat muhalefetin istedikleri o mühim kaidelerin birçoğu biz halkın şimdiden anlayabilecekleri mevad değildir. Halk, daha pişmek lazım gelir ki o noktaların netayici neye varacağı idrak edebilsin. Meclis fesih veto hakkı, bir dereceli intihap, şehreminin müntehab olması gibi hususat bugün halkın içini yakan mevzulardan değildir. Şu sayıp dökülen hususatı program ittihaz eden fırka farz ediniz ki mevki-i iktidarı işgal etti. Bugün gözümüze çarpan hallere o fırkanın da münkad olmayacağı hakkında elimizdeki teminat nedir? Şahıslar mı? Şahıslar fanidir, bugün var yarın yok. İntihabat bir dereceli olursa bundan ne çıkacağını halk derk eder mi? Bir dereceli intihapta, intihap edilenler mutlaka eshab-ı iktidardan olmak mı lazım gelir? Evet tereddütten kurtulamıyoruz. Çünkü tecrübelerimize itmînan veremeyiz. Nasıl ki iki dereceli intihabatın matlup neticeyi vermemesi bizdeki seciyesizliğin bir eseridir. İstiklal-i fikriyyede malik değiliz."

[363] Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara 2002, s.186.
[364] Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.12.

TCF'nin fırka programını toplumun fikirlerine ve menfaatlerine yakın bulmayan Ahmet Cevdet Bey, mebusların ne gibi vasıflar taşıması gerektiğinden, yetkilerinin sınırından ve halkın yönetime dair sahip olması gereken hakların neler olduğundan bahsetmiştir. Akabinde yeni bir fırkanın izlemesi gereken yolu ve memlekete çare olacak çözümleri belirterek memur kadrolarının liyakat esasına uygun olarak oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. İktidar ve muhalefet fırkalarının halkın menfaatine çalışmasına gayret eden Oran'ın liberal kimliğini bu noktada fazlasıyla hissetmekteyiz. Partilerin kişilere değil meselelere odaklanması gerektiğini savunan gazeteci, bu yolla politikanın amacına ilişkin fikirlerine dair de ipuçları vermektedir:

"Biz öyle bir teşkil istiyoruz ki mebuslar, intihap edildikten sonra şimdiki gibi hareket edemez desinler. Çünkü biz ta Meşrutiyet zamanından beri gördük ki meclisler, halkın temayülatına ve menafine bihakkın hizmet edemiyorlar. Hükümet mutlak bir ... hâkime iktisap eder gibi oluyor. Bir iki kişi ne isterlerse onu yapıyorlar. Nasıl ki muharebe-i umumiyyeye üç kişinin tensibiyle girdik. Bu gibi hayat-ı mecburenin memlekette zuhur edememesine bakalım. Mesela İsviçre'de mebusanın kararlarının da hiçbir ehemmiyet yoktur. Eğer ahalinin bir kısmı bir kararı beğenmez ise onu feshedebilir. Demek ki orada mebusluk mekân aleti mutlak değil, mukayyettir.

Bizim teşkilatımızda halkın menfaatine tevafuk etmeyen noktalar ne ise onları bulmalıdır ki biz de emin olalım. Bu noktalar elbette vardır. Mesela intihabatın nüfuzundan azade olarak temini bir gaye-i milliyedir. Polis, jandarma gibi memurların işi karıştırılmaması, lâlettâyin halka, intihabatta, şunu intihap edeceksiniz diye pusula dağıtılması, zor vermek efradın hakkı olması, bunu kimsenin menedememesi, intihap ilanlarını kimsenin yırtamaması gibi birtakım noktalar vardır ki epeyce ehemmiyetli şeylerdir.

Mâhâzâ yeni teşkil edecek bir fırka tetkikat sayesinde ilerde mühim noktaları tespit edebilir. Kezalik memurin miktarının servet-i memleketle mütenasip olmayacak dereceye çıkarılmaması, hizmet-i devlete alınacakların behemehal bir imtihandan geçirilmesini, tayinlerde ihtisas ve tecrübenin aranılması, hademat-ı mülkiyenin asker zihniyetinden uzak tutulması, mesarif-i devletin tenkisi meselli noktalarda eksik değildir.

Memleket ne gibi muamelelerden geçiyor? İşte bunu bulup meydana koymalı ve ona göre halka teminat vermelidir. Halkın iştikaları pek esaslıdır. Bu vâkıâ teferruata aittir. Herhangi fırka halkın derdine derman olabilirse o fırka bizde memleketi kazanır. Mücerredattan olan siyasi kavaid-i umumiyye ve prensipler bizde hükümsüz kalıyor. İngiltere'deki terbiye-i siyasiyi andırır terbiye-i vataniyye hâkim olmak şartıyla Meclis'te bir muvâzenet fırkası lazım gelir mütalaasındayız. Biz bunu yapabilir miyiz? İşte can damarı orada. Münakaşalar şahıslar etrafında değil, tatbikat etrafında devretmelidir. Halbuki biz şahsiyattan kendimizi kurtaramayız."

Cumhuriyet'in ilanı sürecinde ülkenin henüz bu rejime uyum sağlayamayacağını önceki yazılarında belirten Ahmet Cevdet Bey'in şüphelerine TCF'nin Meclis'teki özgürlüğü noktasında da rastlamaktayız. Oran'ın TCF'nin

Meclis'te baskıya uğramasından şüphe duyması rejimin uygulanışına karşı şüphelerinin devam ettiğini göstermektedir. Burada görüldüğü üzere bu kadronun kendilerine muhalif kesimin güvenini kazanması kolay olmamıştır:

"Yeni teşkil edecek fırka mensubu serbest hareketleri tazyikata uğramazsa gelecek Meclis'te 50 mebus kadar çıkaracaklarını söylüyorlar imiş! Eğer filhakika tazyik korkusu varsa buna karşı mustarip olmamak elimizde değildir. Zira öyle bir ihtimal varsa, demokrat cumhuriyet var diyemeyiz. Ümitler yıkılır. Yani mebuslardan büyük bir kanaat, büyük bir ademi ihtiras, büyük bir sadık-ı hayat, büyük bir mahviyet, büyük bir his fedakarı ister. Geniş ve kibârâne bir hayat arayanlar, bu memleketi mesut edemezler. Çünkü bu arzu, serveti ve menfaati, o da istiklal fikrinin feda edilmesini istilzam eder ki demokrasi işte bununla kuvvetten düşer. Bizim bugün milli muvaffakiyetimiz, umur-u milleti tedvirde rey verenlerin ancak ve ancak fezail nefsiyyesiyle kaim olabilir. Vaktiyle Romalılar devletlerini bu esasa temessükle kurtardılar. Bizim gibi çiftçi bir millete yakışan da odur[365]."

Nihayetinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924 tarihinde kurulmuştur. Fırka idarecilerinden Trabzon Mebusu Muhtar Bey'in deyimiyle partiye üye olan mebuslar "Tavuk gibi çoğalmıştır." Parti, dahiliyede Şeyh Sait isyanı, hariciyede ise Musul meselesinin gündemde olduğu bir dönemde teşkil edildiğinden karışık bir siyasi iklimde faaliyetlerini sürdürmek durumunda kalmıştır. Fırkanın faaliyetleri boyunca genel seçim yapılmamış, istifa eden 13 mebus için yapılan ara seçim ise verimli olmadığından yalnızca 3 vilayette kazananlar da faydalı olamamıştır[366].

4.5. ŞEYH SAİT İSYANI VE TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU

Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa ederek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na geçen mebusların sayısı 28'i bulmuş, fırkadan istifa eden 4 mebus da müstakil kalmıştır. Meclis'te İsmet Paşa hükümetine yapılan baskılar kendisinin istifasına giden sürecin yolunu açmış ve 22 Kasım 1924 tarihinde Paşa istifasını vermiştir. Bunun akabinde kurulan Fethi Bey kabinesi İsmet Paşa'nın takip ettiği siyasetin takipçisi olmuştur[367]. Fethi Bey kabinesinin teşkili Şeyh Sait ayaklanmasının

[365] Ahmet Cevdet Oran, **a.g.m.**, s.1.
[366] Çavdar, **a.g.e**, s.260.
[367] Cebesoy, **a.g.e.**, s.116-119.

başlangıcına isabet etmiştir. Bu ayaklanma, sebepleri ve sonuçları bakımından kendisinden önceki isyanlardan farklılık gösterir. O zamana kadarki ayaklanmaların temelinde Doğu Anadolu bölgesinde meydana gelen yağmalar ve derebeylik gibi sebepler varken Şeyh Sait ayaklanması hilafetin ve saltanatın yeniden teşkil etmesi ve doğuda bağımsız bir Kürdistan kurmak gibi sebeplerle çıkmıştır[368]. İsyancılara karşı ilk etapta yerel askeri kuvvetlerle jandarma birlikleri gönderilmiş fakat bu teşebbüs yetersiz kalınca daha büyük askeri birliklerin gönderilmesi için hazırlıklara başlanmıştır. 21 Şubat günü İsmet Paşa İstanbul'dan Ankara'ya dönerek Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmıştır[369]. Gazi Paşa burada İsmet Paşa'ya doğudaki isyan hareketinden bahsederek din adına savaş bayrağı açarak yürüdüklerini, jandarmaya saldırdıklarını, Piran'da başlayan harekatın çevre ilçelere de yayıldığını nakletmiştir. Şeyh Sait, bir karşı ihtilalci gibi hareket ederek hilafet ve şeriat bayrağı açmıştır. Fethi Bey bu sırada bu isyan hareketini basit bir eşkıyalık gibi gösterirken karşı ihtilal olarak anmamış ve hatta bu hareket için isyan kelimesini dahi kullanmamıştır. Vaziyetin aciliyeti Fethi Bey'e açıklanmış, gereken tedbirler Gazi Paşa başkanlığında yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında ele alınmıştır. Alınan kararlara göre isyan bölgesinde sıkıyönetim ilan edilecek, bu durum Meclis'e bildirilecektir. Fethi Bey'in imzasıyla hükümet tezkeresi Meclis'e gönderilmiş bu tezkerede ilk kez "isyan'' kelimesi kullanılmıştır. İç İşleri Bakanlığı da bu bölgede harp divanlarının kurulduğunu ilan etmiştir. Sıkıyönetim kararıyla beraber Hıyanet-i Vataniye Kanununa ekleme yapılarak dini siyasi emellere araç olarak kullanan cemiyetleri teşkil edenler yahut bunlara dahil olanlar vatan haini kabul edilmiştir[370].

Cumhuriyet Halk Fırkası ve Fethi Bey arasındaki esas fark, ayaklanmaya karşı alınacak tedbirlerin yöntemi ve kapsamıyla alakalı görüş birliğine varılmamasından doğmuştur. Gazi Paşa ile İsmet Paşa bütün memlekette bilhassa İstanbul'da çatlak

---

[368] Aybars, **a.g.e.**, s.81.

[369] Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1992, s.107.

[370] Metin Toker, **Şeyh Sait ve İsyanı**, Akis Yayınları, Ankara 1968, s.16-19.

seslerin susturulması taraftarıyken Fethi Bey bu kadar geniş çaplı bir harekete karşı durmuştur[371].

Fethi Bey kabinesini istifaya götüren iki sebep olmuştur. Bunlardan ilki Fethi Bey'in muhalefet fırkası yetkilileriyle memleketin durumunu görüşmek için bir araya gelmesi ve TCF'nin kendi kendini dağıtması için gönderilen bildiriyi muhalif fırkaya iletmesidir. Karabekir ise Fethi Bey'e partiyi teşkil etmenin kendi ellerinde olduğunu fakat dağıtmayı arzu ederlerse bunu hükümetin yapabileceğini söylemiştir. Diğeri ise fırka grup toplantısında CHF taraftarları isyana sebep olarak muhalefeti ve İstanbul basınının irticayı körüklemesini işaret ederken hükümetin bunlara önlem alması gerektiğini hatırlatmıştır. TCF'nin Doğu Anadolu şubeleriyle dini propaganda yaptığı iddiaları da CHF taraftarlarının gündeme getirdiği konulardan biri olmuştur. Bu iddiaların akabinde Fethi Bey kabinesi 60'a karşı 92 oyla güven kaybederek ertesi gün istifasını vermek durumunda kalmıştır[372].

Fethi Paşa kabinesinin istifasının ardından İsmet Paşa kabineyi yeniden kurmuş ve bu kabine hazırladığı Takrir-i Sükûn Kanunu'nu Meclis'e vermiştir. Kanunun tüm ülkede geçerli olması için teklif verilmesi bazı münakaşalara sebebiyet vermiş, Ali Fuat Paşa bu durumu sorgulayanlardan biri olmuştur. İsmet Paşa ise bu tartışmalara Cumhuriyet'in vadettiği ıslahatın mutlak suretle hayata geçirileceği şeklinde cevap vermiştir. Kanun, 122 kabule karşı 22 muhalefetle kabul edilerek isyan bölgesinde ve Ankara'da İstiklal Mahkemesi teşkil edilmesiyle sonuçlanmıştır[373].

İstiklal Mahkemeleri, fırka mensuplarının faaliyetleri hakkında hükümeti uyarırken Diyarbakır İstiklal Mahkemesi, kendi yetkisi dahilindeki şubelerin kapatılmasına karar vermiştir. Nihayetinde Takrir-i Sükûn Kanunu'na istinaden Vekiller Heyeti'nin 5 Haziran 1925 tarihli kararıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına karar verilmiştir[374]. Partinin kapatılmasını hatıralarında

---

[371] İsmail Göldaş, **Takrir-i Sükûn Görüşmeleri**, Belge Yayınları, İstanbul 1997, s.398,399.
[372] Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s.298,299.
[373] Cebesoy, **a.g.e.**, 148-151.
[374] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Arba Yayınları, İstanbul 1952, s.606-614.

anlatan Orbay, kendilerini dini siyasete alet etmekle suçlamaya devam ettiklerini söylerken esasından Teşkilat-ı Esasiye Kanununda "Devletin dini, İslam dinidir." maddesinin programlarındaki din ve inanç özgürlüğüne saygı duyulduğunu vurgulayan maddeyle herhangi bir çelişkiye düşmediğini beyan etmiştir. Kendilerini bununla itham edenlerin de sözleri ve kılık kıyafetleriyle esas dini siyasete alet eden kişiler konumunda gördüğünü eklemiştir[375].

Şeyh Said isyanının bastırılmasının ardından Ahmet Cevdet Bey bu gelişmenin harici etkilerini ele almış, iç huzurun sağlanmasının iktisadi anlamda yaptığı etkilere dikkat çekmiştir:

"Şeyh Said'in bazı rüfekasıyla esir edildikleri hakkındaki dünkü telgraf haberine birkaç günden beri sabırsızlıkla intizar olunurdu. Şeyhin yakayı ele vereceği mahsus gibiydi. Yalnız dün, İran'a iltica ettiği haberi, mucib-i teessüf olmuştu. Evvela, bu asinin elden kaçışı, saniyen İran komşumuzla bizim aramızda bundan dolayı bir mesele-i siyasiye tahdisi ihtimali arzu edilemezdi. Her ne ise kıtaatimizin sevk idaresindeki maharet sayesinde maksat hasıl oldu diğer ihtimalatın tahkikine meydan kalmadı.

Son havadisleri memnun olurken diğer taraftan Nesturîlere dair, bazı tertibata kıyam edilmiş oldu ve bunların hududumuza doğru geçtikleri haber verildi. Bunu mide bulandırır bir sebebinden başka bir şey addedemeyiz. Öteki temizlendi, bu da temizlenir ve temizlenecektir.

Şeyh Said'in yakalanması, dün erbab-ı ticaret arasında yeni ümitler tevellüt etti. Borsanın iyileşeceği tabii addolunuyordu. Şimdiden vaziyet-i ticariyye hakkında bir hükm-ü kati verilmezse de isyanın sönmesi atideki iktisadi muamelat için her halde iyi bir alamettir. Malumat-ı iktisadiyenin bundan müstefid olacağı derkârdır. Nasıl ki meselenin zuhuru zamanında iktisat muhitlerimiz bundan dolayı maatteessüf edilir. Bu gibi hareketler her memlekette mucip-i endişe olur. Çünkü işlerin mecra-yı umumiyesini seddeder. Bilhassa hariçtekiler, hakikat halden bir haber olacaklarından karışıklık ve isyan haberleri üzerine akıbeti intizar mecburiyetiyle biraz müteredditane davranmaları tabiidir. İşte onun için dünkü havadis İstanbul'da tüccar alemine yeniden kuvvet verdi."

Ahmet Cevdet Bey'in yakındığı esas nokta bu isyanı idare edenlerin ve buna katılan halkın ayaklanma harekatıyla esasında kendi vatanına zarar vermesidir. Yıllardan beri bu konuda ders alınmamasının ve bir ülkenin düşmanından değil kendi evladından saldırı görmesinin ne kadar elim bir hadise olduğunu da ekler:

---

[375] Orbay, **a.g.e.**, s.194,195.

"Taaccüp olunacak bir şey varsa o da bu isyanları ika ve idare etmeye kalkışanların ve onların hâkim oldukları halkın, doğdukları vatanın ve hatta kendilerinin menafi-i hakikiyesini anlayamamalarıdır.

Bu gibi harekât isyankaraneden müstefid olacak vatanımız mıdır? Bu vatanın hükümetine maazallah ârız olacak halden istifade edecek kimlerdir? Bu kaç kere görülmedi mi? Türk hükümetinin başına çıkarılacak müşkülatın tesirat-ı siyasiyesi yalnız birkaç kişiye mi münhasırdır? Bunların zararı umum memlekete değil midir? Bizim zaafımızdan istifade eden düşmanların taaddisinden kim masun kalabilmiştir? Önümüzdeki misaller az mıdır? Bunu biz hala öğrenmedik işse ne kadar şaşkın olmaklığımız lazım gelir. Menafi-i hususiyyenin teminine kadar, edilen vaatlerin, ne vakte kadar hükmü olabileceğini ve olduğu, müteaddit sahnelerdeki vekayi cariye bize göstermedi mi? Hem kaç kere gösterdi. Bir kere, iki kere değil ki… Bu gibi efal-ı habisenin icrasına alet olanlar, ne kadar felaketlere sebep oluyorlar. Bundan vatanları vatandaşları ne mertebe idba ve melametlere, zararlara duçar oluyorlar. Memleket en büyük düşmanından göreceğini, kendi evladından görecek olursa bu halin tevellüt edecek vicdanı teellüm insan için bir azap-ı elim değil midir?[376]"

[376] Ahmet Cevdet Oran, "Şeyh Said", **İkdam**, sayı:10071, 16 Nisan 1925, s.1.

SONUÇ

Basın, bir ülkenin dönüm noktalarında yaşanan gelişmelerde ve toplum hayatına sirayet eden olaylarda kamuoyunun bilgilendirilmesi noktasında büyük katkıları olan bir araçtır. Ahmet Cevdet Oran, gazetesi İkdam aracılığıyla topluma bu katkıyı sağlayarak Türk basın tarihinde önemli bir yer elde etmiştir. Ahmet Cevdet Bey'in gazeteci kimliğinin yanında liberal ve batıcı bir fikir dünyasına sahip olduğu söylenebilir. Liberal yönünü özellikle Cumhuriyet'in ilanına giden süreçte gördüğümüz gazeteci, toplumsal meselelere bakışında da Batı yanlısı fikirlerini sergilemiştir. Kendisinin ideolojik olarak Türkçü bir çizgide ilerlediği hakkında çeşitli bilgiler olsa da yazılarında buna dair güçlü bir kanıt bulunmamaktadır. Bu görüşü ileri sürenlerin dayandığı husus, II. Abdülhamit döneminde gazetenin "Türk gazetesi" ibaresiyle çıkması ve dilde sadeliği savunmasıdır. Ancak siyaseten Ahmet Cevdet Bey'in Türkçü bir tavrı söz konusu değildir.

Ahmet Cevdet Bey'in Lozan Konferansı'nı takip ettiği dönemde bilhassa meselelerin ele alınış biçimini ve Müttefik murahhaslarının Türk Heyeti'ne karşı güttüğü politikayı eleştirdiği görülmektedir. Bağımsızlık savaşını kazanmış bir milletin mensubu olmanın verdiği moral ve güç gazetecinin yazılarında fazlasıyla hissedilmektedir. Bu bağlamda Oran, konferansın ilk döneminde ele alınan konularda Türklerin hakkının teslim edilmediğinden ve esasında buna dair bir çaba olmadığından da yakınmıştır. Müttefiklerin bu tavırlarına karşın başta İsmet İnönü olmak üzere Türk Heyeti'nin dirayetli duruşu sık sık kendisi tarafından methedilmektedir. Ahmet Cevdet Bey, Lozan Konferansı'nın ilk döneminde çözüme kavuşmayan meselelerin ikinci dönemde yine Müttefikler tarafından çıkmaza sokulduğu kanaatinde olmuştur. Gazetecinin Müttefiklere yönelik eleştirilerini incelediğimizde konferansın iki dönemi arasında bir fark görmekteyiz. Konferansın ilk döneminde eleştirilerini üstü kapalı bir şekilde ifade eden Oran, ikinci dönemde eleştirilerini daha açık bir şekilde yapmaktadır.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Türkiye'nin iktisadi anlamda kalkınması gerektiğine işaret eden Ahmet Cevdet Bey, bunun için nüfus ve

ziraat için uygulanabilecek tedbirleri ele almıştır. Öncelikli olarak nüfusun iyileştirilmesi gerektiğine inanan gazeteci, bunun ziraat alanındaki kalkınmayı da beraberinde getireceğini düşünmektedir. Oran, nüfusu kalkındırmak için daha önce bulunduğu ülkelerden Almanya ve İsviçre'nin politikalarını örnek vermiştir. Ahmet Cevdet Bey'in, bu yenilikçi anlayışı yalnızca nüfus politikalarında geçerli olmamış, kendisi Avrupa'daki ilmi ve fenni gelişmelerin takip edilmeyişinden de yakınmıştır. Buna sebep olarak da Osmanlı'dan itibaren devlet idaresindeki yetkilileri işaret eden gazetecinin bu noktada muhalif bir tavır sergilediği göze çarpmaktadır. Nüfus ve iktisada dair görüşlerinden hareketle Ahmet Cevdet Bey'in reform anlayışının temelinde Batı'da uygulanan yöntemlerin yatmakta olduğu anlaşılır. Ancak gazetecinin yenilikçi kimliği muhalif kimliğini de beraberinde getirmiştir. Yapılan değişimler yalnızca şekilden ibaret kaldığında Oran'ın sorumlulara karşı eleştirel bir tutum sergilediği de görülmektedir.

Ahmet Cevdet Bey'in bu tutumu Cumhuriyet'in ilanına giden süreçle beraber yeni rejimin ilanının ardından da görülmektedir. Kendisine göre sistem değişikliği bu sistemi layıkıyla uygulayacak kadrolarla gerçekleştirilmediği sürece yalnızca suret değişikliği olarak kalmaya mahkumdur. Cumhuriyet rejiminden övgüyle bahsettiğine tanık olduğumuz gazetecinin esas şüphesi Cumhuriyet'i ilan eden kadrolara dairdir. İttihat ve Terakki'nin liyakatsiz olarak addettiği kadrosuyla Meşrutiyet denendiği halde başarısız olunduğuna dikkat çeken Oran'ın bu benzetmesinden Mustafa Kemal Paşa'ya ve onun kadrosuna karşı şüpheli bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanının kimse için ani bir gelişme olmadığını da vurgulayan gazetecinin uzun süredir yeni rejim için zemin hazırlandığına dair düşünceleri de dikkat çekmektedir. Bununla beraber Türk halkının henüz yeni bir yönetim şekline hazır olmadığını savunan Ahmet Cevdet Bey, halkın esas ihtiyacının da bu olmadığı kanaatindedir. Gazeteci, gerçek bir demokrasi anlayışının Türkiye'de yerleşmesi için ise kırk elli senelik bir zaman dilimine ihtiyaç duyulduğunu savunmaktadır. Bu noktadan bakıldığında Oran'a göre Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle Türkiye demokrasi yönetimine geçmiş sayılmaz.

Türkiye'nin iktisadi olarak kalkınmaya ihtiyaç duyduğunu düşünen Oran, bu refah sağlanamadığı takdirde yaşanacak değişimlerin amacına ulaşmayacağı kanaatinde olmuştur. Kendisinin Cumhuriyet'e geçişteki yönteme dair görüşleri, Ağa Han'ın mektubunun İkdam gazetesinde yayımlanmasının ardından İstiklal Mahkemesi yargılamasında sarf ettiği sözlerde de karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Cevdet Bey, buradaki ifadesinde daha önce Cumhuriyet'le yönetilen ülkelerde yaşadığından bu rejimin karşısında asla konumlanamayacağını beyan etmiş, İkdam gazetesinin de Cumhuriyetçi bir çizgide olduğunu açıkça belirtmiştir. İkdam gazetesinde Cumhuriyet'in topluma ve devlete katkılarına dair yayımlanan yazılar Oran'ın bu cümlelerini desteklemektedir.

Gazetecinin İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılanma süreci hem kendisi hem de gazetesi adına hareketli günlere sahne olmuştur. Mahkeme süreci İkdam gazetesinden kamuoyuna aktarılmıştır. Oran'ın Ağa Han'ın mektubuna dair değerlendirme yazısı İkdam'da yayımlanmıştır. Ahmet Cevdet Bey bu yazısında hilafet merkezinden uzak memleketlerdeki Müslümanlar için bu kurumun öneminin büyük olduğuna dair düşüncelerini paylaşmıştır. Bu açıdan bakıldığında kendisinin hilafetin bulunduğu merkeze siyasi bir güç kattığı düşüncesinde olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet'in ilanının ardından Türkiye demokrasiye ilk adımlarını attığında Meclis'te yeni bir partinin kurulması hadisesi meydana gelmiştir. Bu dönemde Cumhuriyet Halk Fırkasının içindeki çok seslilik Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı doğurmuştur. Ahmet Cevdet Bey Meclis'te bir alternatif olacağı düşüncesiyle bu partinin kuruluşuna olumlu yaklaşmıştır. Kendisinin esas düşüncesi bu partinin Meclis'te dengeyi sağlaması ve yeni rejimin gereğine uygun bir ortam tesis edilmesidir. TCF'nin herhangi bir baskıya maruz kalması halinde ise Cumhuriyet'in tam anlamıyla uygulanmış olmayacağını düşünmektedir. Bu bağlamda Ahmet Cevdet Bey'in çok sesliliğin ve demokratik ortamın taraftarı olduğu görülmekle beraber yeni rejime karşı endişelerinin devam ettiği de anlaşılmaktadır. Meclis'te yaratılması beklenen denge Şeyh Said isyanının meydana gelişi ve akabinde Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkışıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına sebep olmuştur. Ahmet Cevdet Bey, Şeyh Said isyanının bastırılmasının ardından ülkenin

harici ilişkilerde güven kazanacağına işaret etmiştir. Bu da bir devletin iç güvenliğinin ve huzurunun etki alanını görmek açısından önemlidir. Ona göre isyanın bir diğer boyutu ise bu ayaklanmayı çıkartan ve buna katılanların kendi ülkesine bir düşman gibi zarar veren kişiler olmalarıdır. Bu gibi hadiselere sebebiyet verenler Ahmet Cevdet Bey tarafından sitemle uyarılmıştır. Memleketin içerde ve dışarda uğrayacağı tahribatlar noktasında Oran'ın hassasiyetiyle kendisinin vatanperver tarafı da hissedilmektedir.

Ahmet Cevdet Bey, bu tarihten sonra İkdam gazetesini 1928'in sonuna kadar yayımlamaya devam etmiştir. Gazeteci kimliğinin yanı sıra yayıncılık faaliyetleriyle de bilinen Oran, İkdam Kütüphanesi adıyla birçok eserin yayımlanasına öncülük etmiştir. 26 Mayıs 1935'te Ankara'da düzenlenen Birinci Matbuat Kongresi'ne katılan gazeteci, burada geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

İkdam

Kitaplar

Akbulut, Ural: **Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim**, TÜBİTAK Matbaası, Ankara 2003.

Arar, İsmail: **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1969.

Akın, Veysi: **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.

Atalay, Bülent: **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, TTK Yayınları, Ankara 2020.

Aybars, Ergün: **İstiklal Mahkemeleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

Aydemir, Şevket Süreyya: **İkinci Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016.

Tek Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965.

Atatürk, Mustafa Kemal: **Nutuk**, TDK Yayınları, Ankara 1964, Cilt II.

Nutuk (1919-1927), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Başgöz, İlhan: **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

Baytok, Taner: **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara 1970.

Baytok, Taner: **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Dünden Bugüne Değişen Ne Var?**, Doğan Kitap, İstanbul 2007.

Bilsel, M. Cemil: **Lozan**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1933.

Birsel, Haktan: **Lozan'dan AB Sürecine Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

Bozkurt, Abdurrahman: **Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936)**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2014.

Bozkurt, Gülnihal: **Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Cebesoy, Ali Fuat: **Siyasi Hatıralar**, Vatan Neşriyat, İstanbul 1957.

Siyasi Hatıralar, Temel Yayınları, İstanbul 2011.

Çapanoğlu, Münir Süleyman: **Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar**, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul 1962.

Çavdar, Tevfik: **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara 1995.

Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960), İmge Kitabevi, Ankara 2003.

Çavdaroğlu, Hüseyin Avni: **Öncesi ve Sonrası ile Lozan**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

Çelebi, Mevlüt: **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 1999.

Çulcu, Murat: **Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyet'in İlanı ve Lütfi Fikri Davası**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1992, cilt II.

Demirci, Sevtap: **Belgelerle Lozan**, Alfa Yayınları, İstanbul 2007.

Eldem, Vedat: **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, TTK Basımevi, Ankara 1994.

Göldaş, İsmail: **Takrir-i Sükûn Görüşmeleri**, Belge Yayınları, İstanbul 1997.

Gönlübol Mehmet- Cem Sar: **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.

Güllü, Ramazan Erhan: **Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi - Osmanlı'dan Cumhuriyet'e-**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018.

Patrik Meletios ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923), Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.

Haykır, Handan: **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Yerel Basını**, Aktif Yayınevi, İstanbul 2022.

Hayta, Necdet: **Ege Adaları Sorunu 1911'den Günümüze**, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

Hergüner, Mustafa: **İzmir İktisat Kongresi İçin İstanbul'da Yapılan Çalışmalar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

Kandemir, Feridun: **Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay**, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1965.

Karpat, Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967.

Karacan, Ali Naci: **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılap Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1943.

Lozan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Kansu, Mazhar Müfit: **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, TTK Yayınları, Ankara 2022, cilt II.

Koloğlu, Orhan: **Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006.

İnan, Arı: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTK Yayınları, Ankara 2018.

İnan, M. Rauf: **Atatürk'ün Evrenselliği, Önder Kişiliği, Eğitimci Kişiliği ve Amaçları**, TİSA Matbaası, Ankara 1983.

İnan, Afet: **İzmir İktisat Kongresi**, TTK Yayınları, Ankara 2018.

İnönü, İsmet: **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, Cilt II.

İnuğur, M.Nuri: **Basın ve Yayın Tarihi**, Çağlayan Basımevi, İstanbul 1982.

Türk Basın Tarihi (1919-1989), Erdini Basım ve Yayınevi, İstanbul 1992.

Türk Basınında İz Bırakanlar, Der Yayınları, İstanbul 1988.

Kaptan, Eyüp: **Lozan Konferansında Azınlıklar Sorunu**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2002.

Kaya, Önder: **İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar**, Kronik Yayınları, İstanbul 2017.

Koçu, Reşat Ekrem: **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) ve Lozan Muahedesi (24 Temmuz 1923)**, Türkiye Matbaası, İstanbul 1934.

Macar, Elçin: **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Meray, Seha L: **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım:1, Cilt:2.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım:1, Cilt:1, Kitap:2.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım:1, Cilt:1, Kitap:1.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Cilt:1, Takım:2, Kitap:1.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Cilt:2, Takım:2.

Mutlu, N. Yücel: **Lozan'da Mübadele veya Memleketin Nüfusunun Artırılması**, 2005.

Nur Rıza- Joseph C. Grew: **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923)**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.

Sonyel, Salahi: **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, TTK Yayınları, Ankara 1986.

Şapolyo, Enver Behnan: **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın**, Güven Matbaası, Ankara 1976.

Oran, Baskın: **Türk Dış Politikası (1919-1980)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, cilt I.

Oral, Fuat Süreyya: **Türk Basın Tarihi (1728-1922)**, Yeni Adım Matbaası, 1968.

Orbay, Rauf: **Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım**, Emre Yayınları, İstanbul 1993, c.II.

Öke, Mim Kemal: **Hilafet Hareketleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

Ökçün, A. Gündüz: **Türkiye İktisat Kongresi (Haberler-Belgeler-Yorumlar)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

Öksüz Hikmet- İsmail Köse: **ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2015.

Pamuk, Şevket: **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Süreklilik ve Değişim: Zafer Toprak Armağanı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2022, ed: Mehmet Ö. Alkan.

Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi, Yurt Yayınevi, Ankara 1984.

Sağlam, Nuri: **Türk Basınında Lozan- Ahmet Cevdet'in Lozan Makaleleri**, Albaraka Yayınları, İstanbul 2023.

Sakarya, İhsan: **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984.

Sakaoğlu, Necdet: **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), Türk İnkılap Enstitüsü Yayınları, 2006.

Sonyel, Salahi R: **İngiliz Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1923)**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

Soyak, Hasan Rıza: **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1973.

Şimşir, Bilal: **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, TTK Yayınları, Ankara 1990.

Lozan Telgrafları II (1923), TTK Basımevi, Ankara 1994.

Atatürk ve Cumhuriyet, İleri Yayınları, İstanbul 2006.

Atatürk Dönemi İncelemeler, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Tağmat, Çağla Derya: **Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi (1922-1923)**, Libra Yayınları, İstanbul 2018.

Toker, Metin: **Şeyh Sait ve İsyanı**, Akis Yayınları, Ankara 1968.

Topuz, Hıfzı: **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.

II.Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

Tunçay, Mete: **Türkiye Cumhuriyet'i'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara 1981.

Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Arba Yayınları, İstanbul 1952.

Turan, Namık Sinan: **Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2004.

Türker, Hasan: **Türk Devrimi ve Basın (1922-1925)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2000.

Türkmen, Zekeriya: **Musul Meselesi- Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011.

Uçarol, Rifat: **Siyasi Tarih (1789-2010)**, Der Yayınları, İstanbul 2010.

Ulu, Cafer: **Türkiye Cumhuriyet'i'nde Ermeniler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009.

Uluğ, Naşit Hakkı: **Halifeliğin Sonu**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1975.

Ulubelen, Erol: **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,** Yaylacık Matbaası, İstanbul 1967.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.305.

Uras, Esat: **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul 1987.

Ülken, Yüksel: **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.

Ürer, Levent: **Mondros'tan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Dış Politikası**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2005.

Yalman, Ahmet Emin: **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970.

Yeniay, İsmail Hakkı: **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, Ekin Basımevi, İstanbul 1964.

Yıldırım, Onur: **Türk Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü: Diplomasi ve Göç**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Yeşil, Ahmet: **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara 2002.

Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Yücel, Hüseyin: **Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2017.

Zürcher, Erik Jan Zürcher: **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1992.

Makaleler

Arslantürk, Yalçın: "Misak-ı İktisadi ve Sonuçlarına İlişkin Ekonomik ve Mali Göstergelerin Analizi'', **ODÜ Sosyal Bilimler Araştırma Makalesi**, s.919-920.

Aşçı, Bahar: "Lozan Barış Antlaşmasında Osmanlı Borçları Meselesi'', **90.Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyet'i Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Ankara 2015, cilt II, s.842.

Aysal, Necdet: "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşmasına Osmanlı Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)'', **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara 2013, sayı:53, s.19.

Beyoğlu, Süleyman: "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu'', **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, cilt:2, sayı:3, s.133.

Bilgin, Mustafa Sıtkı: "Lozan Konferansı'nda Ermeni Meselesi: İtilaf Devletlerinin Diplomatik Manevraları ve Türkiye'nin Karşı Siyaseti'', **Belleten Dergisi**, Ankara 2005, cilt:69, sayı:254, s.276.

Budak, Ömer: "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü'', **Karadeniz Araştırmaları Merkezi**, 2010, Sayı:26, s.135.

Burak, Durdu Mehmet: "Lozan'da Ermeni Meselesi Tartışmaları'', **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara 2005, cilt:21, sayı:62, s.550,551.

Bulut, Sedef: "Balkan Savaşları'ndan Lozan'a Batı Trakya Meselesi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Batı Trakya Politikası'', **Gazi Türkiyat Dergisi**, Ankara 2008, cilt:1, sayı:3, s.94.

Cengiz, Nigâr Maharramova: "Rus Kaynaklarına Göre Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesi'' **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2019, Sayı:36, s.189.

Cevizliler, Erkan- Seyhan Akbulut: *"*Lozan Barış Konferansı'nda Kapitülasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa'', **Atatürk Dergisi**, cilt:8, sayı:2, s.173.

Cihangir, Çiğdem Kılıçoğlu: "Lozan Barış Konferansı'nın İlk Aşaması ve Konferansın Kesintiye Uğradığı Dönemde Yunanistan'', '**Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi (Lozan Antlaşması Özel Sayısı)**, Ankara 2013, cilt:14, sayı:53, s.144.

Dilek, Mehmet Sait: "Lozan Konferansı'nda İtilaf Devletlerinin Ermenilere Yönelik Toprak Talepleri'', **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2011, sayı:19-20, s.7.

Doğramacı, İhsan: "Atatürk ve Eğitim'', **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara 1985, cilt:1, sayı:3, s.654.

Ertan, Temuçin Faik: "Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi Temsil Sorunu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi (Lozan Antlaşması Özel Sayısı)**, cilt:14, sayı:53, Ankara 2013, s.69.

Güler, Ali: "Lozan Konferansı'nda 'Ekalliyetlerin Korunması' (37-45. Maddeler) Bölümünün Geri Kalanı ve Günümüze Yansıması'' **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyet'i Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, c.I, s.595.

İnce, Fuat: "Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi (Lozan Antlaşması Özel Sayısı)**, Ankara 2013, sayı:53 s.113.

Mutlu, Cengiz: "Millî Mücadelede Türkiye'de Azalan Nüfus ve İzdivaç Meselesi'', **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sakarya 2013, cilt:29, sayı:85, s.183-189.

Okur, Mehmet: "Lozan Konferansı'nda Ermeni Yurdu Meselesi ve ABD Heyeti'nin Tutumu", **90.Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyet'i Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, c.I, s.284.

Öksüz, Hikmet- İsmail Köse: *"*Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakerelerinin I. Safhası'', **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyet'i Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Ankara 2013, cilt:1, s.225.

Özel, Sibel: "Lozan Antlaşması ve Azınlık Hukuku Çerçevesinde Fener-Rum Patrikhanesinin Hukuki Konumu'', **Avrupa Araştırmaları Dergisi**, cilt:14, sayı:1, İstanbul 2006, s.47.

Öztürk, Mustafa: "Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri'', **SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi**, cilt:6, sayı:1, Isparta 1999, s.38.

Sonyel, Salahi R: "Lozan'da Türk Diplomasisi'', **Belleten Dergisi**, Ankara 1974, cilt:38, sayı:149, s.72.

Semiz, Yaşar: "1923–1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)'', **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sayı:27, Konya 2010, s.430.

Süslü, Azmi: "Türkiye'de Rum Patrikhane ve Kiliselerinin Menfi Faaliyetleri'', **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)**, Samsun 1988, s.263.

"Atatürk ve Azınlıklar'', **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu Bildiriler**, Ankara 1996, s.1019.

Şimşir, Bilal: "Musul Sorunu ve Türkiye- İngiltere- Irak İlişkileri'', **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, cilt:21, sayı: 63, Ankara 2005, s.861.

"Lozan'a Göre Azınlıklar'', **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu**, TTK Yayınları, Ankara 2003, s.173-174.

Vergili, Ayhan: "Türkiye Cumhuriyet'i'nin İlk Dönem Nüfus Politikası (1923-1960)'', **Sosyoloji Yıllığı**, Doğu Kitabevi, İstanbul 2013, sayı:22, s.313.

Yazıcı, Nesimi: "İkdam'', **DİA**, XXII, İstanbul 2000, s.24-25.

Yüce, Nuri: "Ahmet Cevdet, İkdamcı'', **DİA**, II, İstanbul 1989, s.55.

Tezler

Demirağ, Sinan: "Lozan Konferansı'nda Azınlıklar (Ekalliyetler) Meselesinin Türk Kamuoyuna Yansımaları'', **Sakarya Üniversitesi**, **Türkiye Cumhuriyet'i Tarihi Anabilim Dalı**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2015.

Karakaş, Ömer: "Lozan Tutanaklarına ve TBMM Zabıt Ceridelerine Göre Lozan'da Azınlıklar Meselesi'', **Gazi Üniversitesi**, **Türkiye Cumhuriyet'i Tarihi Anabilim Dalı**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

Öksüz, Hikmet: "Lozan'da Batı Trakya Sorunu'', **İstanbul Üniversitesi**, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı**, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.